

ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΕΞ ΕΠΟΨΕΩΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΕΣΕΩΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΤΗΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΚΗΡΥΚΟΣ»
1920

118033

ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΕΞ ΕΠΟΨΕΩΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ

„Ανατύπωσις ἐκ τῆς «Κατενῆς Διδαχῆς».

ΤΟΜΟΣ Β'. ΤΕΥΧΟΣ 9-10

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΚΗΡΥΚΟΣ»

1920

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Α. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

118033A

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΕΞ ΕΠΟΨΕΩΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ

§ 1. Εισαγωγή.

Περὶ σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας οὐδὲν ἀποκαλύπτουσιν αἱ ξεραὶ τῆς Ἀποκαλύψεως πηγαί. Ἐν τῇ Γραφῇ βεβαίως εἴρηται ὅτι «ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὖν ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου»⁽¹⁾, «πᾶσα ψυχὴ ἔξουσίας ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω, οὐ γάρ ἔστιν ἔξουσία εἰ μὴ ἀπὸ θεοῦ· αἱ δὲ οὖσαι ἔξουσίαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν . . . . . ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὁφειλάς· τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος· τῷ τὸν φόρβον τὸν φόρβον· τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμήν»⁽²⁾. «Ὑπάταγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι· εἴτε ἡγεμόνιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν· ὅτι οὕτως ἔστι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.»⁽³⁾, καὶ τὸ μεγαλειώδες τοῦτο «Ἄπόδοτε οὖν τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ»⁽⁴⁾, οὐτινος σπουδαιοτέρα ἄμα καὶ πλουσιωτέρα εἰς ἀποτελέσματα παραίνεσις, κατὰ τὸν ιστορικὸν Ranke⁽⁵⁾, δὲν ἔχει παρὰ τοῦ Κυρίου λεχθῆ.

Ἄλλὰ τὰ χωρία ταῦτα διαγράφουσι μὲν τὰς προσωπικὰς σχέσεις ἔκαστου πρὸς τὴν Πολιτείαν, τὴν ὑπακοὴν τῶν πιστῶν εἰς τὴν σύγχρονον ἐθνικὴν πολιτείαν συνιστῶντα, οὐδαμῶς δμως καὶ κανονίζοντι τὰς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς ὡς κοινωνικοῦ καθιδρύματος, ἐπιζητοῦντος τὴν τῶν πιστῶν σωτηρίαν, πρὸς τὴν ἑτέραν κοινωνίαν, τὴν Πολιτείαν, ἵς κύριος σκοπὸς ἡ δημιουργία τάξεως καὶ ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης. Πρὸς τοῦτο ἔδει ὁ Κύριος νὰ δημιουργήσῃ καὶ πολιτειακὸν σύστημα, ἰδρύων οὐ μόνον Ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ Πολιτείας σταθερὰς καὶ ἀμετακινήτους, μεριμνῶν δ' ἄμα δπως ἡ ὁργάνωσις τῶν πο-

1) Ἰωάνν. 18, 36.—2) Ρωμ. 13, 17.—3) Πέτρου, 2, 13-15.—4) Ματθ. 22, 21.—

5) Παρθ. Hauck, Die Trennung von Kirche und Staat, σελ. 3.

λιτειῶν τούτων ἡ σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰώνων⁽¹⁾. Αλλὰ μὴν ὁ Κύριος καὶ οἱ Ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν συνῆψαν πρὸς τὴν ὑφισταμένην σύγχρονον ἔθνικὴν Πολιτείαν, εἰς ἣν ἀναφέρονται τὰ εἰρημένα χωρία, τὴν δὲ ἔξελιξιν τῶν πολιτειῶν ἀρῆκαν εἰς τὴν πορείαν τῆς ἴστορίας, αἵτινες οὖτε ἔξαλλάσσουσι κατὰ τὰς περιστάσεις, τοὺς χρόνους καὶ τὸν διάφορον χαρακτῆρα τῶν συγκροτούντων αὐτὰς ἔθνῶν. Εἶνε λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἐκ δογματικῆς ἀπόψεως, τίς ἡ ὁρθὴ σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀτε σιγώσης τῆς Ἀποκαλύψεως, οὐδὲν ὑπάρχουσι τύποι ἀπηρτισμένοι, τὴν σχέσιν ταύτην προδιαγράφοντες καὶ ὑποκείμενα πίστεως ἀποτελοῦντες. Ἡ Ἐκκλησία ἡ μὴ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου οὖσα, δύναται νὰ συζήῃ ἐν πάσῃ καὶ δὴ καὶ ἔθνικῇ Πολιτείᾳ· δύναται νὰ ζήσῃ καὶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ, καὶ μετὰ τῆς Πολιτείας ἡνωμένη, καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ὡς ἔζησε κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰώνας, ἀρκεῖ νὰ μὴ παρακωλύωνται οἱ πιστοὶ εἰς τὴν ὅμιλογίαν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, μηδὲν νὰ ἐπιτάσσηται αὐτοῖς τι τῷ ἥθυκῷ νόμῳ ἀντιβαῖνον, διότε ἰσχύει τὸ ἀποστολικὸν «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις»⁽²⁾.

Τίς ἡ σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, τοῦτο πραγματεύεται ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἴστορία. Τίς δὲ ἐξ ἐπόψεως ὁρθοδόξους ἡ ὁρθὴ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας σχέσις, περὶ τούτου ἀποφαίνεται τὸ Κανονικὸν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ο περὶ σχέσεων λοιπὸν Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας λόγος εἶνε ἐξ ἀνάγκης ἴστορικὸς καὶ κανονικός. Ἀνάγκη ὅμως πᾶσα νὰ παρατηρηθῇ, διὰ τῆς σχέσεως ταύτης ἀρχεται ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἴδιως ἀπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Πολιτείας. Περὶ σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν δύναται τις νὰ διμιλῇ διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, διότι ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει Ἐκκλησία. Αὐτοτελὴς θρησκευτικὴ κοινωνία ὠργανωμένη ἐν μορφῇ καὶ τάξις νόμου μόνον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ διεμορφώθη. Τὰ ἐκτὸς αὐτοῦ θρησκεύματα περιορίζονται ἐντὸς τῶν δούλων τοῦ κράτους, ἢ τῆς πόλεως, θεραπεύοντα τὰς ἀνάγκας αὐτῶν, ἐγκαταμιγνύοντα δὲ τὰ θεῖα τοῖς ἀνθρώπινοις καὶ τὰ τοῦ

1) Martens, Die Bez. der Ueberordnung, Nebenordnung und Unterordnung zwischen Kirche und Staat, σελ. 3.

2) Πράξ. 5. 29.

Θεοῦ τῷ Καίσαρι ἀποδιδόντα. Τούναντίον ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε παγκόσμιος ἄμα καὶ ὑπερκόσμιος. Εἶνε παγκόσμιος, διότι ἔξέρχεται τοῦ ἔθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ κύκλου τείνων νὰ συμπεριλάβῃ ἐν ἑαυτῷ πάντας τοὺς λαούς. Εἶνε δὲ ὑπερκόσμιος καθόσον, ἀποχωρίζων ἐκ τῆς ἀναμέζεως μετὰ τοῦ θείου πάσας τὰς ἀνθρωπίνους σχέσεις, περιορίζει αὐτὰς εἰς τὰ ἐγκόσμια αὐτῶν δρια, τὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν αἰωνιότητα ὡς ὑπέροταν τιθέμενος σκοπόν, ἐνὶ λόγῳ ἀποδιδούς τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Ὡς αὐτοτελῆς κοινωνία ἡ Χριστιανικὴ Ἔκκλησία ἔρχεται εἰς πολλαπλῆν συνάφειαν πρὸς τὸν ἔτερον αὐτοτελῆ σύνδεσμον, τὴν Πολιτείαν, διότι οἱ αὐτοὶ ἀνθρωποι ἀπαρτίζουσι καὶ τὰς δύο κοινωνίας, καὶ τὰ ἐδάφη, ἐν οἷς δρᾶ ἔκατέρα, δὲν εἶνε κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δικαίου, ἀλλ' ἡ Πολιτεία ἡ ἡ Ἔκκλησία, ὡς ἔχει δυνάμεως κατὰ τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις, καθορίζει αὐτὰς στενώτερον ἢ εὐρύτερον. Οὕτω δὲ ποικίλουσιν αἱ σχέσεις Ἔκκλησίας καὶ Πολιτείας κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ περιστάσεις, καὶ ποικίλα εἶνε τὰ συστήματα, ἅτινα ἐμόρφωσεν ἡ ἐπιστήμη, δπως ὑπαγάγη ὡς ἔγγιστα εἰς ὡρισμένους τύπους τὰς διαφόρους μορφάς, ἃς προσέλαβε κατὰ περιόδους ἡ σχέσις αὗτη, ὅχι ἐπὶ τῇ βάσει κανόνων ἀπορρέοντων ἐκ τοῦ δικαίου ἀνωτέρας κοινωνίας ἀμφότερα περιλαμβανούσης, καὶ κανόνας καθ' οὓς αἴρεται ἡ σύγκρουσις τιθέσης, τοιαύτη κοινωνία δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς ἐπιβολῆς, ἦν ἥσκει ἑκάστοτε ἡ Ἔκκλησία ἡ ἡ Πολιτεία. Εἴπομεν ὡς ἔγγιστα, διότι ἀκριβῆ σχήματα, εἰς ἀ ναρμοστῶσι τελείως οἱ διάφοροι ἴστορικοὶ τύποι τῆς σχέσεως Ἔκκλησίας καὶ Πολιτείας, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κατασκευασθῶσι.

Τὰ ποικίλα ταῦτα συστήματα, τὰ χρησιμεύοντα εἰς κατανόησιν τῶν καθ' ἔκαστα, ἔχουσιν ὡς βάσιν ἡ τὸν σύνδεσμον τῆς Ἔκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, ἡ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν. Ἡ δηλαδὴ Ἔκκλησία καὶ Πολιτεία, συνημμέναι οὖσαι, ἐπιδιώκουσι κατὰ διάφορον τρόπον τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἡ τούναντίον αἱ σφαῖραι αὐτῶν εἶνε ἡ κεχωρισμέναι, ἡ τείνουσιν ἀποχωρισθῶσι τελείως ἀπ' ἀλλήλων. Τὸ πρῶτον, ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ M. Κωνσταντίνου, διήκει καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα, καὶ πέραν τούτου μέχρι τέλους τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος, ἐν ᾧ χρόνῳ Ἔκκλησία καὶ Πολιτεία εἶνε ὅργανα ἐνὸς σώματος, τοῦ Χριστιανικοῦ. Καὶ ἐπιδιώκει μὲν ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ἡ Πολιτεία τὴν ἀσφάλειαν καὶ εὐδαιμονίαν τῶν πολιτῶν, μεριμνῶσα περὶ τῆς εἰρήνης αὐτῶν πρός τε

τοὺς θύραθεν καὶ ἐσωτερικῶς, προστατεύουσα τὸ δίκαιον, καὶ περὶ στρατοῦ, οἰκονομικῶν καὶ ἐμπορίου φροντίζουσα, ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶνε ὅχι τὸ τέλος, εἰς ὃ ἀποβλέπει, ἀλλὰ σκοποὶ διάμεσοι καὶ προσεχεῖς. Ὁ ὑπατος σκοπὸς τῆς Πολιτείας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶνε ἡ καλλιέργεια τῶν Χριστιανικῶν διδαγμάτων, ἡ κραταίωσις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸν θεῖον λόγον, ἐνὶ λόγῳ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ. Τούναντίον ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἶνε διάφορος ἡ περὶ Πολιτείας ἀντίληψις. Ἡ Πολιτεία περιορίζομένη εἰς τὰ τοῦ κόσμου τούτου, ἐπιδιώκει κυρίως τὴν εὐδαιμονίαν τῶν πολιτῶν δι' ἔξασφαλίσεως τῆς εἰρήνης, διὰ καλλιέργειας τοῦ δικαίου, διὰ τῆς προαγωγῆς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἡμερώσεως, ἐνῷ ἡ Ἐκκλησία ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν πέραν τοῦ τάφου ζωὴν καὶ πρὸς ταύτην ζητεῖ νὰ παρασκευάσῃ τοὺς πιστούς. Οὕτω δὲ τὸ θρησκευτικὸν ἔδαφος ἀποχωρίζεται διηγέραι τοῦ πολιτικοῦ ἐν ταῖς νεωτέραις πολιτείαις, καὶ ἡ Ἐκκλησία περιορίζεται ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτῆς ὅροις.

Τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἀπασχολεῖ ἔκπαλαι τὰ ἴσχυρότατα πνεύματα τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου, περὶ δὲ τὰ ἐκκλησιαστικοπολιτικὰ συστήματα καθ' ὅλου ἡ ἐν μέρει διέτριψαν καὶ πάλαι καὶ νῦν πολλοὶ καὶ ἴστορικοί (Maurenbrecher, Hauck κλπ.) καὶ θεολόγοι (Riecker, Troeltsch, Köstlin κλπ.) καὶ φιλόσοφοι (Grotius, Hobbes, Spinoza, Rousseau, Zeller κλπ.) καὶ νομικοί (Hinschius, Friedberg, Kahl, Nippold, Zorn κλπ.) καὶ ἄλλοι λόγιοι (Faguet, Brunnetière κλπ.) ἡ ἴστορικῶς ἀναλύοντες τὴν μορφήν, ἡν προσέλαβον αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν ταύτῃ ἡ ἐκείνη τῇ χώρᾳ κατὰ πᾶσαν ἡ καθ' ὁρισμένας περιόδους, ἡ θεωρητικῶς καὶ συστηματικῶς ἔξεταζοντες, διοῖαι εἶνε (de lege lata) ἡ δοῖαι πρέπει νὰ ὥσι (de lege ferenda) αἱ σχέσεις αὗται ἡ καθ' ὅλου ἡ δι' ἐκάστην χώραν ἡ ἐκκλησίαν κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν καρακτῆρα τῆς κοινωνίας ἐκατέρας⁽¹⁾.

‘Ημεῖς προτιθέμενοι ἐν τοῖς ἔξης νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τὰς

1) Παρ' ἡμῖν ἐδημοσιεύθησαν μὲν μελετήματά τινα κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ήττον συνοπτικά περὶ τῆς σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Ἑλλάδι, ἡ τὰς γενικὰς αὐτῆς γραμμὰς ἡ σημεῖα τινὰ ἀποσαφοῦντα ἐξ ἀφορμῆς ἰδίως τῶν περὶ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ εἴτα τῶν περὶ διοικισμοῦ τῶν ψαλτῶν καὶ νεωκόρων ἐρίθων, γενικὴ ὅμως πραγματεία περὶ τῶν καθόλου σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας οὐδεμίᾳ ἐξεδόθη.

σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, αἵτινες δέον νὰ ὑπάρχωσιν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰς ὁρθοδόξους ἀρχάς, προτάσσομεν ἐξ ἀνάγκης καὶ γενικὸν μέρος περὶ τὰς σχέσεις ταύτας καθόλου διατρέβον, τὸ ἐξ ὅσων εἴπομεν ὑποδιαιρούμενον.

Α) Εἰς τὸ περὶ συνδέσμου Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας τοῦ κρατοῦντος μέχρι τοῦ τέλους τῆς 18ης ἑκατονταετήριδος, καὶ

Β) Εἰς τὸ περὶ χωρισμοῦ ἀντῶν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις. Τὸ μέρος τοῦτο πραγματευόμενα ὅχι ἵστορικῶς ἀλλὰ συστηματικῶς, ἐκδέτοντες ἐν κεφαλαίῳ τὸν χαρακτῆρα τῶν συστημάτων ἡ σχημάτων, εἰς ἄναγκει, ὡς εἴπομεν, ἡ ἐπιστήμη τὰς ἐν τοῖς διαφόροις χρόνοις μοιφωθείσας σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείος. Ἡ πρόταξις αὕτη εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀναγκαία, δσῳ ἄνευ αὐτῆς ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ δ τρόπος, καθ' ὃν ἑκανονίσθησαν ἐν Ἑλλάδι αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ὧν τὴν διόρθωσιν ἐπιζητοῦμεν, καὶ ἡ σημασία τῶν προτεινομένων μεταρρυθμίσεων.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛ. Α'

§ 2. Σύνδεσμος Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας:

Ἐπομεν, ὅτι Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἐν τῷ μεσαιῶνι καὶ μετὰ αὐτὸν δὲν ἀντιτίθενται ἀλλήλαις καθ' ὃν καὶ σήμερον τρόπον, ἀλλ' ὅτι ἀμφότεραι, ἐντὸς τῆς καθόλου Χριστιανικῆς κοινωνίας ἀντιπρακείμεναι, συνεργάζονται εἰς ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀποβλέποντα σκοπόν, τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ὁρθῶς πολλοὶ τῶν περὶ τὰ θέματα τοῦτο ἀσχοληθέντων ὀμιλοῦσιν ὅχι περὶ σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ σχέσεως ἵεροσύνης καὶ βασιλείας (Sacerdotium et Imperium), ἢτοι ὡς περὶ δύο καθιδρυμάτων λειτουργούντων ἐν τῇ αὐτῇ Χριστιανικῇ Πολιτείᾳ ἐν ἀγαστῇ καὶ ἀρμονικῇ ἐνότητι⁽¹⁾. Ἀλλ' ἂν οἱ δύο οὗτοι θεσμοὶ λειτουργοῦσι κανονικῶς ἐν τῇ αὐτῇ Πολιτείᾳ, ζητεῖται τίς εἶναι ἡ συνέδουσα αὐτοὺς ἀρχὴ καὶ ἡ ἀνωτέρα ἐνότης, εἰς ἣν ὑπάγονται ὅστε

1) Riecker, Die Rechtliche Stellung der Evangelischen Kirche Deutschlands, σελ. 16 ἐξ.

νὰ μὴ ταράττηται ἡ ἐνότης τοῦ κράτους, νὰ ἀποφεύγωνται δὲ αἱ ὁλέθραι διχόνοιαι καὶ συγκρούσεις. Ἡ ἀπλουστέρα ἄμα καὶ φυσικωτέρα ἀπάντησις εἰς τὴν ἔρωτισιν ταύτην εἶνε ὅτι ἐν κράτει Χριστιανικῷ ἡ θρησκευτικὴ ἔξουσία εἶνε ἡ διέπουσα δύναμις, εἰς ἣν ὑποτάσσεται ἡ κοσμική, τηρουμένης οὕτω τῆς ἐνότητος καὶ ἀποκλειομένης πάσης συγκρούσεως τῶν ἔξουσιῶν. Ἡ λύσις αὐτῇ τοῦ Ἐκκλησιαστικοπολιτικοῦ προβλήματος ἐδόθη ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾳ ἐμορφώθη τὸ σύστημα τῆς ἴεροκρατίας, τὸ κρατῆσαν μέν, ὡς θάῦδωμεν, ἀπὸ τῆς 11 μέχρι τῆς 14 ἔκατονταετήριδος, οὐτινος δῆμος κατ' οὓσιαν ἔχεται καὶ σήμερον ἔτι ἡ Ρωμαϊκὴ ἔδρα. Ἄλλ' ἡ συνέχουσα ἐνότης δύναται μὲν νὰ ζητηθῇ καὶ ἀντιθέτως ἐν τῇ κοσμικῇ ἔξουσίᾳ, ὑποτασσομένης εἰς αὐτὴν τῆς θρησκευτικῆς ἀρχῆς, δύναται δὲ καὶ νὰ ὑποληφθῇ περιττὴ πᾶσα ἀνωτέρα ἐνότης. Ὁπόταν αἱ δύο ἔξουσίαι ὑφιστορίας συνυποστηρίζωνται καὶ συμπροάγωνται, ἔχομεν τὴν ἀναγκαίαν τῆς ἐνότητος ἀρχήν, τὴν ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ συμφωνίᾳ ἐκφαινομένην. Ἀν εἰνε ἀνάγκη ἀνωτέρας ἐνούσης ἀρχῆς, δὲ Θεός ἢ δὲ Χριστός, ἡ ἀδόρατος τῆς Ἐκκλησίας κεφαλὴ καὶ τῶν δύο ἔξουσιῶν πηγή, εἶνε ἡ βάσις τοῦ ἔνιαίου κράτους.

Ἐκ τῶν δύο τούτων λύσεων, ἡ μὲν πρώτη, ἀποτελοῦσα τὸν λεγόμενον Καισαροπαπισμὸν ἢ Ἐραστιανισμὸν⁽¹⁾ ἡ τὴν Πολιτειοκρατίαν, ἀναφαίνεται ἐν τῇ Δύσει ἐν τε ταῖς προτεσταντικαῖς καὶ ἐν ταῖς παπικαῖς χώραις δλίγον πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ διατηρεῖται καὶ ἐφεξῆς πολλαχοῦ· ἡ δὲ ἐτέρα, ἡ ἀρχὴ τῆς συναλληλίας, εἶνε ἡ κρατοῦσα ἐν τῇ Βυζαντιακῇ Αντοκρατορίᾳ ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ συνεχιζομένη κατὰ τὸ μᾶλλον ἥ ἥτετον καὶ ἐν ταῖς μετὰ τὴν ἀλώσιν Ὁρθοδόξοις Ἐκκλησίαις. Οὕτως ἔχομεν τρεῖς τινας μορφάς ἢ ἐκφάνσεις τοῦ συνδέσμου Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας.

- Α) Τὴν Βυζαντιακὴν συναλληλίαν.
- Β) Τὴν ἴεροκρατίαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας· καὶ
- Γ) Τὴν πολιτειοκρατίαν τῶν Προτεσταντικῶν καὶ τῶν Παπικῶν χωρῶν.

1) Τοῦ ὕρου τούτου γίνεται χρῆσις ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Σκωτίᾳ ἰδίως, ὡς ἐκ τοῦ καθηγητοῦ Θωμᾶ Ἐράστου († 1583) τοῦ πολεμήσαντος τὴν αὐτονομίαν τῆς Ἐκκλησίας.

Σημειωτέον δμως καλῶς, δτι αὶ τρεῖς αὗται μορφαὶ δὲν ἐφαρμόζονται πιστῶς ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις. Οὔτε δὲ Καισαροπατισμὸς ἢ ἡ Πολιτειοκρατία ἐκδηλοῦται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατὰ πάντας τοὺς χρόνους, οὔτε ἡ Ιεροκρατία, εἰ καὶ θεωρητικῶς ἀπαρτίζει σύστημα θαυμασίως ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ἔξελισσόμενον καὶ λογικῶς διατετυπωμένον, κατορθοῦ ἐν τῇ πράξει νὰ εὑρῃ σταθερὰν καὶ τελείαν ἐφαρμογήν⁽¹⁾. Ἐν τῇ πράξει εὑρηνται καὶ ἐκδηλώσεις ὅφειλόμεναι δχι εἰς διάφορον θεωρίαν ἀλλ' εἰς τὰς συγχρόνους περιστάσεις καὶ τὸν προσωπικὸν γρακτῆρα τῶν ἐφαρμοζόντων αὐτάς, ἃς τις ἐπιπλάνως τὰ πράγματα ἔξετάζων, δυνατὸν νὰ ἐκλάβῃ ὡς ἐκφάνσεις ἄλλου συστήματος, καὶ νὰ ὀμιλῇ λ. χ. περὶ Καισαροπατισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Αἱ διάφοροι αὗται ἐκδηλώσεις δὲν ἀλλοιοῦσι τὸ παράπαν τὸ γενικὸν πνεῦμα, δπερ δυνατὸν ἐνίστε νὰ παύσῃ πνέον, καθόλου διως αὐτὸν εἶνε τὸ διῆκον καὶ διαπνέον τὸν ὅλον ἐκκλησιαστικὸν βίον. Μόνον αἱ ἀρχαὶ ἢ τὰ ἀξιώματα παραμένουσι τὰ αὐτὰ κατὰ πάντας τοὺς χρόνους, ἀλλ' αἱ διατάξεις ἢ οἱ θεσμοὶ οἱ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν μορφούμενοι εἰνε ποικίλοι, ὡς ποικίλαι εἶνε καὶ αἱ περιστάσεις, ἐν αἷς ἐφαρμόζονται καὶ οἱ ἀνθρωποι οἱ ἐφαρμόζοντες αὐτά⁽²⁾. Ταῦτα πάντα θὰ κατανοηθῶσι περισσότερον διὰ τῆς ἐπὶ μέρους ἔξετάσεως τῶν τριῶν τούτων μορφῶν τοῦ συνδέσμου Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, εἰς ἣν μεταβαίνομεν.

§ 3. Ἡ Βυζαντιακὴ συναλληλία.

Ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία χωρίζουσα τὰς γηγένους σχέσεις τῶν ὑπερκοσμίων καὶ ἀποδιδοῦσα τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ, πᾶς τις θὰ ἀνέμενεν ὅτι θὰ συνέξῃ φιλικῶς μετὰ τῆς Πολιτείας οὐδαμῶς ἐνοχλούμενη ὑπ' αὐτῆς, ἐφ' ὅσον τὴν κοινωνίαν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ὑπερκόσμιον Θεὸν προτιμεμένη, δὲν ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ κοσμικὰ τοῦ κράτους ἔργα. Τὰ πράγματα δμως δὲν ἐχώρησαν τὴν προσδοκωμένην ταύτην δόδον, καὶ δ λόγος προφανής. Τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος ὑπελάμβανε τὴν θρησκείαν ὡς συνεκτικὸν τοῦ κράτους δεσμόν, καθῆκον δὲ τοῦ Ῥωμαίου πολίτου ἥτο καὶ τὸ ἀποδέχεσθαι

1) Realencyklopädie Hauck, 13 τόμ. σελ. 708 ἐξ.

2) Zeller, Staat und Kirche, σελ. 3 ἐξ.

καὶ συμμετέχειν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ κράτους ἀνεγγωρισμένην θρησκείαν.
 Ἀλλὰ μὴν ὁ Χριστιανισμὸς ἀπηρνεῖτο μὲν τὴν Ῥωμαϊκὴν θρησκείαν
 ὡς εἰδωλολατρείαν, συνηθέτει δὲ καὶ τὴν λατρείαν τοῦ θεοποιουμένου
 αὐτοκράτορος. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο, ὅτι θὰ καιεδιώκετο ἀμιτιλίκτως
 ὁ θρησκευματίζθειον, ὑπονομεύον τὰς βάσεις τοῦ κράτους, ὃ δὲ
 πόλεμος οὗτος σὺν τῷ χρόνῳ θὰ καθίστατο τόσῳ μᾶλλον ἀμιτιλίκτος,
 ὃς τὸ κράτος, ὡς συνέβαινεν ἀπὸ τοῦ Δεκίου, ἀπέβαλλε βαθμηδὸν
 τὸν Ῥωμαϊκὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, καὶ ἡ ἐθνικὴ αὐτοῦ συνείδησις
 ἡμαρροῦτο. Ἀλλὰ βαθμηδὸν ὁ πρὸς ἔξολόθρευσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ
 ἀγῶναν ἐφαίνετο μάταιος· ἡ μὲν πολυθεία τοῦ κράτους ἀπεκαλύπτετο
 ὁσημέραι· ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ γυμνότητι μὴ δυναμένη νὰ στηρίξῃ τὸ
 καταρρέον κράτος, αὐτὴ δὲ μᾶλλον ἔχουσα ἀνάγκην αὐτοῦ ὅπως στη-
 ριχθῇ, ὃ δὲ τὴν μονοθείαν κηρύττων Χριστιανισμὸς ὁ ἔχων καὶ τὸν
 θαυμάσιον τῆς ιεραρχίας ὀργανισμόν, ἐνεδείκνυτο ὡς ἡ ἀσφαλῆς βά-
 σις, ἐφ' ἣς ἡδύνατο νὰ ἐρεισθῇ τὸ γυμνὸν μὲν ἐθνικῶν καὶ πατριωτι-
 κῶν ἴδανικῶν, οὐδαμοῦ δὲ ἀλλαχοῦ δυνάμενον νὰ στηριχθῇ Ῥωμαϊ-
 κὸν κράτος. Ὁ Μέγας Κωνσταντίνος εἶνε ὁ πρῶτος ὄστις, διιδὼν τὴν
 ἐνοποίὸν ταύτην τοῦ Χριστιανισμοῦ δύναμιν, ἀνήγαγεν αὐτὸν βαθμη-
 δὸν εἰς θρησκείαν τοῦ κράτους διὰ πολλῶν προνομιῶν ἐφοδιάσας,
 τοῖς δὲ ἵχνεσιν αὐτοῦ στοιχοῦντες οἱ ἐφεξῆς αὐτοκράτορες καὶ ἐν τοῖς
 μάλιστα ὁ μέγας Θεοδόσιος συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον αὐτοῦ, καταδιώ-
 ξαντες τοὺς τε αἱρετικοὺς καὶ τοὺς ἐθνικοὺς ὡς πολιτικοὺς ἐγκλημα-
 τίας καὶ τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως πρόμαχοι ἀναδειχθέντες. Οὕτως δὲ
 Χριστιανισμὸς ὁ κύριον τοῦ κράτους πολεμηθεὶς χάριν τοῦ αὐτοῦ κρά-
 τους ὑποστηρίζεται, δὲ σύνδεσμος οὗτος Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας δὲ
 ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἀρξάμενος, εἰ καὶ κατὰ καιροὺς ἥλ-
 λοιώθη ἐκ διαφόρων ἐπόψεων, ἐπεκράτησε μὲν ἐπὶ δέκα τέσσαρας
 αἰῶνας, διατηρεῖται δὲ καὶ σήμερον ἐν πολλαῖς χώραις τοῦ Χριστιανι-
 κοῦ κόσμου ὡς ἀσφαλὲς ἔρεισμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Βιζαντιακὴ σύν-
 δεσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ Ἐκκλησία
 δὲν ἀνεγνωρίσθη μόνον ὡς δημόσιον ἵδρυμα ἐν τῷ κράτει, ἀλλ᾽ ἐν
 γένει τὸ κράτος ἡγώνη μετὰ τῆς Ἐκκλησίας διμολογοῦν τὴν πίστιν
 αὐτῆς, συντρέχον διὰ τῶν ἰδίων μέσων εἰς τὸν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας
 ἐπιδιωκομένους σκοποὺς καὶ τὴν ἰδίαν νομοθεσίαν διυθμίζον συμφώ-
 νως πρὸς τὸν ἐκκλησιαστικὸς κανόνας. Αἱ δύο ἔξουσίαι, ἡ πολι-
 τικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ, εἰ καὶ ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, ὡς προερ-

χόμεναι ὅμως ἐκ τῆς αὐτῆς ὑρχῆς, τοῦ Θεοῦ, συνεργάζονται ἀπὸ κοινοῦ συνυποστηρίζουσαι και συμπροάγουσαι ἀλλήλας. Μέχρι τοσούτου δὲ χωρεῖ ἡ ἀπὸ κοινοῦ συνεργασία αὗτη, ὥστε πολλάκις ἡ ἔτερα ἐξουσία τελεῖ τὰ τῆς ἔτερας κατ' ἀνοχὴν βεβαίως και πληρεξουσιότητα αὐτῆς, και ἐπίσκοποι ἀναμίγνυνται εἰς ὑποθέσεις ἀστικὰς και πολιτικάς, ὅπως και αὐτοκράτορες ἐν πράγμασιν ἐκκλησιαστικοῖς. Οὗτω βλέπομεν ἐπισκόπους ἐπιτηροῦντας τὰς ἐνεργείας τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Πολιτείας και τὰς καταχρήσεις ἢ Ἑλλείψεις αὐτῶν καταγγέλλοντας τῷ αὐτοκράτορι, δικάζοντας ἐν ἀστικαῖς και πολιτικαῖς ὑποθέσεις, και τάναπαλιν κοσμικοὺς ἀρχοντας ἐπιτηροῦντας τοὺς ἐπισκόπους και καταγγέλλοντας τὰ ἐξ ἀμελείας ἢ καταχρήσεων αὐτῶν ἀτοπα, και πολιτικὰ δικαστήρια δικάζοντα διρησκευτικὰ παραπτώματα. Ἰδίᾳ δὲ οἱ αὐτοκράτορες ὡς προστάται τῆς Ὁρθοδοξίας, οὐ μόνον ἵδρυνον και ἐπλούτιζον τὰς Ἐκκλησίας ἀναγνωρίζοντες τὸ ἀσυλον αὐτῶν, καιθιεροῦντες τὴν τῶν ἕορτῶν ἀργίαν, οὐ μόνον ἀπήλαξαν τοὺς κληρικοὺς τῶν πλείστων δημοσίων βαρῶν και ἡμειβον αὐτοὺς διὰ πλουσίων ἐκ τῶν δημοσίων ταμείων ἐπιδομάτων, ἀναγνωρίζοντες τοῖς ἐπισκόποις τὴν ἐξουσίαν τοῦ καθαιρεῖν και ἀφορίζειν ἀνεκκλήτως και τοῦ ἐπεμβαίνειν ὑπὲρ τῶν χηρῶν και τῶν ὀρφανῶν, ἀλλὰ και συνεκάλουν τὰς συνόδους τῇ εἰσηγήσει τῆς Ἐκκλησίας, παρίσταντο ἐν αὐταῖς συμπροεδρεύοντες τιμητικῶς και διευθύνοντες τὰς θύραθεν ὑποθέσεις και ἐνίστε, εἰ και ἀνευ ψήφου, συμμετέχοντες, ἀν εἰχον θεολογικὴν μόρφωσιν και κρίσιν, εἰς τὰς συζητήσεις, και δι' ἐπικυρώσεως τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν προσνέμοντες πολιτικὸν ἄκρος εἰς τοὺς κανόνας, οἱ αὐτοὶ δὲ και ἐξεδίδον νόμους προάγοντας τὰ τῆς Ἐκκλησίας και ἀναγομένους οὐ μόνον εἰς τὴν διοίκησιν ἀλλ' ἐνίστε και εἰς αὐτὰ τὰ δόγματα και εἰς τὴν λατρείαν.

Τὴν σύγχυσιν ταύτην τῶν ὅριων τῆς θρησκευτικῆς και τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τὴν προϊοῦσαν ἐκ τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως και ἐκ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ τῶν δύο ἐξουσιῶν, παρηρμήνευσαν ἔκπαλαι οἱ διλογενεῖς κριτικοί, πολλὴ δὲ ἐν αὐτοῖς ἡ ὅμιλη ἡ ἐπισκοπίζουσα τὴν ὁρθὴν τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν. Οἱ δροι Καισαροπαπισμὸς και Βυζαντινισμὸς οημαίνουσιν ἀκριβῶς, κατὰ τοὺς κριτικοὺς τούτους, τὴν παντελῆ ὑποξύγωσιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν τὴν ἐν Βυζαντίῳ συντελεσθεῖσαν. Οἱ Χριστιανοὶ αὐτοκράτορες, λέγονται οὖτοι, οὐδὲν ἔτερον πράττουσιν ἢ συνεχίζουσι τὸ ἔργον τῆς ἐθνικῆς Ῥώ-

μης, διατηροῦντες ὅν καὶ ἐκεῖνοι ἔφερον ἱερατικὸν χαρακτῆρα τοῦ μαχίμι pontificis, καὶ τὴν majestatem populi Ronani παριστάντες. Οὗτως ἡ ἔξουσία αὐτῶν εἶνε ἀπεριόριστος εἰς τε τὰ ἔξωτερικὰ καὶ εἰς τὰ ἔσω τῆς Ἐκκλησίας παρεκτεινομένη, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου λεχθὲν «ὅπερ ἐγὼ βούλομαι νομιζέσθω κανὼν εἰναι», εἶνε ἡ συνοπτικὴ ἔκφρασις τῆς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς αὐθαιρεσίαις τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. Συνακολουθεῖ δὲ εἰς τὴν ἐσφαλμένην ταύτην τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν καὶ ὁ ἡμέτερος Φαρμακίδης ἐπαναλαμβάνων καὶ ἀναπτύσσων κατὰ κόρον τὰς πλάνας ταύτας τῶν ξένων καὶ χρησιμοποιῶν κατὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅταν τοῦτο τῷ 1850 ἀνεκήρυξεν αὐτοκέφαλον τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, περὶ οὐ κατωτέρῳ. Μὴ δυνάμενοι, ὡς ἐκ τῶν ὅρων καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς παρούσης πραγματείας, γὰρ εἰσέλθωμεν εἰς πλήρη ἀναίρεσιν τῶν πλανῶν τούτων, μηδὲ πάλιν νὰ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ θέμα ἀμέσως συνδεόμενον πρὸς τὴν ἔξτιλιξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ ταῖς ἄλλαις Ὀρθοδόξοις χώραις, παρατηροῦμεν τὰ ἔξης ὀλίγα. Εἰς δρυθήν κατανόησιν τῆς σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν τῷ Βυζαντίῳ πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὅψιν ὅχι ἡ πρᾶξις, ἀλλ' ἡ θεωρητικὴ περὶ τῆς σχέσεως τῶν δύο ἔξουσιῶν διδασκαλία, τοῦτο δὲ συμφώνως πρὸς τὴν γενικῶς ὅμολογον μένην ἀρχήν, καθ' ἥν σύστημά τι καθορίζουσιν ὅχι αἱ ἐν τῇ πράξει ὑπερβασίαι καὶ ἀνακολουθίαι ἀλλ' αἱ θεωρητικαὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ.

Η διδασκαλία δὲ αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας διδασκομένη καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων ὅμολογον μένη εἶνε, διτὶ ἵερωσύνη καὶ βασιλεία, εἰ καὶ διάφοροι καὶ ἀνεξάρτητοι ἄλληλων ἔξουσίαι, ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, τοῦ Θεοῦ, προϊοῦσαι συνδέονται καὶ συνυπουργοῦσιν ἄλληλαις. «Τῆς ἱερωσύνης, λέγει ὁ Χρυσόστομος, προκειμένης, ἡ τοσοῦτον ἀνωτέρῳ βασιλείας ἐστηκεν, ὅσον πνεύματος καὶ σαρκὸς τὸ μέσον, τολμήσει τις ἡμᾶς ὑπεροφίας γράφεσθαι;»⁽¹⁾.

Ομοίως δ' ἀποφαίνεται καὶ οἱ Κορδούνης Όσιος, γράφων τῷ Κωνσταντίῳ «μὴ τίθει σεαυτὸν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ μηδὲ σὺ περὶ τούτων ἥμιν παρακελεύου, ἀλλὰ μᾶλλον παρ' ἥμῶν σὺ μάνθανε ταῦτα. Σοὶ

1) Περὶ ἱερωσύνης Λόγος 3ος περ. Α'. Κατὰ Εθνῶν § 9. Πρὸς τὸν λαὸν τῆς Ἀντιοχείας III, 2.

βασιλείαν δὲ Θεὸς ἐνεχείρισεν, ἥμιν τὰ τῆς Ἔκκλησίας
ἐπίστευσε· καὶ ὁσπερ δὲ τὴν σὴν ἀρχὴν ὑποκλέπτων ἀντιλέγει τῷ
διαταξαμένῳ Θεῷ, οὕτω φοβήθητι μὴ καὶ σὺ τὰ τῆς Ἔκκλησίας εἰς
ἔαυτὸν ἔλκων ὑπεύθυνος ἐγκλήματι μεγάλῳ γένῃ»⁽¹⁾. Τὰ αὐτὰ καὶ
Λούκιφερ ὁ Καλάρεως. Συναποδέχονται δὲ τὴν θεωρίαν ταῦ-
την καὶ οἱ αὐτοκράτορες αὐτοὶ καὶ δὴ καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀνεμίχθη-
σαν ὡς μάλιστα ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, ὡς ὁ Ἰουστινιανός. Ὁ Μέγας
Κωνσταντῖνος, ὁ καλέσας ἔαυτὸν ἐπίσκοπον τῶν ἐκτὸς⁽²⁾ ἐν μέρει
παιώνων καὶ ἐν μέρει σπουδάζων ἔννοει βεβαίως ἔαυτὸν ὡς προστάτην
ἄμα καὶ ἐπόπτην τῆς εὐταξίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πύστεως καὶ ζωῆς.
Τοὺς Δονατιστάς, τοὺς ἐκκαλέσαντας τὴν κατ' αὐτῶν ἀπόφασιν τῆς ἐν
Ἀρελάτῃ ουνόδου εἰς τὴν αὐθεντίαν αὐτοῦ, ἀποκρούει διὰ τῶν ἐξῆς ση-
μαντικωτάτων λέξεων «Sacerdotum judicium ita debet haberi,
ut si ipse Dominus residens judicet»⁽³⁾, μηδαμῶς ἐπιτρέπων
ὅπως ἐξ ἀποφάσεων συνοδιῶν, ληφθεισῶν ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέ-
σεων, γίνηται ἐκκλησις εἰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια. Ὁμοίως δὲ ὁ Μέγας
Θεοδόσιος ἀποκρούων τὴν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀνάμιξιν ἀποφάνε-
ται «ἄθεμιτον τὸν μὴ τοῦ καταλόγου τῶν ἀγιωτάτων
ἐπισκόπων τυγχάνοντα τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς σκέμ-
μασιν ἐπιμίγνυσθαι»⁽⁴⁾. Ὁ αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς πάραστὰς
ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ λέγει τὰ ἐξῆς· «ἡμεῖς βεβαιότητα τοῖς
πραττομένοις προσθήσοντες, οὐ δυνάμεως ἐπίδειξιν ποιησόμενοι παρεῖναι
τῇ συνόδῳ ἐδοκιμάσαμεν, ὑπόδειγμα ποιησάμενοι τὸν τῆς μακαρίας λή-
ξεως Κωνσταντίνον»⁽⁵⁾. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐν τῇ Σ' Νεαρῷ ἐκτίνησιν
ό, ἐξῆς τὰ τῆς σχέσεως ἱερωσύνης καὶ βασιλείας· «Μέγιστα ἐν ἀνθρώ-

1) Μεγ. Ἀθανασίου ἐπιστολὴ, τοῖς ἀπαντιχούν τὸν μονάρχην διὸ ἐνασκουμένοις. Migne, τόμ. 25 σελ. 745.

2) Ἡ ἐδοκή «τῷ ἐκτὸς» ἐν γένει ἀρσενικῷ, σημαίνοντος ἡ τοὺς ἐθνικούς, ἡ τοὺς
ὑπηκόους καθ' ὅλου, Χριστιανούς καὶ μὴ κατὰ τὰς πολιτικὰς αὐτῶν σχέσεις κατ' ἄλ-
λην ἐρμηνείαν, εἰνε προφαγῶς ἐσφαλμένη. Τὸ «ἐκτὸς» εἶνε γένους οὐδετερού, σημαίνον γενι-
κῶς ὅλως καὶ ἀσπρίστως τὰ ἐκτὸς τῆς Ἔκκλησίας πράγματα, δηγὶ ὅμως ἀκριβῶς καὶ τὸ «jus
circa sacra» διότι ἔλειπε τότε ἡ μεταγενεστέρως μορφωθεῖσα ἀντίθεσις τοῦ «jus in sacra»
καὶ «jus circa sacra».

3) Optatus Milev., De schism. Donat., 184.

4) Mansi, Concil. coll. τόμ. IV, col. 1919.

5) Mansi, ἔνθα κ. ἀν. VII, col. 128.

ποις ἔστι δῶρα Θεοῦ παρὰ τῆς ἀνωθεν δεδομένα φιλανθρωπίας ἵερω-
σύνη τε καὶ βασιλεία, ἡ μὲν τοῖς θείοις ὑπηρετουμένη, ἡ δὲ τῶν ἀνθρω-
πίνων ἔξαρχουσά τε καὶ ἐπιμελομένη, καὶ ἐκ μιᾶς τε καὶ τῆς αὐτῆς ἀρ-
χῆς ἑκατέρᾳ προϊοῦσα καὶ τὸν ἀνθρώπινον κατακοσμοῦσα βίον. Ὡστε
οὐδὲν οὔτως ἀν εἴη περισπούδαστον βασιλεῦσιν ὡς ἡ τῶν ἱερέων σεμνότης,
εἴ γε καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐκείνων ἀεὶ τὸν θεὸν ἱκετεύουσιν. Εἰ γὰρ η μὲν
Ἄμεμπτος εἴη πανταχόθεν καὶ τῆς πρὸς θεὸν μετέχοι παρρησίας, ἡ δὲ
δρῶσις τε καὶ προσηκόντως κατακοσμοί τὴν παραδοθεῖσαν αὐτῇ πολι-
τείαν, ἔσται συμφωνία τις ἀγαθὴ πᾶν εἴ τι χρήσιμον τῷ ἀνθρωπίνῳ χα-
ριζομένη γένει. Ἡμεῖς τοίνυν μεγίστην ἔχομεν φροντίδα, περὶ τε τὰ
ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ δόγματα, περὶ τε τὴν τῶν ἱερέων σεμνότητα, ἡς ἐκείνων
ἀντεχομένων πεπιστεύκαμεν ὡς δι^ο αὐτῆς μεγάλα ἡμῖν ἀγαθὰ δοθήσεται,
παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ τά τε ὅντα βεβαίως ἔξομεν, τά τε οὕπω καὶ νῦν ἀφι-
γμένα προσκτησόμεθα». Μεταξὺ λοιπὸν Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας παρὰ
τοῖς Βυζαντίανοις ὑπάρχει ὅχι μόνον ἀντίθεσις, ἀλλ' ἐνωσις καὶ συμμαχία,
ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οὔτε διενοήθησάν ποτε νὰ ὑποδουλώσωσιν ἀλλήλας,
οὔτε ἐπὶ ὅητὸν ἢ ἀπροσδιόριστον χρόνον προδιέγραψαν τὰς ἰδίας σχέσεις
καταρτίσασαι τὰς λεγομένας συμβάσεις (Concordata), οὔτε αἱματηροὶ
μεταξὺ αὐτῶν προεκλήθησαν ἀγῶνες, ὡς ἐν τῇ Δύσει.

Ἄλλὰ θὰ ἀπορήσῃ τις πῶς ποτε οἱ αὐτοκράτορες οἱ τοιαῦτα περὶ
Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας φρονοῦντες, ἐν τῇ πράξει ἀναμίγνυνται σταθε-
ρῶς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, τοῖς τε ἐξωτερικοῖς καὶ τοῖς ἐσω, πῶς ποτε
συμβιβάζονται πρὸς τὴν θεωρητικὴν ταύτην διδασκαλίαν αἱ συνεχεῖς καὶ
σταθεραὶ αὐτῶν ἐπεμβάσεις; Αὗται ἔξηγοῦνται ἀπλούστατα, καθ^ο ἡμᾶς,
ὡς ἐκ τοῦ ὄηθέντος στενοῦ συνδέσμου καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐργασίας Ἐκ-
κλησίας καὶ Πολιτείας. Οἱ αὐτοκράτορες ἀναμίγνυνται ἐν τοῖς ἐκκλησια-
στικοῖς ἐκ θρησκευτικῶν ἀμα καὶ πολιτικῶν λόγων φρονοῦντες, ὅτι οὕτω
ἐπιτελοῦσι τὸ καθῆκον αὐτῶν, ὅτι ἔξηπηρετοῦσι τὸ θεῖον καὶ προάγουσι
μετὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ κράτος. Ἡ δὲ Ἐκκλησία ἀνέχεται καὶ πολ-
λάκις ἔξαιτεῖται καὶ ἐπιδοκιμάζει τὴν ἀνάμιξιν ταύτην, ἐφ^ο ὅσον πρόκειται
περὶ φυλακῆς καὶ προστασίας τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως. Δὲν πρέπει
δὲ καὶ ἐν γένει νὰ λησμονῇ τις τὴν γενικὴν καὶ πολλαχῶς ὑπὸ τῆς
Ἱστορίας βεβαιουμένην ἀρχήν, ὅτι, ὅπου ὑπάρχει ἐνωσις Ἐκκλησίας
καὶ Πολιτείας, ἐκεὶ ἀναπτύσσεται ὡς τὰ πολλὰ παρὰ τοῖς ἀρχούσιν ἡ
τάσις νὰ ὑποτάσσωσι τὴν Ἐκκλησίαν χρησιμοποιοῦντες αὐτὴν ὡς ὅργα-
νον τῶν ἴδιων σκοπῶν, οἱ δὲ κληρικοὶ βαθμηδὸν συνειδῆζουσι νὰ παραι-

τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πρόβλημα τίς ἡ δρθὴ σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας ἐκατέρας, οὗτε ἔτεθη ποτὲ θεωρητικῶς ἐν τοῖς Βυζαντιακοῖς χρόνοις, οὔτε ἡτο ποτε δυνατὸν νὰ τεθῇ. Ὁπόταν τὸ κράτος ὑπολαμβάνῃ ἔαυτὸν ὡς ἐργαζόμενον εἰς δόξαν Θεοῦ, ὡς καὶ ἡ Ἐκκλησία, διπόταν imperium καὶ sacerdotium θεωροῦσιν ἔαυτὰ ὡς ὅργανα τῆς Χριστιανικῆς κοινωνίας, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ μεταξὺ πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἔξουσίας ἀντίθεσις ἐκείνη, ἥτις γεννᾷ τὰς περὶ σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας θεωρίας, καὶ μορφοῖ τὰ ἐκκλησιαστικοπολιτικὰ σύστηματα εἴτε τῆς ὑποτελείας τοῦ κράτους εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἴτε τῆς ὑποτελείας τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ κράτος, τὸν Καισαροπαπισμόν. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη εἶνε γέννημα χρόνων ἐπιγενεστέρων, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Ὑπάρχουσι βεβαίως καὶ ἀναμίξεις, ὡν πηγὴ εἶνε τὸ φύλαρχον αὐτοκρατόρων τινῶν πνεῦμα. Καὶ οὗτοι ὅμως ἐνεργοῦσιν ἐξ ἐνστίκτου μὴ ἀκολουθοῦντες θεωρίαν ὡρισμένην ἡ σύστημα πάγιον σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, δτερ ὡς ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους δὲν ἥδυνατο τότε νὰ ἀναφανῇ. Ὁπωσδήποτε δὲ καὶ ἀν κριθῇ ἡ ἀνάμιξις αὕτη τῶν αὐτοκρατόρων, ἐν εἰνε βέβαιον, δτι δὲν ὑπάρχει Καισαροπαπισμός ἐν Βυζαντίῳ, ὡς μέμφονται αὕτην οἱ εἰρημένοι κριτικοί. Τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ Καισαροπαπισμοῦ εἶνε, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἔξουσία ἀποφαίνεται περὶ τοῦ δόγματος καὶ κανονίζει τὰ τῆς διοικήσεως καὶ λατρείας αὐτῇ. Καὶ ἀκολουθεῖ μὲν αὕτη ἐν τούτῳ τὴν Γραφὴν ἡ τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ ταύτην ἔρμηνεύει καὶ καθορίζει αὐτῇ. Ἀλλὰ μὴν οἱ Χριστιανοὶ αὐτοκράτορες κατὰ κανόνα δὲν ἀπεφαίνοντο περὶ δογμάτων καὶ λατρείας αὐτοί, περὶ ὡν ὁρμόδιοι νὰ ἀποφανθῶσιν ἥσαν καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκράτορας αὐτοὺς οἱ ἐπίσκοποι μόνοι, ὑπεστήριζον δ' ἀπλῶς καὶ ἐπέβαλλον τὴν ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων καθορισθεῖσαν διδασκαλίαν ὡς ὑπέρμαχοι τῆς Ὁρθοδοξίας. Τὸ αὐτὸ δὲ λεκτέον καὶ περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν καὶ πειθαρχίαν, ἥν ἐκανόνιζον οἱ ὑπὸ τῶν συνόδων ἐκδιδόμενοι καὶ καθ' ἐαυτὸν ὑποχρεωτικοὶ κανόνες. Οἱ αὐτοκράτορες ἀνεγνώριζον μετὰ σεβασμοῦ τοὺς κανόνας τούτους καὶ ἐπικυροῦντες περιῆπτον αὐτοῖς πολιτικὸν κῦρος, εἴ τινα δὲ καὶ ἐξέδιδον διάταξιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν ἀφορῶσαν, αὕτη ἐγίνετο τῇ ὁρῃῇ ἡ σιαπηλῇ συναινέσει τῆς Ἐκκλησίας, δι' ἣς καὶ μόνης ἐνομιμοποιοῦντο αἱ καθ' ἐαυτὰς μὴ ἐν τάξιν πρᾶξεις τῆς Πολιτείας, πάντως δὲ αὕτη

συνῆδε πρὸς τοὺς κανόνας τοὺς ἀποτελοῦντας κατὰ τὸν λόγον τοῦτον τὴν βάσιν τῆς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς αὐτοκρατορικῆς νομοθεσίας. Οἱ κανόνες, λέγουσι, «ἔχουσι τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ ἴσχὺν οἵαν καὶ οἱ νόμοι τῆς Πολιτείας», καὶ «ὅπερ οἱ κανόνες ἀπαγορεύουσι τοῦτο ἀπαγορεύεται καὶ ὑπὸ τῶν νόμων τῆς Πολιτείας», ἐν περιπτώσει δὲ συγκρούσεως νόμων πρὸς κανόνας τὴν νικῶσαν ἔχουσιν οἱ κανόνες⁽¹⁾.

Ως πρὸς δὲ τὴν δικαστικὴν ἔξουσίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, αὕτη ἐπεξετείνετο ἐπὶ πάντας τοὺς πιστοὺς μηδὲ αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων ἔξαιρουμένων. Οἱ ἐπίσκοποι ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐδίκαζον ἄμα καὶ ἐδίκαζοντο ὅπ' αὐτῆς, τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἀναγνωρισθέντων ὡς μόνων ἀρμόδιων ἐν τῇ ἐκδικάσει ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων ὑπὸ συνόλου τῆς Βυζαντιακῆς νομοθεσίας. Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δὲ ταύτην δικαιοδοσίαν ὑπέκειντο καὶ οἱ αὐτοκράτορες αὐτοί, διόταν προσέκρουον εἰς τοὺς κανόνας ἢ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν, καὶ παραδείγματα ἐκκλησιαστικῶν ποιῶν ἐπιβληθεισῶν αὐτοῖς μηνυούνει πλείστα ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἴστορία. Οὕτως, ἵνα παραλείψωμεν τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα, οἱ πατριάρχαι Νικόλαος καὶ Πολύεντος ἀπηγόρευσαν τὴν εἰς τὴν ἀγίαν Σοφίαν εἰσοδον δὲ μὲν Λέοντι τῷ Τ', δ' ὁ ἐτερος Νικηφόρῳ τῷ Φωκᾷ διὰ παραβάσεις ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, δὲ τελευταῖς μάλιστα ἡπειροῦντες ἢ ἀφορίσῃ Ἰωάννην τὸν Τσιμισκῆν, ἀν δὲν ἀνεκάλει τὰ ἀντεκκλησιαστικὰ αὐτοῦ μέτρα. Ομοίως δὲ πατριάρχης Κοσμᾶς ὑπέβαλεν μετάνοιαν Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν, δὲ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος ἀπέθανεν ὑπὸ ἐπιτίμιον, μόνον δὲ ἐπὶ τῇ διαβεβαιώσει τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας ὅτι ἔδειξε σημεῖα μετανοίας πρὸ τοῦ θανάτου, συνήνεσε

1) Πρὸς. Φωτίου Νομοκ. Τίτλ. 3, 2, καὶ Ζεν καν. τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου «εἰς δέ τις μαχόμενον τύπον (βασιλικὸν πρόσταγμα) τοῖς νῦν ώρισμένοις προσκομίσοι ἄκυρον τοῦτον εἶναι ἔδοξε». Πρὸς. καὶ Βαλσ. Νομοκ. Τίτλ. 1 κεφ. 2, ὅστις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀντικράτοροι δικαιώματα ἀντικανονικὰ προσάγει καὶ τὴν αἰτίαν τῆς προτιμήσεως τῶν κανόνων ὑπέρ τοὺς νόμους λέγων «Οἱ μὲν γὰρ κανόνες παρὰ βασιλέων καὶ ἀγίων πατέρων ἐκτεθέντες ὡς αἱ θεῖαι Γραφαὶ δέχονται· οἱ δὲ νόμοι παρὰ βασιλέων μόνον ἐδέχθησαν ἡ συνετέθησαν καὶ διὰ τοῦτο οὐ κατισχύουσι τῶν θεῶν Γραφῶν οὐδὲ τῶν κανόνων», Πρὸς. καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ ἐν τῇ Δ' Οἰκουμενικῷ λεγέντα «εἰτε δὲ ἂν τυπώσῃ ἡ ἀγία Οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ ἐπίδη μοι ἐγγράψω, τούτοις στοιχῶ, τούτοις πιστεύω, τούτοις στέργω». (Μῆλα, Πρακτ. Συν. Τόμ. Β' σελ. 148).

νὰ εὐχηθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ ἡ Ἐκκλησία, ὡσαύτως δὲ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος δὲν ἔτυχεν ἐνταφιασμοῦ ὡς αἰρετικός⁽¹⁾. Εἶνε λοιπὸν φανερὸν ὅτι περὶ Καισαροπατισμοῦ καὶ ὑποτελείας τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἐν τῷ Βυζαντιακῷ κράτει. Ταῦτα λέγοντες δὲν ἀγνοοῦμεν οὔτε τὸν ἱερατικὸν χαρακτῆρα τὸν ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τοῖς αὐτοκράτορσι προσποιούμενον, ὃν ἐπικαλοῦνται οἱ νεώτεροι, οὔτε τὰ αὐθαίρετα αὐτοκρατόρων τινῶν διατάγματα, τὴν ἐγκύλιον τοῦ Βασιλίσκου, τὸ Ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, τὴν Ἐκθεσιν τοῦ Ἡρακλείου, τὰς ἴδιογνώμονας ὅρμας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὰ διατάγματα τῶν εἰκονομάχων καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀντικείμενα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν ἢ νομοθεσίαν. Ἀλλ ὃ μὲν ἱερατικὸς χαρακτῆρος τῶν αὐτοκρατόρων δὲν ἔχει τὴν σημασίαν, ἢν εἴλε παρὰ τοῖς προκατόχοις αὐτῶν ἐθνικοῖς, οἵτινες ὡς ταχίμι πontifices καθώριζον τὰς θρησκευτικὰς τῶν ὑπηκόων σχέσεις. Ὡς προστάται ἀπλῶς τῆς πίστεως, ὡς ὑπέρμαχοι τῆς Ἐκκλησίας ἐκλήθησαν πολλάκις οἱ αὐτοκράτορες βασιλεὺς εἰρεῖς⁽²⁾, εὐσεβεῖς^(ρii). Φιλόχριστοι, χριστοὶ Κυρίοι, προσηγορεύοντο ἐπιστημονάρχαι, ἢτοι ἄρχοντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ πειθαρχίας (disciplinæ), τίτλοι ἐμφαίνοντες ὅχι τόσον τὴν προσωπικὴν αὐτῶν δσον τὴν ἀξιωματικὴν ἴδιοτητα ὡς χριστιανῶν βασιλέων, ἐκλήθη ἢ ἔξουσία αὐτῶν πνευματική, ἔχορηγήθησαν προνόμια τινα αὐτοῖς ἐν τοῖς ναοῖς, δι εἰδικῆς δὲ τελετῆς τῆς στέψεως καθιεροῦντο εἰς τὸ ἀξιωμα αὐτῶν. Ὅχι ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια ἐδεῖτο καθ' ἓαντὴν τῆς παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων ὑποστηρίζεσσι μὴ δυναμένη ἄλλως νὰ ὑπάρξῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διατήρησις τῆς Ἐκκλησίας διωκομένης καὶ ὑπὸ τῶν ἴδιων αὐτῆς κανόνων χειραγωγουμένης εἶνε περιφανῆς ἀναίρεσις τῆς ἀπόψεως ταύτης. Ἀλλὰ λόγοι σκοπιμότητος καὶ πρὸ παντὸς ἡ ἀπόφραξις τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς αἰρέσεις ἢ σχίσματα καὶ εἰς πολιτικὰς ἀνωμαλίας καθιστῶσιν ἀναγκαίαν, κατὰ τὴν

1) Diehl, Byzance, σελ. 193 ἔξ.

2) "Οτε Λέων ὁ Ἱσαύρος ἡθέλησε νὰ προσνέμῃ μείζονα σημασίαν εἰς τὸν ψιλούντον αὐτοῦ ἱερατικὸν τίτλον ἀποφαινόμενος «βασιλεὺς εἰμι καὶ ἵερεὺς» ἡλέγχθη ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Β' ἀντιπαρατηρήσαντος αὐτῷ. ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἔκουσια είναι ἐκατέρα ὑπάτη ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς σφαίρᾳ, ὅτι δὲ ὁ αὐτοκράτωρ «non habet potestatem in ecclesia introspectiendi et electiones in clero peragendi». (παρὰ R. von Scherer, Kirchenrecht, σελ. 31).

ἀντίληψιν τῶν πατέρων, τὴν σύμπραξιν τῆς Πολιτείας πρὸς ἔδραιώσιν τῆς δρθῆς πίστεως. Καὶ ἐξηκολούθουν μὲν ἐπὶ τινα χρόνον οἱ αὐτοκράτορες φέροντες τὸν τίτλον καὶ τὴν στολὴν τοῦ maximi pontificis, ἀλλὰ τοῦτο ἐπραττον χάριν τῶν ἐθνικῶν, ὅμεν καὶ ἀπὸ τῆς καταπτώσεως τοῦ ἐθνισμοῦ ἐπὶ Γρατιανοῦ τῷ 382 κατηργήθη ὁ τίτλος οὗτος.

Αἱ δὲ μνημονεύθεισαι ὑπερβασίαι τοῦ Βασιλίσκου, τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων τότε μόνον δύνανται νὰ προβληθῶσι κατὰ τῆς αὐτοτελείας τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι ἐπεδοκιμάσθησαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἐπεκράτησαν ἐν αὐτῇ ὁριστικῶς ἀλλοιώσασαι τὸν οὐσιώδη αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἄλλ' οὐδέτερον τούτων συνέβη. Ἡ μὲν Ἐκκλησία διεμαρτυρήθη ἐντονώτατα κατὰ τῶν αὐθαιρεσιῶν τούτων ἐλέγχουσα τοὺς αὐτοκράτορας ὅτι καταχρώμενοι τὴν ἴδιαν ἔχουσιαν κατεπεμβαίνουσι τῶν ἐκκλησιαστικῶν, εἰς ἣ οἱ ἐπίσκοποι ἔχουσι τὴν ἀρμοδιότητα καὶ τὴν εὐθύνην. Οἱ ἀγῶνες οὓς διεξήγαγεν ὁ μέγας Ἀθανάσιος κατὰ τῶν Ἀρειανῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἴδιως τοῦ Κωνσταντίου, ὃν ἀπεκάλει σατανᾶν, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς κατὰ τῶν εἰκονομάχων, εἶνε περιφανῆς ἐλεγχος τῶν αὐτοκρατορικῶν αὐθαιρεσιῶν. Οὐ μόνον δὲ ἐν τοῖς δογματικοῖς ἡ παρὰ τὴν γνώμην τῆς Ἐκκλησίας ἐπέμβασις τῶν αὐτοκρατόρων κρίνεται ἀσύστατος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ καταλήψει τῶν κληρικῶν ἀξιωμάτων ἔξαίρεται ὅγιτως, ὃι δὲν πρέπει νὰ ἐπεμβαίνωσιν οἱ αὐτοκράτορες, τιμωροῦνται δὲ οἱ διὰ κοσμικῶν μέσων γινόμενοι ἐγκρατεῖς τῆς Ἐκκλησίας⁽¹⁾. Ὁμοίως ἐθεσπίσθη ὅπως μηδὲ ἐπισκοπὴ ἀνυψοῦται εἰς Μηρόπολιν, ὡς ἐπρατιον ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις οἱ τοῦ Βυζαντίου αὐτοκράτορες, μὴ ἔχῃ δὲ ἵσχυν ἡ τοιαύτη ἀνύψωσις, πρὸν ἡ ἐγκριθῆ συνοδικῶς. Τοῦτο ὀρίσθη κατὰ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ὅστις παρερμήνεύων τὸν 12ον Κανόνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου ὑπελάμβανεν ὃν εἶχε «τὸ παρὰ τῶν θείων κανόνων δεδομένον τῇ βασιλικῇ ἔχουσι προνόμιον» τοῦ ἰδρύειν ἐπισκοπὰς καὶ ἀνάγειν τὰς ὑπαρχούσας εἰς μητροπόλεις. Ὅτι δὲ διὰ τῶν τοιούτων αὐθαιρεσιῶν δὲν ἥλιοιώθη ὁ οὐσιώδης χαρακτῆρας τῆς Βυζαντιακῆς Ἐκκλησίας, μαρτυρεῖ αὐτὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἴστορία δεικνύουσα ὃι δὲν ἐπιζῶσι πολὺ τὰ αὐ-

1. «Εἴ τις ἐπίσκοπος καθιεῖται ἄρχοντι χρησάμενος δι' αὐτῶν ἐγκρατής Ἐκκλησίας γνωστον καθαιρεῖσθω καὶ ἀφορίζεσθω καὶ οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ πάντες». Ἀποστ. 30. πρὸς καὶ 3ον Ζ'. Οἰκ.. Συνόδου.

Θυίρετα τῶν αὐτοκρατόρων διατάγματα, ⁽¹⁾ οὐδὲ κατορθοῦσι νὰ ὑποτάξωσι τελείως εἰς τὰ κελεύσματα αὐτῶν τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἂν ἔτι γαῦνοί τινες ποιμένες, ἐπιλήσμονες τῶν Ἱερῶν αὐτῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καθηκόντων ἐπεδοκίμαζον αὐτά, εἴτε διὰ δειλίαν εἴτε διὰ συμφέρον. ⁽²⁾

'Ἐν τοῖς ἀγῶσι κατὰ τῶν Ἀρειανῶν, τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ τῶν Εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων ἐθριάμβευσεν ἡ Ἐκκλησία διασώσασα τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἐλευθερίαν αὕτης. Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία μὴ ἀνεγθεῖσά ποτε τὰς ἐπεμβάσεις τῶν παπῶν πολὺ δυσχερέστερον ἦτο νὰ ἀποδεχθῇ Καίσαρα πάταν. Κατὰ πάσης αὐτοκρατορικῆς αὐθαιρεσίας ὑψοῦτο πάντοτε ἀπροσμάχητον τὸ προπύργιον τῆς Ἱεραρχίας ἐνισχυομένης ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τοῦ φρονήματος τῶν πιστῶν. Τὰ δόγματα καὶ οἱ θεσμοὶ τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ἐπὶ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἐρειδόμενοι εἶνε ἀπρόσιτα κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην προσβολήν, ἐν πᾶσι δὲ τοῖς ζητήμασι τῆς συνειδήσεως ὁ λαὸς ἥκολούθει πιστῶς τοὺς ἐπισκόπους, ὃν τὴν αὐθεντίαν ἀνεγνῶριζον καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες, ἀσπαζόμενοι τὰς χειρας αὐτῶν, ὑποτασσόμενοι εἰς τὰς συμβουλὰς αὐτῶν, καὶ πολυειδῶς ἄλλως τὴν εἰς αὐτοὺς ὑποταγὴν ἐκδηλοῦντες. Ἐν ταῖς πλείσταις δὲ περιπτώσεσι, παρετηρήθη καὶ ὅπ' ἄλλων ὁρθῶς, ὅτι οἱ αὐτοκράτορες ἥσαν ὅρ-

1) Οὕτως ὁ ἐκ τῆς τετραγαμίας τοῦ Λέοντος ἐκκλησιαστικὸς σάλος κατέπιεντεν ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ζ' καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Α' διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ γριωστοῦ τόμου τῆς ἔκαστης ὁ περὶ τῶν μονῶν Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ νόμος, ἀπαγορεύσαντος τὴν ἰδρυσιν μονῶν καὶ τὴν εἰς αὐτὰς ἀφίέρωσιν ἀκινήτων περιουσιῶν, κατηργήθη μετὰ 20 ἔτη ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Τὸ διάταγμα Θεοδοσίου τοῦ Β', δι' οὗ ὁ ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Τύρου ἐπίσκοπος Βηρυττοῦ ἀνεκρύσσετο μητροπολίτης, ἐξ ὅ ἐπισκοπὴν ἀποστέλλει τῆς Μητροπόλεως Τύρου ὑπήργοντο εἰς αὐτὸν, ἥκμωσες πανηγυριῶν ἢ Δ' Οἰκουμενικῆ Σύνοδος, καὶ οὕτως ὁ τε Βηρυττοῦ καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι ὑπετάγησαν πάλιν τῷ κανονικῷ αὐτῶν μητροπολίτῃ Τύρου. Εἰς τὴν συνοδικὴν ταῦτην ἀπόφασιν συνεπένευσαν εὐλαβῶς καὶ οἱ ἐπίτροποι τοῦ αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ ἀποφηνάμενοι τάξις: «Κατὰ τὴν φήμον τῆς ἀγίας συνόδου καὶ ἐν ταῖς ἀλλατίς ἀπάσατις ἐπαργύραις τὰ τῶν κανόνων κρατεῖτω», «καὶ τὰ ἀρέσκοντα τῇ ἀγίᾳ συνόδῳ εἰς τὸν ἄπαντα χρόνου βέδαια φυλαττέσθω». (Παρὰ Μήλια, ἔνθα κ. ἀνιωτέρω). Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ διάταγμα τοῦτο τοῦ Θεοδοσίου εἰγον συνεπικυρώσῃ καὶ θέον συνοδικαὶ πράξεις τῶν Ηπειρωτῶν Ἀνατολίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀντιοχίας Μεξίμου.

2) «Γὰ τῶν Ἱερῶν δικαιιαῖα οὐδέποτε ἐλαττοῦσθαι ἀπὸ τῆς τῶν πρεστάτων κανονικήτης πέφυκε». Παρὰ Μήλια, ἔθθικ. κ. ἀν. σελ. 150.

γανα τυφλά ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ἱεραρχῶν⁽¹⁾. Τὴν δρθὴν ταύτην καθόλου σχέσιν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου συνοψίζει ἀριστα ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, τῷ 1865, ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτῆς πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἡγεμόνος, τῆς Ρουμανίας Κούζα, γράφουσα: «Οἱ φιλόχριστοι αὐτοκράτορες τὸ μεγάλα ποιῆσαι τὰ τῆς Ἐκκλησίας μακαριστότερον ἥγονύμενοι τῆς βασιλικῆς πορφύρας, οὗτε τοὺς ἐπισκόπους συνῆγον εἰς σύνοδον, εἰμὴ κατ' αἴτησιν καὶ ἀνάγκην ἐκκλησιαστικήν, καθυπουργοῦντες αὐτοῖς εὐλαβῶς τὰ σωματικά, οὗτε νομοθετεῖν ὅλως ἡθελον ἐὰν μὴ πρὸς τὸ πολιτικῶς κυρῶσαι τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτοκρατορικῶς τῷ ὑπηκόῳ συστήσασθαι ἢ πρὸς τὸ καθαγιάσαι τὰ τῆς Πολιτείας ἐκκλησιαστικῶς, ἐφ' ὃ μηδεμίᾳ ὁ οἶκος πολιτικὴ μηδεμιᾳ τῶν ἀποστολικῶν καὶ συνοδικῶν ἀντιμάχοιτο. Εἰ δ' ἄρα τις τὴν γνώμην ἀλαζονικάτερος ἢ τοῦ δρυδοῦ σφαλεῖς ἢ ἐκτόπῳ ὑπαχθεῖς φιλοτιμίᾳ καὶ χάριτι νομοθετήσειέ τι ἀπαρέσκον τῇ Ἐκκλησίᾳ, οὐκ εἰς μακρὰν ἢ αὐτὸς ὁ διάδοχος ἢ καὶ αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία συνοδικῶς κατήργει τὸ ἀντικανονικόν. Διὸ καὶ ἐν ἀπάσῃ πάντων τῶν αἰώνων τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ κεκράτηκε καὶ διακρατήσει, ὡς Θεοῦ βουλή, ἔκεινα τὰ θέσφατα περὶ τοῦ ἀκύρου παντὸς τοῖς συνοδικοῖς κανόσιν ἀντιμαχομένου νομοθετήματος»⁽²⁾.

Τοσαῦτα περὶ τοῦ συνδέσμου Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ, πλειότερα ἵσως τοῦ δέοντος, ἀλλ' ἀναγκαῖα, ώς ἐκ τοῦ στενοῦ συνδέσμου τοῦ Βυζαντιακοῦ συστήματος πρὸς τὰς Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας, διότι τὸ σύστημα διετηρήθη ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτοῦ γραμμαῖς ἐν τε τοῖς Πατριαρχείοις καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς Ὁρθοδόξοις Ἐκκλησίαις ἐν μορφαῖς προφανῶς ποικίλαις κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ τὸν διάφορον φυλετικὸν χαρακτῆρα τῶν Ὁρθοδόξων λαῶν. Μόνον ἐν Ρωσίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι τὸ σύστημα τοῦτο προσέλαβε τὴν ἀντικανονικὴν μορφὴν τῆς ὑποτελείας τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν⁽³⁾. Με-

1) Schaff, Geschichte der Alten Kirche, ἔκδ. 2, σελ. 548.

2) Ἐκκλησιαστικὴ μέριμνα ὑπὲρ τῶν ἀγ. Ἐκκλησιῶν Βλαχίας καὶ Μολδαύας 1866 σελ. 89.

3) Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις καὶ κατ' ἔξογὴν ἐν τῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Ἐκκλησία ἀπολαύει τελείας αὐτονομίας ἔχουσα μείζονα δικαιώματα ἢ ὅσα ἐκέκτητο ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων, τῆς Οθωμανικῆς Πολιτείας οὐ μόνον μὴ ἀναμιγνυομένης τὸ παράπαν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, ἀλλὰ καὶ ἀναγνωριζόσης τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐχὶ ἀσήμαντον πολιτικὴν δι-

ταβαίνομεν ἥδη εἰς τὴν ἔξετασιν τῶν δύο ἀλλων μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρὸς τὴν Πολιτείαν συνδέσεως, τὴν ἵερον κατίαν και τὴν Πολιτειον κατίαν.

§ 4. Β'. Ἡ Ἱεροκρατία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ο σύνδεσμος Ἐκκλησίας και Πολιτείας ἐν τῇ Δύσει ἥγαγεν εἰς ἐπικράτησιν τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τὴν Πολιτείαν. Οἱ παράγοντες τῆς τοιαύτης ἐπικρατήσεως εἰνε πολλοὶ και ποικίλοι. Ἰδίως δὲ μάρτυρες αἱ ἰδέαι τοῦ Αὐγουστίνου περὶ Ἐκκλησίας και Πολιτείας, ὡς τῆς μὲν τελείας, τῆς δὲ ἀτελοῦς κοινωνίας, συνεβάλοντο τὰ μέγιστα, ἵνα μορφωθῇ ἡ ἰδέα ὑπάτης ἔξουσίας ἀρχούσης τῶν πνευματικῶν ἀμα και τῶν κοσμικῶν, ἡς φορεὺς δὲ ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης. Κατὰ τὸν Αὐγουστίνον, τῷ δοντι ὑπάρχει ἡ τελεία κοινωνία τῆς Ἐκκλησίας ἡ τὴν δικαιοσύνην ἀπονέμουσα και περὶ τῆς ἡθικῆς ἐνταῦθα ζωῆς και παρασκευῆς εἰς τὴν αἰωνιότητα μεριμνῶσα, ἡ civitas dei, ἡ τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα περιλαμβάνουσα, παρ' αὐτὴν δὲ αἱ κοσμικαὶ πολιτεῖαι αἱ παροδικαὶ και ἐντὸς ἐνὸς ἔθνους περιωρισμέναι, αἵτινες, διεπόμεναι ὑπὸ τῆς πρώτης, τῆς αἰωνίας και ἀπεριορίστου, ὑπηρετοῦσιν εἰς τὴν ἀληθῆ δικαιοσύνην. Τὸ ιεροκρατικὸν τοῦτο σύστημα ἐκφράζει ὡς ἀριστα ἡ Βοῦλλα Βονιφατίου τοῦ Η' «Una Sancta», ἡ ἀποτελοῦσα τὸ μνημειῶδες ἔγγραφον τῆς τοιαύτης ἐκκλησιαρχίας. Κατ' αὐτὴν ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Πάπα εἶνε ἀποτελεμένα και τὰ δύο ξίφη, ἡ τε πνευματικὴ δηλαδὴ και ἡ κο-

πατοδοσίαν. Γάμοι, διακύρια, κληροδοτήματα, διαθήκαι, σχολεῖα, νοσοκομεῖα και πανταειδῆ φιλανθρωπικὰ ἴδρυματα ὑπάρχονται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ τὸν Σουλτάνων ἐπεμβάσεις, ἐκδηλούμεναι κυρίως ἐν ταῖς παύσεις τῶν Πατριαρχῶν, ἐπαυσαν ἥδη ἀπὸ ἑνὸς αἰώνος. Ἡ δὲ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας, ἔξαρτωμένη κατ' ἀρχὰς ἐκ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῷ 1589 ἐγένετο ἀνεξάρτητος, ἴδρυθεντος ἐν Μόσχῃ Πατριαρχείου τῇ συνανέσει τῶν Πατριαρχῶν, ὅπερ μετὰ 130 ἔτη ἀντικατέστησεν ὁ Μέγας Πέτρος διὰ διαρκοῦς συνόδου, ὑποτάξας οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τοὺς ἀπολυταρχικοὺς αὗτοῦ σκοπούς. Μᾶλλον ἐλεύθεραι εἴνε αἱ λοιπαὶ δρόδοδοι: Ἐκκλησίαι, και δὴ αἱ τῆς Ρουμανίας και τῆς Σερβίας, ἔνθα σύνοδος περιοδικὴ πάντων τῶν ἐπίσκοπων ἀνευ βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου διέπει κατὰ τοὺς κανόνας τὰ ἐκκλησιαστικά, οἱ ἐπίσκοποι ἐκλέγονται ὑπὸ τῆς συνόδου, συμμετέχοντας ἐν Ρουμανίᾳ και τῶν Ὀρθοδόξων βουλευτῶν και γερουσιαστῶν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία ἥρτηται ἐκ τῆς συμφωνίας Ἐκκλησίας και Πολιτείας, αἱ διοικητικαὶ και αἱ δικαστικαὶ τῆς Συνόδου πράξεις εἰνε οἰκοθεν ἐκτελεσταὶ, ὁ κλῆρος μισθοδοτεῖται ὑπὸ τῆς Πολιτείας, και αἱ ἐκκλησιαστικαὶ σχολαὶ διευθύνονται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γενήσεται λόγος εἰδίκος ἐν τῷ θεωρῷ μέρει τῆς παρούσης πραγματείας.

σμικὴ ἔξουσία. Καὶ δὲν μεταχειρίζεται μὲν δὲ πάπας τὸ κοσμικὸν ἔιφος αὐτός, ἀλλ᾽ ἐντεῦθεν δὲν ἐπέρχεται σύγχρουσις πρὸς τὴν πνευματικὴν ἔξουσίαν, διότι ἡ κοσμικὴ ἀσκεῖται κατὰ τὰς εἰσηγήσεις τοῦ τῆς πνευματικῆς ταμιούχου. Τοῦτο δὲ δρῦνταις καὶ εὐλόγως, διότι ἡ πνευματικὴ ἔξουσία εἶναι εἰς λόγον ἀξιώματος καὶ εὐγενείας ἀνωτέρα τῆς κοσμικῆς, ὅσῳ τιμιωτέρα εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, ὁ ἥλιος τῆς σελήνης, ἔχοντος τοῦ μολύβδου καὶ τὰ πνευματικὰ τῶν γηγένων. Ἐπομένως ἡ κοσμικὴ ἔξουσία πρέπει νὰ ὑποτάσσηται τῇ πνευματικῇ, ὡς τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ. «Spiritualia tanto sunt temporalibus digniora, quanto anima praefertur corpori», ὡς ἔγραφε τῷ αὐτοκράτορᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰννοκέντιος ὁ Γ'. Ἡ πνευματικὴ ἔξουσία ὡς ὑπερτέρα κανονίζει τὸ ἔδαφος τῆς πολιτικῆς, διαγράφουσα τὰ ὄρια μεταξὺ τῶν δύο ἔξουσιῶν. Καθόσον δὲ ὁ κλῆρος, ὁ τὰ τῆς Ἔκκλησίας διέπων, ἀνήκει εἰς τὸ ἀνώτερον πνευματικὸν κράτος, κατ᾽ ἔξαίρεσιν δὲ εἰς τὸ κοσμικόν, εἶναι φανερόν, λέγεται, ὅτι εἶναι ἀπηλλαγμένος τῆς τε κοσμικῆς δικαιοδοσίας ἐν πᾶσι καὶ δὴ καὶ ἐν τοῖς ποινικοῖς, ὡς καὶ τῆς φορολογίας καὶ τῶν ἄλλων τῆς Πολιτείας βαρῶν. Τὸ αὐτὸν ἴσχυει καὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν τὴν ἔξυπηρετοῦσαν εἰς τοὺς ἵεροὺς σκοποὺς τῆς Ἔκκλησίας.

Τὰ γνωρίσματα καὶ αἱ φυσικαὶ ἀκολουθίαι τοῦ ἱεροκρατικοῦ τούτου-
συστήματος εἶναι τὰ ἔξῆς.

1) Ἡ ὑπὸ τοῦ Πάπα καθαίρεσις ἀναξίων ἡγεμόνων, καὶ ἡ
ἀπόλυτη εἰς τῶν ὑπηκόων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὀφειλομένου αὐτοῖς δρον-
πίστεως.

2) Ἡ ἀνύρωσις συμβάσεων ἢ νόμων ἀδίκων.

3) Τὸ privilegium fori, ἦτοι ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ κλήρου ἀπὸ-
τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων ἐν ὑποθέσεσιν ἀστικαῖς καὶ ποινικαῖς
(exemptio)· καὶ

4) Ἡ καταδίωξις πάντων τῶν μὴ τὴν Ρωμαϊκὴν πίστιν ὅμολο-
γούντων (αἱρετικοί, σχισματικοί, Ἰουδαῖοι).

Τὸ ἱεροκρατικὸν τοῦτο σύστημα, ἐν λογικωτάτῳ συνδέσμῳ συνηρ-
μολογημένον καὶ πολλὰ φέρον τὰ δελεαστικά, ἦτο μὲν ἀδύνατον νὰ
ἐφαρμοσθῇ τελείως ὡς ἐκ τῆς ἀντιστάσεως τῆς Πολιτείας, καὶ εἶχε σημα-
σίαν μᾶλλον ὡς θεωρία ἢ πρᾶξις, οὐδὲν ἦτον ἀπὸ τοῦ 11ου μέχρι¹
τοῦ 14ου αἰῶνος ἡσκήσεν ἴσχυροτάτην ὁπὴν ἐπὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ
καὶ πολιτικὰ πράγματα, αὐτὸν κατὰ τὸ πλεῖστον κανονίζον τὰς σχέσεις

τῶν δύο ἔξουσιῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Εἰς τὴν ἐπικράτησιν δὲ ταύτην συνεβάλοντο τὰ μέγιστα καὶ ἄλλα αἴτια, καὶ ἴδιως ἡ ὡς ἐκ τῆς φεουδαρχίας κατατομὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ κράτους, καὶ αἱ περὶ κράτους πενιχραὶ τοῦ μεσαιώνος ἴδεαι. Ὅπόταν τὸ κράτος ὑπολαμβάνηται ὡς ἀστυνομικόν τι ἴδρυμα σκοποῦν τὴν φυλακὴν τῶν πολιτῶν ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἔξωτερικῶν ἐπιθέσεων, τῶν δὲ λοιπῶν πάντων τὴν καλλιέργειαν, ἐπιστήμης, τέχνης, παιδείας, φιλανθρωπίας, δικαιοσύνης, ἀντιποιηταὶ ἡ Ἐκκλησία, ὁ μοναδικὸς φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἡμερώσεως, εἶνε εὐεξίγητος ἡ δύναμις, ἥν ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς Πολιτείας ἡ Ἐκκλησία, καθ' ὃν χρόνον τοιαῦται περὶ κράτους ἐπικρατοῦσιν ἀντιλήψεις. Τῶν βάσεων τοῦ ἱεροκρατικοῦ συστήματος ἔχεται μέχρι σήμερον ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Βεβαίως ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς σημερινῆς περὶ τῶν δύο ἔξουσιῶν ἀντιλήψεως. Κατὰ μὲν τὸν μεσαιώνα ὁ πάπας παρίσταται τῶν δύο ἔξουσιῶν φορεύς, ὃν ἡ κοσμικὴ ἀσκεῖται μόνον, ὡς εἴπομεν, ὑπὸ τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων. Ὁ πάπας ἀσκεῖ αὐτήν, δσάκις ἀπαιτεῖ τοῦτο μέγα θρησκευτικὸν συμφέρον. Ὕνῳ κατὰ τὴν ἐγκύλιον Λέοντος τοῦ ΙΙ', τὴν τῷ 1890 ἀπολυθεῖσαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Sapientiae christianae praecepta», ἡ πολιτικὴ ἔξουσία ἔχει αὐτοτελῆ ἀρχὴν καὶ χαρακτήρα, παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτῇ προερχομένη καὶ ὑπερτάτην κυριαρχίαν ἀσκοῦσα ἐν τῇ ἴδιᾳ σφαίρᾳ. Ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεωρίαι καὶ αἱ τεχνικαὶ ἐκφράσεις τῶν Δυτικῶν θεολόγων περὶ τὴν ἐπιστημονικωτέραν ἐκφοράν τῆς Ἱεροκρατίας ἀφίστανται τῆς μνημονευθείσης μεσαιωνικῆς ἀντιλήψεως, διεστάμεναι ἄλλως καὶ πρὸς ἄλλήλας. Κατὰ μὲν τὴν θεωρίαν τῆς potestatis indirectae ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἔμμεσον τὴν ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων ἰσχύν, παρεμβαίνουσα καὶ ἐπανορθοῦσα δι' ἐκκλησιαστικῶν νόμων καὶ ἄλλων μέσων τὰ πράγματα, δσάκις ἡ κοσμικὴ ἔξουσία παρεμποδίζει τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ δὲ ἔτεραν γνώμην ἡ ἐν τοῖς κοσμικοῖς ἐκκλησιαστικὴ ἔξουσία εἶνε dīreccīva, ἥτοι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ νομοθετεῖν ἐν αὐτοῖς, ἔχει δῆμος τὸ καθῆκον τοῦ διδακτικῶς ἐπιδρᾶν, ὥστε τὸ κράτος νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ὑπὸ τοῦ πάπα ἀκυρωθεὶς πολιτικὸς νόμος δὲν ἀποβάλλει μὲν νομικῶς τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ, ἀλλ' οἱ διαδοί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶνε ὑπόχρεοι εἰς τὴν θέσην αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὴν τρίτην θεωρίαν, τὴν ὑπὸ τοῦ Ketteler, Görres καὶ π. διαμορφωθεῖσαν, ἡ Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἀντιπαράκεινται ἄλλήλαις, κυρίαρ-

γος ἐκατέρα ἐν τῇ ἵδιᾳ αὐτῆς σφαιρᾷ, ἀσκοῦσα τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς δίκαια. Αἱ περὶ τὰ δρια τῶν ἔξουσιῶν τούτων ἔριδες παραμερίζονται διὸ εἰδικῶν συμβάσεων (concordata). Τοιαῦτα concordata συνηψεν ἡ Παπικὴ ἔδρα ἐν Γαλλίᾳ τῷ 1801, ἐν Βαναρίᾳ τῷ 1817, ἐν Αὐστρίᾳ τῷ 1855 κλπ., ὡν τινα παρεμερίσθησαν ἡ μετεβλήθησαν διὰ μεταγενεστέρων διατάξεων τῆς Πολιτείας, μένει δὲ ἐν ἴσχυτι τὸ Βαναρικὸν μετὰ τῶν περιορισμῶν τοῦ συνημμένου θρησκευτικοῦ διατάγματος. Ἀκολουθία τῆς τοιαύτης συναλλήλιας Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας εἶναι ὁ ὑπὸ τῶν κρατῶν διορισμὸς πρεσβευτῶν παρὰ τῇ παπικῇ ἔδρᾳ, τοιούτους δὲ ἔχουσιν οὐ μόνον κράτη Δυτικὰ ἀλλὰ καὶ Διαμαρτυρόμενα, οἷον ἡ Γερμανία.

Ἄλλ' ἀν αἱ λεπτομέρειαι καὶ αἱ περὶ καθημέρεως ἡγεμόνων καὶ ἀκυρώσεως νόμων παπικαὶ θεωρίαι ἐγκατελείφθησαν σιωπηλῶς ἢ ὅτι τῶς, ἡ θεμελιώδης ὅμως βάσις ὅτι Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἐν ταῖς καλουμέναις μικταῖς ὑποθέσεσι, ταῖς ἔχούσαις πνευματικὸν ἄμα καὶ κοσμικὸν μέρος, ἢ ὁψιν, πρέπει νὰ συμβιβάζωνται, τῆς Πολιτείας ὑποχρούσης εἰς τοὺς ἀνωτέρους καὶ εὐγενεστέρους σκοποὺς τῆς Ἐκκλησίας, παραμένει ἡ αὐτὴ καὶ ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ ἐν τῇ σημερινῇ ἀντιλήψει.

Σημ. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν κράτος τῆς Ἰταλίας, τὸ περὶ τὸν 13ον αἰῶνα ἰδρυθὲν καὶ μετὰ πολλὰς περιπτείας τῷ 1870 ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν καταλυθέν, εἶναι προϊὸν ἰστορικῆς ἐξελίξεως, καὶ ὃς τοιοῦτο μόνον ἰστορικῶς δύναται νὰ κριθῇ. Καὶ δυνατὸν μὲν τοῦτο νὰ συνετέλεσεν εἰς ὑλικὴν ἐπικουρείαν καὶ εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν παπῶν ἀπὸ τῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου, ὃς ἀξιοῦσιν οἱ Δυτικοί, ἀλλ' ὅτι ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία καὶ ἄνευ τοῦ κράτους τούτου κινεῖται ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως, δεικνύει ἡ ἀπὸ τοῦ 1870 ἰστορία αὐτῆς.

§ 5. Γ'. Ἡ πολιτειοκρατία τῶν προτεσταντικῶν καὶ τῶν παπικῶν χωρῶν.

Κατὰ τοῦ ἱεροκρατικοῦ συστήματος ἥρξατο ἥδη ἀπὸ τῆς 14ης ἐκατονταετηρίδος ἀντίδρασις σοβαρά, ἡ τις, ἐξαύρουσα τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ὑπὲρ τὴν ἐκκλησιαστικήν, παρήγαγε τὸ πολιτειοκρατικὸν σύστημα τὸ διηκον μέχρι τῆς 18ης ἐκατονταετηρίδος. Ἐνθεν μὲν ἡ εκεμπτίο τοῦ ἀλήρου, καὶ ἐν βαρείᾳ ἐνοχῇ ἡ πίσις τιμωρουμένου ἡ δλως ἀτιμωρήτου ἐξερχομένου ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, ἡ διεγέρασα τὸν λαὸν καὶ τοὺς Δυτικοὺς ἡγεμόνας, καὶ αἱ συγκρούσεις τῆς

παπωσύνης πρὸς τὴν νέαν Ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, ἔνθεν δὲ ἡ μεταρρυθμίσεις καὶ ἡ ἀπολυταρχικὴ μορφή, ἵνα δι' αὐτῆς προσέλαβε τὸ κράτος ἀπὸ τῆς 14ης ἑκατονταετηρίδος, καταλύσασαι τοὺς ὄρους, ἐξ ὧν ἔξηρατο ἡ παπικὴ μοναρχία, εἰνε αἱ πηγαὶ τῆς ἀντιδράσεως ταύτης. Βεβαίως αἱ μορφαὶ τοῦ συστήματος τούτου εἶνε πολλαὶ καὶ ποικίλαι, ἀνάλογοι πάντως πρὸς τὴν φύσιν τῶν κρατῶν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἡγεμόνων. Ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς μορφαῖς ταύταις διήκει ἡ ἀποτελοῦσα τὴν οὐσίαν τῆς πολιτειοκρατίας θεμελιώδης δόξα, διτή ἡ Ἔκκλησία εἶνε ὑποτελής τῇ Πολιτείᾳ, διτὶ δὲ οἱ φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας ὁφείλουσιν οὐ μόνον νὰ προστατεύωσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ διοικῶσιν αὐτήν.

Ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς πολιτειοκρατίας εὑμφαίνεται πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Γερμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ μεταξὺ τῆς 14ης καὶ 16ης ἑκατονταετηρίδος, προσωπικὸν κυρίως ἔχουσα τύπον. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶνε ὁ πάπας, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα καὶ σαροπαπι σμός, διτὸς οὖν, ὃς εἴπομεν, προσωνυμεῖται τὸ σύστημα τοῦτο. Ὅτε αὐτοκράτωρ, οἱ ἐκλέκτῳρες καὶ οἱ ἄλλοι ἡγεμόνες ὑπολαμβάνουσι τὴν ἔξουσίαν αὐτῶν αὐτοτελῆ, ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθεῖσαν αὐτοῖς. Ἡ ὑπὲρ τοῦ θεοσδότου τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας δόξα αὕτη παρεσκευάσθη ἐπιστημονικῶς, ἰδίως δὲ ὁ Δάντης καὶ Μαρσίλιος ὁ ἐκ Παδούνης παρέσχον τὰ ἐπιστημονικὰ ὅπλα, διτὸν ἐπολέμησαν τὴν Ἱεραρχίαν, Λουδοβίκος ὁ ΙΔ' ἀντεπελθὼν κατὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ XXII, καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐκλέκτορες οἱ πολυειδῶς ἀπειλήσαντες νὰ ἀναλάβωσιν αὐτοὶ τὴν διόρθωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῶν ὑπὸ τῶν πατῶν παραμεληθέντων. Ἡ δὲ ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως μορφὴ τῆς πολιτειοκρατίας εἶνε τὸ περιφερειακὸν σύστημα, ὁ λεγόμενος territorialismus. Οἱ περὶ τὸν Λούθηρον, τῷ ὄντι, καὶ τὸν Μελάγχθωνα κατὰρχὰς ἦξενν, διτὶ πρέπει νὰ ὥσι κεχωρισμέναι παντελῶς ἡ πνευματικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἔξουσία, αἱ ἀπέχουσαι ἀλλήλων ὅσον ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς. Βραδύτερον ὅμως, δπως ἀσφαλισθῶσι κατὰ τῶν αἰρέσεων, ἔξητησαν καταφύγιον εἰς τὴν πολιτικὴν ἔξουσίαν, ἵνα καὶ ὑπέλαβον ὃς τὴν μόνην κατάλληλον νὰ ἀσκῇ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἔξουσίαν, διαχειριζομένη αὐτὴν κατὰ τρόπον καὶ διὰ μέσων πάντη κοσμικῶν, καὶ παθορίζουσα τὴν πίστιν τῆς κχώρας κατὰ τὸ γνωστὸν ἀξίωμα: «Cujus regio, hujus religio». Οὕτως ἡ Ἔκκλησία ἀποβαλοῦσα πᾶσαν αὐθυπαρξίαν, ἔξηφανίσθη παντελῶς. Ἡ μόνη αὐτῆς ἐνέργεια ἐκφαίνε-

ται ἐν τῇ τελέσει τῶν μυστηρίων καὶ ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ θείου λόγου. Τὰ δὲ σύνορα τῆς χώρας εἶνε καὶ σύνορα τῆς ὑπὸ τοῦ κράτους ἀπορροφηθείσης Ἐκκλησίας. Πλὴν τοῦ περιφερειακοῦ τούτου συστήματος ἐμορφώθησαν καὶ δύο ἔτερα, σκοποῦντα ματαίως νὰ προσποιήσωσι σκιάν τινα ἐκκλησιαστικῆς ἔξουσίας τῇ χριστιανικῇ κοινότητι, τὸ ἐπισκοπικὸν καὶ τὸ ἐταιρικὸν (collegial system). Κατὰ τὸ πρῶτον, δὲ γεμάνων ὁφείλει ἐν σπουδαίοις ζητήμασι νὰ συμβουλεύῃ ταὶ τοὺς θεολόγους τῆς κοινότητος. Ἀλλ᾽ ἀφ' οὗ δὲ γεμάνων εἴνε δ. *summus episcopus*, δὲ ἀσκῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἔξουσίαν, εἴνε φανερὸν ὅτι δὲν ἀσφαλίζεται τις διὰ τῆς τοιαύτης θεωρίας κατὰ τῶν καταχρήσεων αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὸ ἐταιρικὸν σύστημα, ἀναγνωρίζεται μὲν θεωρητικῶς ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ὡς αὐτοτελής κοινωνία, ἔχει ἵδια δικαιώματα, ἡ ὄλη ὅμως ἐκκλησιαστικὴ ἔξουσία ἀνατίθεται καὶ ἐνταῦθα εἰς τὸν τῆς χώρας κυριαρχην (*Landesherr*) κατὰ δητὴν ἡ σιωπηλὴν αὐτῆς συναίνεσιν.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς μεταρρυθμιστὰς καὶ Δυτικοῖς τινες ἡγεμόνες, ἐν οἷς ἔξεχουσιν Λουδοβίκος δ. ΙΔ' ἐν Γαλλίᾳ, οἱ ἐκλέκτορες Μαξιμιλιανὸς δ. Α' καὶ Μαξιμιλιανὸς δ. Ἰωσήφ ἐν Βαυαρίᾳ, καὶ ἐν Αὐστρίᾳ Ἰωσήφ δ. Β', ἔθηκαν τὴν ὄλην ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Πολιτείας καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ κλήρου ὑπὸ τὴν ἔγκρισιν τῶν ἐπιτοπίων κυρίαιαρχῶν ἐπιβλεπόντων τὴν ὄλην ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν καὶ καταπολεμούντων ἀδυσωπήτως πᾶσαν ἐκδήλωσιν ἀντεκκλησιαστικήν. Τὸ διοικητικὸν τοῦτο σύστημα ἐκλήθη προσφυῶς «ἐκκλησιαστικὴ ἀστυνομικὴ διοίκησις»⁽¹⁾.

1) Ἐν μεγάλῃ συνελεύσει τοῦ Γαλλικοῦ κλήρου, τῷ 1681 συνελθαύσῃ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Βοσσούτου, ἐψηφίσθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τὸν τίτλον «declaratio clericorum Gallicani» τὰ ἔξης τέσσαρα κατὰ τῆς ἱεροκρατίας ἄρθρα.

2. Ὁ ἄγιος Πέτρος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἔχουσι πνευματικὴν καὶ ἄχρι πολιτικὴν ἔξουσιαν.

2. Ὁ πάπας ὑπόκειται ταῖς ἀποφάσεσι τῆς Οἰκουμενικῆς συνόδου.

3. Ἡ παπικὴ ἔξουσία περιορίζεται ὑπὸ τῶν ἐν Γαλλίᾳ ἰσχουσῶν διατάξεων περὶ Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας· καὶ

4. Αἱ παπικὲς περὶ πίστεως ἀποφάσεις εἶνε τότε μόνον ἀμετάποτες, ὅταν γεννιωτεῖσθαι τοῖς τῆς καθολίου Ἐκκλησίᾳς. Ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἐλήγθη Gallicanismus ὡς ἐκ τῆς Γαλλίας, ἐν ἡ ἐμυρφώθη, Febronianismus ὡς ἐκ τοῦ Γερμανοῦ ἐπισκόπου Hontheim, τοῦ γράμματος ὑπὸ τῷ φευδώνυμῳ Febronius, καὶ Josephinismus ὡς ἐκ τοῦ αὐτορρχτοῦ στοργοῦ τῆς Αὐστρίας Ἰωσήφ.

Τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς πολιτειοκρατίας εἶνε ἡ ἀπόρρηψης τῆς δλης ιεροκρατίας και τῆς τῶν εἰδικῶν συμβάσεων θεωρίας (concordata), δύπο τοῦ κράτους καθορισμὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν και τῶν κοσμικῶν ὑποθέσεων, ἡ κατάργησις πανιὸς προνομιούχου δικαστηρίου διὰ τοὺς κληρικούς, και ἡ ὑπαγωγὴ αὐτῶν εἰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια, και ἴδιως οἱ θεσμοὶ τοῦ Placet και τοῦ Recursus ab abusus, τῆς ἐκκλησεως ἀπὸ τῆς καταχρήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἔξουσίας. Ἐκ τούτων τὸ μὲν placet συνίσταται ἐν τούτῳ καθόσον παπικαὶ ἡ ἐπισκοπικαὶ ἐγκύλιοι, περιβεβλημέναι μօρφὴν δογματικὴν ἡ ποιμαντορικὴν, δύνανται νὰ παραβλάψωσι συμφέροντα τοῦ κράτους, ἀπαιτεῖται, δπως πᾶσα τοιαύτη ἐγκύλιος ἐλέγχηται πρῶτον ὑπὸ τῆς Πολιτείας και ἀποδεικνυομένη ἀκίνδυνος δημοσιεύηται. Τὸ placet τοῦτο, εἰ καὶ σημεῖα τοῦ τοιούτου ἐλέγχου δὲν ἐλλείπουσιν ἐν τῷ μεσαιῶνι, διεμορφώθη κυρίως ἐξ αἰτίας τοῦ παπικοῦ σχίσματος τῆς 14ης ἔκατονταετηρίδος (1378 1417). Ἀφ' οὗ τοῦ παπικοῦ ἀξιώματος ἀντεποιοῦντο πολλάκις και δύο και τρεῖς, ὥφειλον οἱ κατὰ τόπους ἀρχοντες, ἔξελέγχοντες τὰ ὑπὸ αὐτῶν ἐκδιδόμενα ἔγγραφα, νὰ ἐγκρίνωσι μὲν τὰ τοῦ πάπα τοῦ ὑπὸ τοῦ κράτους ἀνεγνωρισμένου, νὰ ἀπορρίπτωσι δὲ τὰ ὑπὸ τῶν ἀντιπαπῶν κυκλούμενα. Ο δὲ Recursus ab abusu θεσπίζει δι, πᾶς κληρικὸς ἡ λαϊκὸς αἰσθανόμενος ἐαυτὸν ἀδικηθέντα ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου, δύναται νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν προστασίαν τοῦ μονάρχου και τῶν ὑπὸ αὐτοῦ ἀνεγνωρισμένων δργάνων. Ο Recursus οὗτος, ἀνερχόμενος εἰς τὸν χρόνον Καρόλου τοῦ Ζ' (1438) και ἀποτελέσας ἐπὶ πολὺ προσφιλῆ ἀσχολίαν τῶν βουλῶν ἀποφαινομένων ἐπὶ τοιούτων ἐφέσεων, διεμορφώθη ὡς ἕδιος θεσμὸς ἦπο τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος, διατάξαντος δπως τὸ συμβούλιον τοῦ κράτους ἐπιλαμβάνηται τῶν τοιούτων ἐκκλησεων, δπόταν δ κληρικὸς δικαστὴς ἀντεποιήθη ἔξουσίας μὴ προσηκουόσης αὐτῷ, ἡ ὑπερέβη τὰ δρια τῆς ὁρμοδιότητος αὐτοῦ, ἡ ἐλυμήνατο τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Τὴν 19ην ἔκατονταετηρίδα ἀρχεται διαλυόμενος δ Κ αι σ α ρ ο π α πισμός. Κατὰ τὰ θεσπίσματα τῆς Βετσφαλείου εἰρήνης ἡρξαντο εἰ και μὴ πανταχοῦ, νὰ γίνωνται ἀνεκταὶ αἱ τρεῖς κρατοῦσαι Ομολογίαι, ἡ Παπική, ἡ Λουθήρειος και ἡ Καλβινική, μέχρις οὗ τῷ 1794 ἐν τῷ καλούμένῳ Πρωστικῷ ἐγχωρίῳ δικαίῳ (Landsrecht) ἀνεγνωρίσθη ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως και τῆς λατρείας, ἡ συνεπαγαγοῦσα τὴν περιστολὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ κράτους εἰς ψιλὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Ἐκκλη-

σίας ἐποπτείαν, ή ἀναγνώρισις δὲ τῆς Ἐκκλησίας ὡς αὐτοτελούς ὁρα-
νισμοῦ, διακρινομένου κατὰ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν διοίκησιν ἀπὸ τοῦ
κράτους. Καίτοι δὲ ή ἀρχὴ αὗτη τῆς ἐποπτείας δὲν ἔξειλίχθη κανονι-
κῶς, ἀλλὰ τούναντίον ἐν πολλαῖς χώραις ή ἐποπτεία ἐνεργεῖται εἰσέτι
κατὰ τρόπον καισαροπατικόν, ἐν τούτοις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης
ἥρξατο χωριζόμενον τὸ κράτος ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ δὲ τῆς εἰσα-
γωγῆς τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος ἄρχεται τὸ θρησκευτικὸν
κράτος ὑποχωροῦν εἰς τὸ νεώτερον κράτος τὸ ἐκκλησιαστικῶς ἀχρονν
καὶ οὐδέτερον (interconfessionell), τὸ ἵσον πρὸς πάσας τὰς Ὁμολο-
γίας, μετὰ πολλοὺς δὲ ἔλιγμοὺς καὶ κυμάνσεις ἐθεσπίσθη τέλος ή δια-
κρισις τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Πολιτείας ἐν τῷ Βαυαρικῷ πολιτεύματι
τῆς 28^{ης} Μαΐου 1818 καὶ ἐν τῷ Πρωσικῷ τῆς 31^{ης} Ιανουαρ. τοῦ 1850.

§ 6. Κρίσις τοῦ συνδέσμου Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας.

Ὑποβάλλοντες εἰς βραχεῖαν ἀνάκρισιν τὰ ἐκτεθέντα ἐκκλησιαστικὰ
συστήματα παρατηροῦμεν, δι τούτων τὰ δύο, ή ιεροκρατία
καὶ ή πολιτειοκρατία, ἀνήκουσιν, δριστικῶς πλέον, εἰς τὸ παρελ-
θόν. Καὶ ἀναφαίνονται μὲν ἐν πολλαῖς χώραις σήμερον πολλὰ ή ὀλίγα
στοιχεῖα πολιτειακῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶνε ὅλως ἀνω-
μάλως καταμεμιγμένα, ή δὲ ὅλη βάσις τῶν νεωτέρων κρατῶν εἶνε, ὡς
εἴπομεν, τὸ ἐκκλησιαστικῶς ἀχρωμάτιστον ἄμα καὶ ἀδιάφορον αὐτῶν.
Ως ίστορικὰ δὲ πλάσματα κρινόμενα τὰ συστήματα ταῦτα ἔχουσι βε-
βαίως ἀμφότερα τὸν λόγον αὐτῶν ἐν ταῖς ίστορικαῖς περιστάσεσι καὶ
τῇ τῶν πραγμάτων ἐπιβολῇ.

Ἐκ τούτων, ή μὲν ιεροκρατία εἶνε μία μεγαλοπρεπής καὶ
ἐπιβλητική ἐμφάνισις ἐν τῇ παγκοσμίῳ ίστορίᾳ, διαφέρουσα τῆς Ρω-
μαϊκῆς κοσμοκρατορίας οὐ μόνον κατὰ τὰ θρησκευτικὰ ἐλατήρια τὰ
ζένα παντελῶς τῷ Ρωμαϊκῷ κράτει, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπιβολὴν καὶ
τὸν ἐνθουσιασμόν, διν ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς ἐπὶ το-
σαύτας ἐκατονταετηρίδας. Ιδίως δὲν πρέπει νὰ παραγνωρισθῇ ὁ ἰδεώδης
χαρακτήρ, διν ἐνείχεν ή ὑπὸ τῶν παπῶν ἐπιδίωξις τῆς κοσμοκρατορίας
κατὰ τὸν μεσαιῶνα. Ἡ καὶ οἱ κρατοὶ οἱ αἱ ἐπιδιώκεται δχι πρὸς
θεραπείαν κοινῆς φιλαρχίας ἀλλ', ἐκ τῆς ίστορικῆς ἔξειλίξεως τῶν με-
σαιωνικῶν λαῶν προϊοῦσα, εἶνε μέσον πρὸς σκοπόν, τὴν ὑποταγὴν τοῦ
κόσμου εἰς τὰς Χριστιανικὰς ἀρχάς. Τοῦτο δὲ μαρτυρούμενον ἐπαρκῶς
ὑπὸ τοῦ παραδείγματος παπῶν, ἀπαντανομένων τὰ τοῦ κόσμου προσω-

πικῶς, ἀλλ' οὐδὲν ἡτον παντὶ σθένει ἐργασθέντων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαρχίας, συνομολογοῦσιν ἄλλως καὶ ἵκανοὶ Διαμαρτυρόμενοι, ἀπαθέστερον κρίνοντες τὰ πράγματα, καὶ φυσικὴν ἄρα εὑρίσκοντες τὴν μεσαιωνικὴν ἱεροκρατίαν ὡς ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τὰ πνευματικῶς ὑποδεέστερα κράτη⁽¹⁾.

Ως θεωρία ή ἱεροκρατία εἶνε λογικῶς διηρθρωμένη καὶ διεπιτυγμένη, ὅ δὲ ἀποδεχόμενος τὰς προϋποθέσεις αὐτῆς ἀγεται κατ' ἀνάγκην νὰ συναποδεχθῇ καὶ τὸ συμπέρασμα. "Οστις πιστεύει ὅτι, ή ἱεραρχικῶς ὀργανωμένη καὶ ἐν τῷ πάπᾳ τὸ κέντρον ἔχοντα Δυτικὴ Ἐκκλησία, συνέστη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ὀδηγήσῃ εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, δφεύλει νὰ συναποδεχθῇ, ὅτι ή Ἐκκλησία αὕτη ὑπερβάλλει πᾶσαν ἄλλην ἀνθρωπίνην κοινωνίαν καὶ δὴ τὴν Πολιτείαν τὴν ὑποτελῆ αὐτῇ, δ.ότι ἀναντιρρήτως ὑψηλότερος εἶνε ὁ σκοπὸς, εἰς ὃν τείνει ή Ἐκκλησία, ή κατὰ τὸν λόγον τοῦτον περιλαμβάνουσα καὶ δφεύλουσα νὰ διέπῃ τὴν δλην ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος οὐ μόνον τὴν θρησκευτικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν κοσμικὴν, διότι καὶ αὐτῇ τελεῖ ὑπὸ τὴν θρησκείαν. "Αλλως δύμως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅταν τις δὲν ἀποδέχηται τὸς προϋποθέσεις ταύτας τὰς ἀποτελούσας ὑποκείμενον πίστεως τῶν Δυτικῶν, ὡς πράττουσιν οἱ Ὁρθόδοξοι καὶ οἱ Διαμαρτυρόμενοι. "Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει σαλεύει τὸ συμπέρασμα, μηδὲ θελήσῃ τις νὰ στηρίξῃ τοῦτο ἐπὶ τῆς Γραφῆς. "Η Γραφὴ οὐδαμοῦ φαίνεται ἀποδιδοῦσα τῇ Ἐκκλησίᾳ κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ κράτοις, ἀπαιτοῦσα μόνον, ὅπως ἀποδίδωμεν τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Καὶ ναὶ μὲν τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν συνυφάνθη ή θεωρία αὕτη, ὅτι δηλαδὴ τὸ αἰώνιον ὑπερβάλλει τοῦ χρονικοῦ καὶ τὸ εἰς τὴν αἰωνιότητα ὀδηγοῦν ἵδρυμα ἴσταται ὑψηλότερον τῆς γιγίνης πατερίδος καὶ τῶν παροδικῶν αὐτῆς θεσμῶν, εἶνε διολογούμενως διδάγματα Γραφικά, ἀλλ' ή Γραφὴ οὐδένα διαγράφει τύπον σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας οὔτε τὸν ἱεροκρατικὸν πολὺ δὲ διλιγώτερον τὸν καισαροπατικόν, ὡς εἴδομεν.

"Αλλ' ἀν θεωρητικῶς ή ἱεροκρατία ἴσταται ή πίπτει μετὰ τῆς ἀποδοχῆς ή τῆς ἀπορρίψεως τῶν προϋποθέσεων αὐτῆς, ή πρακτικὴ ἐφαρμογὴ αὐτῆς συνεπάγεται πλεῖστα κακά, ὃν τὰ ἐλάχιστα εἶνε ή καταδίωξις μὲν τῶν αἰρετικῶν καὶ μὴ Χριστιανῶν, ή Γραφικῶς⁽²⁾ καὶ κατὰ τὴν

1) Riecker, ἔνθ. καὶ ἀν. σελ. 19.

2) Περιττὸν νὰ παραπέμψωμεν εἰς Λουκ. 9, 52—56, ἔνθα ὁ Κύριος τὸν Ιωάννην

κοινὴν ἀντίληψιν ἀπόβλητος, ή ὑπὸ τοῦ κλήρου παραμέλησις τῶν ἐκ-
κλησιαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων, καὶ ἡ ἥμικη κατάπτωσις καὶ μηχα-
νικότης, εἰς ᾧ ἐκπίπτει ἐν ἱεροκρατίᾳ ὁ λαός, καὶ καθόλου ἡ βέβηλος
μορφὴ, ἣν λαμβάνει ἡ Ἐκκλησία, ἀναμιγνυομένη εἰς διαμάχας καὶ ἔρι-
δας καὶ δὴ καὶ εἰς πολέμους διασείοντας τὸ κῦρος αὐτῆς.

Τὸ αὐτὸ δῆμον καὶ περὶ τῆς θεωρίας τῆς συναλληλίας, διε²
ῆς περιβάλλουσιν οἱ νεώτεροι Δυτικοὶ θεολόγοι τὸ ιεροκρατικὸν σύ-
στημα. Θεωρητικῶς βεβαίως καὶ ἐξ Ὁρθοδόξου ἐπόψεως ἡ θεωρία
ἔχει ἄριστα, ἀναγνωρίζουσα τὸν αὐτοτελῆ καὶ κυριαρχικὸν καρακτῆρα
ἀμφοτέρων τῶν ἔξουσιῶν. Πρακτικῶς δῆμος, δῆμος εἶναι ἐπαρκῆς ἐν εἰ-
ρηνικῇ τῶν ἔξουσιῶν συμβιώσει, ὡς τοῦτο συμβαίνει κατὰ κανόνα ἐν
Βυζαντίῳ, τόσῳ εἶναι ἀσυντελῆς καὶ ἀνίσχυρος ἐν ἐκρήξει ἔριδων καὶ
πλανῶν, μὴ δυναμένη νὰ ἄρῃ τὰς προστριβὰς καὶ συγκρούσεις τὰς
ἀναφυομένας μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν τῷ κανονισμῷ τῶν
ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Ἐν πρώτοις δὲν εἶνε καθωρισμένη ἡ
Ἐννοια τῆς «ἐκκλησιαστικῆς ὑποθέσεως», οὐδὲ εἶνε δυνατὸν νὰ καθο-
ρισθῇ, ὡς δειπνύουσιν αἱ πολυχρόνιοι ἔριδες τῶν Ἐκκλησῶν καὶ τῶν
κρατῶν, ἀντιποιουμένων ἐκατέρων τῶν αὐτῶν ὑποθέσεων. Ὁρθῶς δὲ
Lange εἰπεν, διτὶ δὲ καθορισμὸς δροθετικῆς γραμμῆς μεταξὺ Ἐκκλη-
σίας καὶ Πολιτείας ἀποτελεῖ πρόβλημα, διερ οὐδεὶς συγγραφεὺς καὶ
οὐδεμία πραγματικότης ἔλυσε μέχρι τοῦδε, ὡς ἐκ τῆς φύσεως δὲ αὐτοῦ
οὐδέποτε θὰ λυθῇ⁽¹⁾. Πλεῖσται ὑποθέσεις, ὡς λ.χ. αἱ γαμικαί, ἔχουσιν ἐμ-
φανῶς δύο δύψεις, πινευματικὴν ἀμα καὶ κοσμικήν, αἱ δὲ διατάξεις αἱ ὑπὸ³
τῶν κυριάρχων ἔξουσιῶν ἐκδιδόμεναι, ἀντίκεινται ἐνταῦθα ἐκ διαμέτρου
πρὸς ἀλλήλας. Πῶς λοιπὸν θὰ κανονισθῶσιν αἱ μικταὶ αὗται ὑποθέσεις,
καὶ θὰ ἀρθῶσιν αἱ μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας προστριβαί; Οἱ Δυ-
τικοὶ λέγουσι, διὰ τῶν λεγομένων συμβάσεων, ἀμφοτέρων τῶν μερῶν εἰ-
λικρινῶς φερομένων, καὶ ὑποχωροῦντος τοῦ ἔχοντος τὸ ἵτεν σπουδαῖον
μέρος ἐν τῇ διαμφισβητούμενῇ ὑποθέσει. Ἄλλ' διτὶ ἐκ τούτου οὐδὲν

καὶ Ἰάκων. ζητοῦντας ἐξ ἀγανακτήσεως τὴν κατάδασιν πυρὸς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, ἵνα ἀναλώσῃ τοὺς μὴ δεγχέντας αὐτὸν Σαμαρείτας, ἐπιτιμᾷ λέγων· «Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς· ὁ γάρ μοὶ τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἡλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι ἀλλὰ σῶσαι». Ως ἐγέρθης τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Ἀπ. Παῦλος κατεδίωκε τοὺς ἀντιθέτους τῇ πίστει, ἀλλ' ἀπο-
δεχθεὶς τὸν Χριστὸν ἡρκεῖτο εἰς τὸ κήρυγμα, ἀναμένων πρὸ τοῦ Θεοῦ νὰ φωτίσῃ εἰς ἐπι-
τροφὴν τοὺς τετυφλωμένους.

1) Lange, Ueber die Neugestaltung des Verhältn. zwischen dem Staat und der Kirche, σελ. 28.

ἀποφέρομεν κέρδος, μόδις εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Τὸ κύριον ζήτημα εἶνε ἐν ταῖς μικταῖς ὑποθέσεσι, τίς θὰ ἔχῃ τὴν νικῶσαν καὶ κανονίζουσαν ψῆφον ἐν περιπτώσει διαφωνίας, ἢ ἡ Ἐκκλησία ἢ ἡ Πολιτεία; "Αν τὴν ἔχῃ ἡ Πολιτεία, ἔχομεν πάλιν τὸν καὶ σαροπατισμόν ἀν δ' ἡ Ἐκκλησία, ὡς ἀνωτέρους καὶ ὑψηλοτέρους ἐπιδιώκουσα σκοπούς, ὡς ἀξιοῦσιν ὅμοφώνως οἱ Δυτικοί, εἰς τοῦτο ἀνθίστανται οἱ Πολιτειακοί, ἐμβλέποντες ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ τῆς συναλληλίας τὸ ιεροκρατικὸν πάλιν σύστημα, εἰ καὶ ἔξησθενημένον καὶ πρὸς τὴν νεωτέραν περὶ κράτους ἀντίληψιν συμφωνότερον διατετυπωμένον. Τοσαῦτα περὶ τῆς ἱεροκρατίας. Περὶ δὲ τοῦ πολιτειοκρατικοῦ συστήματος παρατηροῦμεν τὰ ἔξης: Καλῶς ἡ πολιτικὴ ἔξουσία διεξεδίκησε τὴν τελέαν αὐτοτέλειαν αὐτῆς ἐν τοῖς κοσμικοῖς πράγμασιν ἀφελοῦσα ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαιοστηρίων τὰς ἡκιστα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν συνδεομένας ποσμικὰς ὑποθέσεις, καὶ ὑπαγαγοῦσα ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς τοὺς κληρικούς ἐν τοῖς κοινοῖς αὐτῶν παραπτωμασιν, ὅπερ δὲν συνέβαινεν ἐν τῇ ἱεροκρατίᾳ. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τῆς ἀξιώσεως, ὅπως αὐτὴ διευθύνῃ καὶ κηδεμονεύῃ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ὃ ἐξετράπησαν τὰ νεώτερα κράτη, ἡ ἀπόστασις εἶνε μεγάλη. Τοῦτο μόνον ὡς ἀσεβῆς σφετερισμὸς ἔνης ἔξουσίας καὶ ὡς ἐνέργεια μυώπων καὶ ἀνακολούθων μικροπολιτικῶν δύναται νὰ καραπηθοισθῇ. Εἶνε ἀσεβῆς σφετερισμὸς ἔνης ἔξουσίας, διότι οἱ φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸ πολιτειοκρατικὸν σύστημα ἀποδέχονται τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἀναγκαῖον καὶ θεοσύστατον ἰδρυμα, ὀφείλουσι νὰ συναποδεχθῶσιν, ὅτι τὸ διευθύνειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀνήκει τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὅχι εἰς αὐτούς. Ὁρθῶς παρετήρησεν ὁ Θιέρσος, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ τότε μόνον θὰ δικαιωθῇ ὅταν κατορθώσῃ νὰ ἀποδεῖξῃ, ὅτι τὸ «ποίμαινε τὰ πρόβατά μου» ἀπτύθυνεν ὁ Χριστὸς εἰς τὸν Ἡρώδην (¹). Ἐλέγχει δὲ μυωπίαν καὶ ἀνακολούθιαν μικροπολιτικῆς ἡ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἐπέμβασις τῆς Πολιτείας, διότι, ἐνῷ οἱ πολιτικοὶ ἀρχοντες ἀναγνωρίζουσι καὶ τιμῶσι τὴν Ἐκκλησίαν ὡς θεῖον καὶ σωτήριον ἰδρυμα, δυσχεραίνουσιν εἴτα ἡ καθιστᾶσιν ἀδύνατον πᾶσαν αὐτοτελῆ αὐτῆς κίνησιν. Μήδ' εἴπωσιν ἐνιστάμενοι ὅτι δὲν ἔχουσι πεποίθησιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἔξουσίαν, ὡς εὐχερῶς ἔξολισθαίνουσαν εἰς ὑπερβασίας καὶ ἀδικίας. Μήσι τοιαύ-

.) Thiersch, Über den Christlichen Staat, σελ. 44.

τας ὑπερβασίας δύνανται νὰ ἔκπεσωσιν ἐξ ἵσου, καὶ πλειότερον ἵσως, καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες ώς ἀνθρώποι. Ἀλλὰ τὸ κράτος ἀναγνωρίζον τὴν Ἱερότητα καὶ τὴν σωτηρίαν ἀποστολὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὅφείλει νὰ μὴ ἀφορμάται ἐκ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι ὑπερβασίας καὶ καταχρήσεις μόνον δέον ἐκ τοῦ κλήρου νὰ ἀναμένῃ, ἀλλὰ νὰ παράσχῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν ὅλην αὐτοῦ ἐμπιστοσύνην, ἵνα αὐτὴ τὴν ἰδίαν ὁδὸν χωροῦσα, οἰκείᾳ βουλήσει νομοθετοῦσα, καὶ διὰ τῶν κανονικῶν αὐτῆς ὁργάνων δικάζουσα, ἐργάζηται ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς περιστολῆς τοῦ κακοῦ, οὕσα ἀείποτε ὑπεύθυνος διὰ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς. Ἀλλος δὲ λόγος, ὅταν τὸ κράτος εἴνε ἐκκλησιαστικῶς ἀδιάφορον καὶ ἄχρουν, ώς τίνες τὰ νεώτερα. Τὸ κράτος τοῦτο ὅφείλει νὰ μὴ παρακαλήῃ τὸ παράπαν τὴν ἐνέργειαν τῆς Ἐκκλησίας λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἴσοτης ὁρίζει τοὺς ἀξιοῖς ὅτι στηρίζεται. Ἀλλὰ περὶ τούτου κατωτέρω.

Τίνα δὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτειοκρατίας ἐπί τε τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαόν, περὶ τούτου μαρτυρεῖ ἐμφανῶς ἡ ἴστορία καὶ ἡ πεῖρα. Οἱ μὲν κληρικοὶ ἐν τῇ πολιτειοκρατίᾳ, ὑπαλλήλους τῆς Πολιτείας ἑαυτοὺς ὑπολαμβάνοντες, ἀποβάλλοντες βαθμηδὸν τὴν συνείδησιν τῆς ἑαυτῶν ἀποστολῆς ἢ ἀπαμβλύνουσιν αὐτήν, ἵδιως δὲ οἱ προσκείμενοι ταῖς ἀρχαῖς ἀποβαίνοντες δουλοπρεπεῖς ὅλως καὶ ἀσυνείδητοι, οὐδὲν τῶν ἐπιζήλων γνωρισμάτων φέροντες, τῶν παρομαρτουρτῶν εἰς τὴν πιστὴν τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσιν καὶ εἰς τὸν ἀνδρικὸν καὶ ἀξιοπρεπὴν χαρακτῆρα. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς λαϊκούς, ἔχομεν ἐν τῇ πολιτειοκρατίᾳ τὸ θλιβερὸν φαινόμενον, ὅτι ἀνθρώποι ἀπίστοι ἢ θρησκευτικῶς ἀδιάφοροι ἐκβιάζονται εἰς ἐκτέλεσιν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων, δπως μὴ ὑποληφθῶσιν ἐπιζήμιοι εἰς τὸ κράτος νὰ ἐκτεθῶσιν εἰς τὰς ἐκ τῆς μὴ τηρήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων πολιτειακὰς ἀκολουθίας. Οὕτω δὲ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς πολιτειακῆς Ἐκκλησίας ἀναπτύσσεται ἡ ὑποκρισία καὶ ἡ ἀσέβεια, ἔτοιμοι νὰ ἐκδηλωθῶσιν, εὐθὺς ως παραλύσωσιν ἢ ἀρθῶσι τὰ πιεστικὰ τῆς Πολιτείας μέτρα⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛ. Β'

§ 7. Χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας.

Ο σύνδεσμος Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ὁ ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἀρξάμενος καὶ κατὰ πάντα τὸν Μεσαιωνα καὶ ἐφεξῆς δια-

1) Martens, ἔγθ. κ. ἀνωτ. σελ. 148.

τηρηθείς, εἶνε φανερὸν ὅτι θὰ ἔχαλαροῦτο καὶ θὰ διελύετο τελείως, ἀν-
τίλλοιοῦντο αἱ περὶ πολιτείας ἀντιλήψεις, ἐφ' ὃν ἐστηρίζετο. Ἡ ἀλλοίω-
σις αὗτη, ἀρξαμένη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 18ης, συνετελέσθη κατὰ τὴν
19ην ἑκατονταετηρίδα. Καὶ τίνες μὲν οἱ λόγοι, οἵτινες ἐπήγαγον τὴν
ἀλλοίωσιν τῶν περὶ Πολιτείας ἀντιλήψεων, τοῦτο ἑξέρχεται προδήλως
τῶν ὅριων τῆς παρούσης μελέτης. Τὸ διάδαιφρον ἡμᾶς θέμα εἶνε, ὅτι
κατὰ τὸν χρόνον τούτον τὸ κράτος ἐπαυσε νὰ ὑπολαμβάνηται ὡς σκο-
ποῦν τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, εἰς ὃ
ώς ὑπέρτατον σκοπὸν ὑπήγοντο, ὡς εἴδομεν, πᾶσαι αἱ περὶ ἀσφαλείας,
εἰρήνης, ἐμπορίου καὶ οἰκονομικῶν ἐνέργειαι τοῦ Μεσαιωνικοῦ κρά-
τους. Τὸ νεώτερον κράτος ἀπὸ ὑπεργείου κατέσιη κράτος γῆγενον, προ-
τιθέμενον τὴν θεραπείαν τῶν κοσμικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀναγκῶν, εἰς
τὴν θεραπείαν δὲ ταύτην περιορισθὲν τὸ νεώτερον κράτος, ἀπέβη πρω-
τίστις κράτος δικαίου περὶ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς τάξεως τῶν συνα-
πο-ελούντων αὐτὸ προσώπων μεριμνῶν καὶ κεκτημένον τὴν πρὸς τὴν
ἀπονομὴν τοῦ δικαίου ὑψίστην ἐν ἀνθρώποις δύναμιν καὶ αὐθεντίαν⁽¹⁾.
Βεβαίως ἐν τοῖς νεώτεροις κράτεσιν ἐπιδιώκονται καὶ ἄλλοι σκοποί,
οἰκονομόλογικοί, ἐπιστημονικοί, καιλλιτεχνικοί, παιδευτικοί, ἥθικοί,
θρησκευτικοί κ.λ.π. Ἀλλὰ τῶν σκοπῶν τούτων τὴν θεραπείαν ἐπιδιώ-
κει ὅχι τὸ κράτος αὐτό, ἀλλὰ τὰ ἀτομα εἴτε καθ' ἔκαστα, εἴτε καθ' ὅμα-
διας ἐνεργοῦντα. Τὸ κράτος συμβολλεται ἀρνητικῶς εἰς τὴν ἐπίτευξιν
τῶν σκοπῶν τούτων, ἀνοίγον τὸ στάδιον τῆς ἐλευθερίας εἰς τὰ
ἀμέσως ἐνδιαφερόμενα πρόσωπα καὶ προστατεῦν αὐτὰ ἀπὸ οἰωνδήποτε
ἐπεμβάσεων καὶ ἐνοχλήσεων. Οὕτω λοιπὸν ἔνθεν μὲν τὸ ἀτομον εἴνε
ἔλευθερον νὰ πρεσβεύῃ οὖλον θέλει Ὁμολογίαν, χειραφετούμενον τῆς Ἐκ-
κλησίας, οὐδὲ εἶνε πλέον καθῆκον τοῦ πολίτου ὅπως ὅμολογὴ τὴν πί-
στιν τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲ παράβασις στερεῖ αὐτὸν δικαιωμάτων πολι-
τικῶν, ἔνθεν δὲ χειραφετεῖται καὶ ἡ Πολιτεία ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἵτοι
τὸ κράτος δὲν ἀποδέχεται Ἐκκλησίαν τοῦ κράτους, ἀλλὰ πάσας τὰς Ὁμο-
λογίας θεωρεῖ ἴσοκύρους καὶ ἴσαξιας. Ἡ πρώτη πρότασις τῆς χειρα-
φετήσεως τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας εἶνε ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐλευ-
θερίας τῆς συνειδήσεως ἐν τῇ διπλῇ αὐτῆς ἐννοίᾳ, τῇ τε ἀτο-
μικῇ, καθ' ἣν ἔκαστος δικαιοῦται νὰ πιστεύῃ, ἡ μὴ εἰς οἰωνδήποτε

¹⁾ Hinschius, Ἑνθ. κ. ἀν. σελ. 237.

Ομοιογίαν ἀνευ βλάβης τυνὸς τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτοῦ θέσεως, ἐφ' ὅσον, ἔννοεῖται, ἡ τοιαύτη Ομοιογία δὲν ἀντιβαίνει εἰς τοὺς ὑφισταμένους ποινικοὺς νόμους, ἢ εἰς τὴν δημοσίαν τάξιν, ἢ εὐημερίαν, καὶ τῇ ὁ μαδικῇ, καθ' ἣν οἱ τὴν αὐτὴν πίστιν ἔχοντες δικαιοῦνται, συσσωματούμενοι, νὰ ἐκδηλῶσιν αὐτὴν ἐν κοινῇ λατρείᾳ. Ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς συνειδήσεως διμοιογήθη τὸ πρῶτον ἐπισήμως ὑπὸ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῷ 1787 καὶ ἔξῆς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, εἴτα δὲ ὑπὸ τοῦ Ἑγχωρίου Πρωσσικοῦ δικαίου, καὶ τῷ 1848 ἐν τῇ ἐθνικῇ Συνελεύσει τῆς Φραγκφούρτης⁽¹⁾.

Τὸ δὲ ἴσοκυρον τῶν ὄμοιογιῶν εἶνε ἡ φισικὴ ἀκολουθία καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς περὶ Ἐκκλησίας ἵδιως ἔκδοχῆς τῶν νεωτέρων Διαμαρτυρομένων. Οἱ ἀρχαιότεροι δηλ. Διαμαρτυρόμενοι ἀπεδέχοντο τὴν περὶ Ἐκκλησίας δροθόδοξον ἔννοιαν, ὅτι αὕτη εἶνε ἵδρυμα θεοσύντατον ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἰδρυθέν, ἔφιστάμενον μὲν διὰ τὸν ἀνθρώπους, ὅχι δμως καὶ ἐκ τῶν ἀνθρώπων τὴν σύστασιν λαμβάνον. Τούναντίον παρὰ τοῖς νεωτέροις Διαμαρτυρομένοις ἥρθατο νὰ ὑπὸλαμβάνηται ἡ Ἐκκλησία ὡς κοινωνία ἀνθρωπίνη, ὡς σωματεῖον οἰα καὶ τὰ ἄλλα, διαφέρον αὐτῶν μόνον κατὰ τὸν ὑπερκόσμιον αὐτῆς σκοπόν. Ὅπως οἱ ἀνθρωποι σχηματίζουσι συλλόγους, οὗτοι καὶ οἱ ἔχοντες τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας συνενώθεντες ἀποτελοῦσι τὴν κατοικούμενην Ἐκκλησίαν. Ἡ Ἐκκλησία γυμνοῦται οὕτω τοῦ ὑπερφυοῦς αὐτῆς χαρακτῆρος, οὕσα οὐχὶ πλέον τὸ ἐπὶ γῆς σῶμα καὶ ἡ νύμφη τοῦ Χριστοῦ ἄλλα κοινωνία ἀνθρώπων, αἱ δὲ ἄμεσοι ἀκολουθίαι τῆς τοιαύτης ἔκδοχῆς εἶνε, ὅτι ὑπάρχουσι πολλαὶ Ἐκκλησιαστικαὶ κοινωνίαι, ἔχουσαι τὸ αὐτὸν τῆς ὑπάρχεως δικαίωμα καὶ

1) Σημ. Τὰ σχετικὰ θεσπισματα τῆς Συνελεύσεως ἔγουστιν ὡς ἔξῆς.

ἢ 14. Πᾶς . . . ἀπολαύει τελείας ἐλευθερίας πίστεως καὶ συνειδήσεως. Οὐδὲν ὑποχρεοῦται νὰ ἀποκαλύπτῃ τὴν θρησκευτικὴν αὐτοῦ πεποιθήσουν.

ἢ 16. Ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἀστικῶν καὶ τῶν πολιτειακῶν δικαιωμάτων δὲν ἔξαρται οὐδὲ περιορίζεται ὑπὸ τῆς θρησκευτικῆς διμοιογίας.

ἢ 17. Πᾶσα θρησκευτικὴ κοινωνία κανονίζει καὶ διέπει αὐτοτελῶς τὰς ἔδιας ὑποθέσεις, ὑπόκειται δμως εἰς τὸν γενικοὺς νόμους τοῦ κράτους.

Οὐδεμία θρησκευτικὴ κοινωνία ἀπολαύει προνομίων παρὰ τοῦ κράτους ὑπὲρ τὰς ἄλλας. Πλὴν δὲ τούτου δὲν ὑφίσταται Ἐκκλησία τοῦ κράτους.

Νέαι θρησκευτικαὶ κοινωνίαι δικαιοῦνται νὰ σχηματισθῶσιν, οὐδὲ ὑπάρχει ἀνάγκη ἀναγνωρίσεως τῆς Ομοιογίας αὐτῶν ὑπὸ τοῦ κράτους.

ἢ 18. Οἱ θεῖς πρέπει νὰ ἔξαναγκάζηται εἰς Ἐκκλησιαστικὴν τινὰ πρᾶξιν ἢ τελετήν.

πρὸς ἄλλήλας ἴσαι. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει οὕτε μία θρησκευτικὴ ἀλήθεια, οὕτε μία Ἔκκλησία, ἀλλὰ πολλαί, μεῖζον ἡ ἔλασσον μέρος τῆς ἀληθείας κατέχουσαι, οὐδεμία δὲ τὴν ὅλην. Ἐν βῆμα ἀκόμη ἀν προχωρήσῃ τις, φθάνει εἰς τὴν ἄλλην ἀκολουθίαν, ἥν καὶ ἐξήγαγον οἱ ἀκολουθότεροι τῶν Διαμαρτυρομένων, ἀξιώσαντες ὅτι ἡ ἀλήθεια κεῖται ὅχι ἐν ταῖς διαφοραῖς τῶν Ὁμολογῶν, ἀλλ' ἐν τῷ κοινῷ αὐτῶν πυρῷ. Ἐπειδὴ δ' ὁ κοινὸς οὗτος πυρὸν στηρίζεται ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἔχομεν οὕτω τὴν καλουμένην «φυσικὴν θρησκείαν», περιλαμβάνοντας τὰς περὶ ὑπάρχεως Θεοῦ, ἀθανασίας ψυχῆς καὶ ἀνταποδόσεως ἔννοίας, καὶ τὰς περὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἐντολάς. Οὕτω λοιπὸν ἀντὶ κράτους συνημμένου μετὰ τῆς μιᾶς Ἔκκλησίας καὶ τὴν θρησκείαν ὑπολαμβάνοντος ὡς συστατικὸν ἀπαραίτητον τῆς ἔννοίας τοῦ πολίτου, μὴ ἀποδεχομένου δὲ ἄλλην Ὁμολογίαν, καὶ μόνον κατὰ συγκατάβασιν ἐπιγενεστέρως ἀνεχομένου τενὸς ἐτεροδόξους, τὸ νεώτερον κράτος ἀποβαίνει θρησκευτικῶς οὐδέτερον, φερόμενον εξ ἵσου οὐ μόνον πρὸς πάσας τὰς Χριστ. Ὁμολογίας (interconfessionell), ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1848 καὶ πρὸς πάντα τὰ θρησκεύματα. Πᾶσαι αἱ Ὁμολογίαι ἀποβαίνουσι κατὰ τὸν λόγον τούτον ἰδιωτικὰ σωματεῖα ὑπάγομενα εἰς τοὺς κοινοὺς περὶ σωματείων νόμους τοῦ κράτους.

Ἄλλ' ἀν θεωρητικῶς ἀνεγνωρίσθη ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως καὶ, πατ' αὐτήν, τὸ ἴσοκυρον πασῶν τῶν Ὁμολογῶν, δι χωρισμὸς ὅμως Ἔκκλησίας καὶ Πολιτείας ὁ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων στηρίζομενος δὲν ἐφηρμόσθη οὕτε πανταχοῦ οὕτε ἐν τῷ αὐτῷ μέτρῳ, οὐδὲ ἐξήγθησαν ὑπὸ τῶν κρατῶν πάντων πᾶσαι αἱ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τούτων προσίονται ἀκολουθίαι. Τελειότερον, εἰ καὶ μὴ τελείως κατὰ πάντα, ἐφιημόσθη δι χωρισμὸς ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις, ἐν τῇ Γαλλίᾳ, ἐν τῇ Ἰρλανδίᾳ, ἐν Βελγίῳ καὶ ἐν τισι πόλεσι τῆς Ἐλβετίας. Τούναντίον τὰ λοιπὰ Ἐνδικά καὶ Ἀνδονία κατέχουσαν μὲν θεωρητικῶς ὅτι ἐτερον Ἔκκλησία καὶ ἐτερον Πολιτεία, ἀλλὰ τὸ μὲν μὴ δυνάμενα εὐχερῶς νὰ ἀποχωρισθῶσιν τῶν πολυχρονίων συνδέσμων μετὰ τῆς Ἔκκλησίας αὐτῶν, τὸ δὲ φοβούμενα τὴν ἐπικράτησιν τῆς παπικῆς Ἔκκλησίας, ἥν ὡς ἐκ τοῦ ἱεραρχικοῦ αὐτῆς δργανισμοῦ εὑνοεῖ τὰ μέγιστα δι χωρισμός, τὸ δὲ πάλιν φοβούμενα μὴ αἱ προτεσταντικαὶ Ἔκκλησίαι ἀποχωριζόμεναι τῆς Πολιτείας, ἀποσυντεθῶσιν εἰς μυρία κόμματα, ἐσταμάτησαν εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ. Ὑπέλαβον λοιπὸν Ὁμολογίας τινὰ;

ὅχι ως Ἰδιωτικὰ σωματεῖα ἀλλ᾽ ως δημόσια (corporations publiques), ἡτοι ως σωματεῖα σπουδαιοτάτην ἀσκοῦντια ὃποιν ἐπὶ μέγα μέρος τοῦ λαοῦ καὶ ἐμμέσως καὶ ἐπὶ τὸ κράτος, ως δὲ τοιαῦτα ἀξιαὶ Ἱδίας νομικῆς μερίμνης παρ' αὐτῶν (¹). Καθ' ὅσον δὲ τὸ κράτος προνοοῦν νομικῶς περὶ τῶν σωματείων τούτων τοῦ δημοσίου δικαίου, ἀμα μὲν παρέχει αὐτοῖς ἔξαιρετικὰ προνόμια, ἀμα δὲ ἀξιοὶ Ἱδίας ἐποπτείας, μορφοῦται οὕτως Ἱδιον σύστημα ἀτελοῦς χωρισμοῦ. Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ὅπερ οἱ Γερμανοὶ καλοῦσιν ἐκκλησίας τε καὶ νόποτέ λειπειν (Kirchenhoheit). Διὰ τοῦ σχηματισμοῦ προνομιούχων ἐπιβλεπομένων Ἐκκλησιῶν δὲν παραβιάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἴσοτητος, (Parität), διότι ἴσοτης δὲν σημαίνει ἀπονομὴν τοῦ αὐτοῦ ἀλλὰ τοῦ προσήκοντος ἐκάστῳ. Προσῆκον δὲ ἐνταῦθα εἰνε ἡ ἀναγνώρισις πασῶν τῶν Ὀμολογιῶν ως ἀνεξαρτήτων καὶ αὐτοτελῶν ἐξ ἕσου ὁργανισμῶν ἡ συνδέσμων. Αἱρετικὰ Ἐκκλησίδια ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ φυτούσιοντα δὲν δύνανται προδήλωσις νὰ ἀξιωθῶσι παρὰ τῆς Πολιτείας ἐν ὄντοι της ἴσοτητος τῆς μερίμνης, οἵας ἀξιοῦνται Ἐκκλησίαι πολυαριθμούς ἔχουσαι ὀπαδούς, καὶ ἐξέχουσαν σημασίαν διὰ τὴν ἰστορικὴν αὐτῶν ἀρχαιότητα καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐπίδρασιν. Ἄλλῃ χορηγίᾳ προνομίων εἰς τινας Ὀμολογίας, καὶ τὸ ἐντεῦθεν δικαίωμα τῆς ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἐπιβλέψεως αὐτῶν δημιουργεῖ ἐπεμβάσεις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἐκκλησίας περιοριζούσας ἡ καὶ ἀφαιρούσας τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, ως βλέπομεν σήμερον ἐν πάσαις σχεδόν ταις γόραις, ἔνθα ὑπάρχουσι προνομιούχοι Ἐκκλησίαι.

Ἄμφοτερα ταῦτα τὰ συστήματα, τό τε τοῦ μερικοῦ κορισμοῦ, τοῦ θεωροῦντος τὰς Ὀμολογίας ως δημόσια σωματεῖα καὶ ἀποφαίνοντος αὐτὰς προνομιούχους, καὶ τὸ τοῦ γενικοῦ, τοῦ τιθεμένου αὐτὰς ως Ἰδιωτικὰ σωματεῖα, ἐκτίθεμεν συντόμως ἐν τοῖς ἔξι, προεπισυνάπτοντες ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ καλούμενου Χριστιανικοῦ κράτους, ὅπερ εἰ καὶ πρακτικῶς μηδαμοῦ ἐφημόσθη, ἥσκη-

1) Τὸ κριτήριον τὸ διαστέλλον τὰ Ἰδιωτικὰ σωματεῖα τῶν δημοσίων, τοῦτο ἀποτελεῖ δυσχερέστατον νομικὸν πρόβλημα. Πλείσται καὶ διάφοροι ἀλλήλων προύταθησαν ὅπε τοῖν νομικῶν λύσεις, ὡν τινες συνιστῶσι τὴν παραίτησιν τῆς ἐπιλύσεως αὐτοῦ ως ἔξαρτουμένου ἐν τῶν διατάξεων τοῦ θετικοῦ δικαίου (Riecker, ἐνθ. κ. ἀν. σελ. 388). "Οπως δύως πατέντες ἦσαν, κύρια γνωρίσματα τῶν Ἐκκλησιῶν ως δημόσιων σωματείων κρίνονται διμορφάως τὰ ἔξι: Ἀναγνώρισις παρὰ τοῦ κράτους τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀστείν ἔξουσιαν ἐπὶ τῶν μελῶν αὐτῆς, χορήγησις προνομίων καὶ ως ἐν τούτου σταθερὰ ἐπιδιλεψίς αὐτῆς.

τεν δύναμιν μεγάλην ὁπήν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ συστήματος τῆς ἐκκλησίας τικῆς ὑποτελείας.

Σημ. Τὸ Χριστιανικὸν κράτος. Τὸ Χριστιανικὸν κράτος εἰσηγηθὲν ὑπὸ τῆς ιερᾶς συμμαχίας τῷ 1815, τῆς ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ὀρθοδόξας Ἀλεξανδρου τοῦ Α', τοῦ τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκου τοῦ Α' καὶ Γουλιέλμου τοῦ Γ' τῆς Πρωσίας, καὶ ἀπὸ τοῦ 1847 ὑποστηριχθὲν ἐν Γερμανίᾳ ἐν τῇ Βουλῇ καὶ διὰ συγγραμμάτων ὑπὸ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, οἵοι ὁ Stahl, Thiersch καὶ ἄλλοι, οὐδέποτε ἔτυχεν ὡς ὅλον πρακτικῆς ἐν τινὶ Πολιτείᾳ ἐφαρμογῆς. Κατὰ τὰς θεωρίας τῶν σοφῶν τούτων τὸ κοινὸν καὶ θεμελιῶδες, τὸ ἐννυπάρχον ἐν τοῖς δόγμασι πασῶν τῶν Ὀμολογιῶν, πρέπει νὰ ὑπόκηται βάσις εἰς τὸ κράτος καθιστῶν οὕτως αὐτὸν Χριστιανικόν. Άι πρακτικαὶ ἀκολουθίαι τοῦ Χριστιανικοῦ κράτους συνίστανται ἐν τοῖς ἔξης· Θετικῆς μὲν πρέπει νὰ βαπτίζωνται ἀναγκαστῶς τὰ ἐκ Χριστιανῶν γονέων τέκνα, οἵ γάμοι νὰ συνάπτωνται ἐκλησιαστικῶς, τὰ σχολεῖα νὰ διαπνέωνται ὑπὸ Χριστιανικοῦ πνεύματος, καὶ αἱ ἀργίαι τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν ἑορτῶν νὰ τηρῶνται αὐστηρῶς. Ἀρνητικῶς δὲ πρέπει νὰ ἀπαγορεύωνται οἱ γάμοι Χριστιανῶν μετὰ Ἰουδαίων, ή ἀποσκίρτησις ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν ἢ καὶ Ἐθνισμόν· οἱ Ἰουδαῖοι καὶ καὶ οἱ Ἐθνικοὶ εἴνε μὲν ἀνεκτοὶ ἐν τῷ κράτει ὡς κατώτεροι πολῖται, στεροῦνται δύμας πολιτικῶν δικαιωμάτων, μὴ δικαιούμενοι μήτε νὰ ἐκλεγῶσι μήτε νὰ ἐκλέξωσι βουλευτάς, μηδὲ νὰ λάβωσι δημόσιον ἀξίωμα. Τὸ σύστημα τοῦτο εἴνε πρακτικῶς ἀνεφάρμοστον, ἔνθεν μὲν ὡς εἰσηγούμενον τὴν ἐπέμβασιν τοῦ κράτους εἰς ζητήματα θρησκευτικά, τὴν προσκρούούσαν ἀδυσωπήτως εἰς τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις περὶ ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ περὶ κράτους ὡς θρησκευτικῶς ἀχρόσου, ἔνθεν δὲ καὶ κυρίως ὡς ἐρειδόμενον ἐπὶ ἀνυπάρκτου βάσεως, διότι Χριστιανισμὸς μὴ φέρων ὠρισμένον τύπον Ὀμολογίας, οὕτε ὑπῆρξε ποτε, οὕτε δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἡ δλήθεια ἡ ἐννυπάρχουσα ἐν τῷ συστήματι τοῦ Χριστιανικοῦ κράτους εἴνε, διτι τὸ κράτος καὶ ὁ βίος πρέπει νὰ τελῶσιν ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος. Ἄλλος ἡ ἐπιδρασίς αὗτη δὲν πρέπει νὰ ἐμφαίνηται ἐν νόμοις καὶ ἐν θεσμοῖς ἀποκλειστικοῖς, ὡς πράττει τὸ σύστημα τοῦτο, ἀλλὰ νὰ προέρχηται ἐκ τοῦ Χριστιανικοῦ φρονήματος καὶ τῆς πράξεως τῶν συναποιελούντων τὸ κράτος ἀτόμων.

§ 8. Α'. Μερικὸς χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας.
(*H. Ἐκκλησία ὑποτελῆς*).

Ὑπὸ τὸν δρὸν Ἐκκλησίαστικὴ ὑποτέλεια (*Kirchenhoheit*) ἡ *jus circa sacra* περιλαμβάνονται τὰ δικαιώματα τοῦ κράτους ὡς ὑπάτης ἀρχῆς ἐπὶ τῶν ἐν τῷ ἔδαφει αὐτοῦ ενρισκομένων ἐκκλησιῶν. Τὰ δικαιώματα ταῦτα κατά τινα διαιρεσιν εἰς τοὺς κερόνους τῆς Βεστφαλείου εἰρήνης ἀναγομένην, εἶνε τοία: 1) Τὸ δίκαιον τῆς ἀποδοχῆς (*jus receptionis, jus reformandi*), 2) τὸ τῆς ἐποπτείας (*jus inspectionis*) καὶ 3) τὸ τῆς προστασίας (*jus advocationis*). Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον ἀποβαλὸν τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ σημασίαν, σημαίνει, κατὰ τὴν σημερινὴν ἐκδοχήν, τὴν ἔξουσίαν τοῦ κράτους περὶ τὴν ἀναγνώρισιν νεοπαγῶν θρησκευτικῶν σωματείων καὶ περὶ τὴν κατάταξιν τῶν ὑπὸ τὴν σκέψην αὐτοῦ διατελουσῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Καὶ ὁ μὲν σχηματισμὸς θρησκευτικῶν σωματείων εἶνε ἐνιαχοῦ μὲν δλως ἐλεύθερος, τῶν ἑταῖρων σχηματιζομένων εἰς ὅμαδας θρησκευτικὰς κατὰ τοὺς κοινοὺς περὶ συλλόγων καὶ σωματείων νόμους τοῦ κράτους, ἐνιαχοῦ δὲ ἀντιθέτως ἀπαιτεῖται ὅητὴ ἔγκρισις τῆς Πολιτείας, παρεχομένη ἡ νομοθετικῶς ἡ καὶ διοικητικῶς, ὡς ἐν Βαυαρίᾳ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν κατάταξιν αἱ ὑφιστάμεναι θρησκευτικαὶ κοινότητες ἀναγνωρίζονται ἡ ὡς δημόσια σωματεῖα, ἡ ὡς σωματεῖα μετὰ δικαιωμάτων ἴδιωτικῆς ἴδιοκτησίας, ὡς οἱ Ὁρθόδοξοι Ἑλληνες ἐν Βαυαρίᾳ, καὶ ἐν Αὐστρίᾳ οἱ αὐτοὶ τῷ 1781 ὑπὸ Ἰωσήφ τοῦ Β' ἀναγνωρισθέντες, ἡ καὶ ὡς ἀπλοὶ θρησκευτικοὶ σύλλογοι. Συναφῆς πρὸς τὰς διαιρίσεις ταύτας εἶνε καὶ ἡ διαστολὴ τῆς ἀσκήσεως τῆς λατρείας εἰς δημοσίαν καὶ εἰς ἴδιωτικήν. Ἡ τελευταία διαιτηρεῖται ἔτι ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Βαυαρίᾳ, ἐνθα θρησκευτικαὶ κοινότητες μὴ ἀναγνωρισθεῖσαι ὡς δημόσιαι, δὲν δικαιοῦνται νὰ ἔχωσι τὰ σύμβολα τῆς δημοσιότητος, ἥτοι ναούς, κώδωνας κλπ. Τὸ δὲ δίκαιον τῆς ἐποπτείας ἀναφέρεται ἐνθεν μὲν εἰς τὴν ἐπιήρησιν τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, διποτὲ μὴ ὑπερβάλλονται τὰ ἴδια ὅρια ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ κράτους ἡ τῶν ὄλλων θρησκευμάτων, ἐνθεν δὲ εἰς τὴν λῆψιν μέτρων, δι' ὃν τὸ κράτος προφυλάσσεται καὶ καταστέλλει τὰς τοιαύτας ὑπερβασίας. Εἰς τὰ τοιαῦτα μέτρα ἀνήκουσι τὰ μνημονευθέντα, τὸ Placet καὶ ὁ Recursus ab abusu, καὶ ἡ παρεμπόδισις τῆς ἀπ' εὐθείας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ὄλληγραφίας, τὰ ἐκ τῆς πολιτειοκρατίας κληρονομηθέντα καὶ

ἀσυναρμόστως πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ διέπον σήμερον τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας διατηρούμενα ἐνιαχοῦ.

Ἐκ τούτων τὸ μὲν Placet, τὸ ἐν Βαυαρίᾳ, ἐν Ἑλλάδι καὶ ἄλλαχοῦ διατηρούμενον ἔτι, κατηγγήθη ἀπὸ πολλοῦ ἐν Πρωσσίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ, ἀποδοκιμάζεται δὲ ὑπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων νομομαθῶν καὶ φιλοσόφων⁽¹⁾ ὡς μέτρον ὅλως ἀπηρχαιωμένον οὐ μόνον μὴ προλαμβάνον ὅτι προτίθεται, ἀλλὰ καὶ παράγον εἰς ἐπεμβάσεις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἐκκλησίας. Τὴν παρεμπόδισιν τῶν ἐναντίων τοῖς νόμοις ἐκκλησιατικῶν διατάξεων, παρατηροῦσιν ἀριστα οὗτοι, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἡ Πολιτεία καὶ ἄλλως, οὐδ' ἀποτελεῖ μείωσιν τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ κράτους ἡ ἐπιγενεστέρα παρέμβασις αὐτοῦ ἀποσοβοῦντος τὴν τοῦ δικαίου βλάβην. Ο δὲ Recursus, τὸ Γαλλικὸν τοῦτο, ὡς εἴδομεν, νομοθέτημα, ἐμφιλοχωρῆσαν ἀπὸ τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ εἰς τὰ συντάγματα πολλῶν χωρῶν, ὡς τῆς Βαυαρίας, τῆς Σαξωνίας καὶ ἄλλων, καὶ πολλαχῶς διαμορφωθέν, ἐν Πρωσσίᾳ, μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1866—87 ματαίωσιν τῶν λεγομένων νόμων τοῦ Μαΐου περὶ φυλακῆς ἀπὸ τῶν καταχρήσεων τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας, ἐξέπεσεν εἰς γενικόν τινα καὶ ἄχρουν τύπον διοικητικῶν παραπόνων. Οἱ δὲ περὶ τὴν ἀλληλογραφίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν περιορισμοί, μόνον διὰ τῶν πολιτικῶν ὀργάνων δικαιουμένων νὰ ἐπικοινωνῶσι πρὸς ἀλλήλας, οἱ ἀνευ πρακτικῆς τινος ἀξίας, ἥρθησαν σήμερον ἀπανταχοῦ πλὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς θὰ ἴδωμεν. Τὸ δὲ δίκαιον τῆς προστασίας, τὸ ἀσφαλίζον τὸς θρησκευτικὰς κοινότητας ἐν τοῖς δικαίοις αὐτῶν, δὲν εἶνε ἵδιον καθήκον τοῦ κράτους, ἀλλ' ὑπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ πρώτου καὶ κυριωτάτου τοῦ κράτους σκοποῦ, ὅστις εἶνε ἡ διατήρησις τῆς τάξεως τοῦ δικαίου. Ορθῶς δὲν ὁ Hinschius καὶ ἄλλοι κανονολόγοι, τὸ δίκαιον τοῦτο ἀποβάλλουσιν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑποτελείας ὡς οὐδεμίαν χώραν ἐν τοῖς συστατικοῖς αὐτῆς ἔχον⁽²⁾. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τὰ δίκαια ταῦτα, ἐν οἷς ἐμφαίνεται ἡ κυριαρχία τοῦ κράτους ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας (Souveraineté), δὲν ἔχαντε λοῦσι τὴν ὅλην τῆς κυριαρχίας ἐννοιαν, ἐφ' ὅσον ἡ κυριαρχία αὐτῇ παρίσταται ὑπὸ τῶν πολιτειολόγων ὡς τι ἀπεριόριστον, ὡς παντοδυναμία, δικαιουμένη νὰ

1) Hinschius, ἔνθ. κ. ἀν. σελ. 282. Friedberg, die Gränzen zwischen Staat und Kirche σελ. 800. Zeller, ἔνθ. κ. ἀν. σελ. 111.

2) ἔνθα κ. ἀν. σελ. 269.

λαμβάνη οίαδήποτε θέλει μέτρα προληπτικά ή ἀμυντικά κατά τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Τὰ δίκαια ταῦτα ἔκφραζονται μόνον ὥρισμένας ὁψεις τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιῶν κυριαρχίας τοῦ κράτους, εἴτε κατὰ τὸ ὄντικὸν αὐτῆς περιεχόμενον (*jus reformandi, jus advocationis*) εἴτε κατὰ τὸν σκοπὸν (*jus inspectionis*). Ὁρθῶς δὲν ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης δι Hinschius ἐγκαταλείπει αὐτά, αὐτὸς δρᾷζων τὴν ἐκκλησίας αστικὴν ὑποτέλειαν, τὴν ἀναφερομένην ἔνθεν μὲν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς νομικῆς θέσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων ἐν τῇ τοπικῇ αὐτῶν περιοχῇ (*territorium*), ἔνθεν δὲ εἰς τὴν ἐπίβλεψιν ἐπὶ τῆς διοικήσεως αὐτῶν διὰ συνεργίας ἀμα καὶ λήψεως προληπτικῶν καὶ ἀμυντικῶν μέτρων κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν καὶ καταχρήσεων τῶν δργάνων καὶ μελῶν τῶν ἐν λόγῳ θρησκευτικῶν κοινοτήτων⁽¹⁾.

Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ὑποτελείας, τὸ σήμερον κρατοῦν πολλαχοῦ, εἶνε ὅτι ἀσύστατον καὶ ἀπόβλητον. Ἐν πρώτοις ἡ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας Souveraineté αὐτῇ, ἐφ' ἣς στηρίζεται, δὲν εἶνε Majestätsrecht, ἰδιότης δηλ. τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας, ἀναφαίρετος ἀπὸ πάσης κυβερνήσεως, ἀνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται οὐδὲν κράτος νὰ ὑπάρξῃ. Ὅτι δὲν εἶνε τοιαύτη, ἀποδεικνύει ἡ ὑπαρξίας κρατῶν, ἀτινα ἡ δὲν ἀσκοῦσι τοιαύτην ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν ἐξουσίαν, οἷα ἡ B. Ἀμερικὴ καὶ ἡ Τουρκία, ἡ ἀτινα ἀσκήσαντά ποτε αὐτὴν ἐγκατέλιπον ἥδη, οἷα ἡ Ἀγγλία καὶ αἱ Κάτω Χώραι. Εἶνε δρχὴ διοικήσεως καὶ οὐδὲν πλέον, ἡν ἀσκοῦσι πολλὰ κράτη, ἀτινα τὴν μέριμναν, ἡν διεφύλουσι νὰ λαμβάβανωσιν ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτῶν συντηρήσεως, μετέτρεψαν εἰς διεύθυνσιν τῆς Ἐκκλησίας ἱποβιβαζούτα τοὺς μόνονς ἀρμοδίους ἐπισκόπους εἰς ἀπλοὺς συμπράτυρας ἡ καὶ παραμερίζοντα αὐτοὺς παντελῶς⁽²⁾. Ἐπομένως ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς Souveraineté, ἐξ ἣς ἀπέρρευσαν τὰ μνημονεύθεντα δίκαια, δὲν εἶνε ἀπεριόριστος, οὐδὲ παντοδύναμος ὑπὲρ πάντα ἀπολύτως ἀρχουσα, φυσικὴ ἀκατέργαστος βία, ἀλλὰ δύναμις πνευματική, ἡ θικῶς προσδιορίζομένη. Souveraineté εἶνε ἡ ἰδιότης τοῦ κράτους ὡς ἡ νεᾶς αρτήτου ἀπὸ τῶν ἐκτὸς καὶ ὡς ἀπεριορίστου ἐντός. Ἀλλὰ τὸ ἀπεριόριστον τοῦτο δὲν εἶναι ἀπόλυτον ἀλλὰ σχετικόν. Ὡς τοιοῦτο περιορίζεται ὑπὸ φραγμῶν, οὓς παρεμβάλλουσιν

1) Ἐνθα καὶ ἀνωτέρω σ. 269—270.

2) Wetzer u. Welte's, Kirchenlexikon 26, 2030.

τῷ κράτει ἡ ἑλευθερία τῆς συνειδήσεως, ἡ φύσις καὶ τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, κλπ. φραγμῶν, οὓς δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὸ εἰς τὸ εἰς τοὺς νόμους τῆς ἡθικῆς ὑποκείμενον κράτος. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης τὸ κράτος δὲν εἶνε ἡ μόνη πηγὴ παντὸς δικαίου, οὐδὲ ἡ Ἐκκλησία ἀπλῶς πολιτειακὸν καθίδρυμα, ἀλλ᾽ ὑπάρχουσι καὶ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας ἀνεξάρτητα καὶ ἐκκλησιαστικὰ ὑποθέσεις, εἰς ἃς δὲν δικαιοῦται νὰ ἀναμιχθῇ τὸ κράτος, ὡς τοῦτο ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Hinschius αὐτός⁽¹⁾.

Ἐπειτα ἡ βάσις, ἐφ' ἣς στηρίζεται ἡ ἐκκλησία στικὴ ὑποτέλεια, εἶνε δτὶ ἀσταθῆς καὶ μετέωρος. Ἀποδεχόμενα τὰ νεώτερα κράτη δτὶ ἔτερον Ἐκκλησία καὶ ἔτερον Πολιτεία, χωρίζουσι τὰ τῆς Ἐκκλησίας εἰς δύο, εἰς τὰ ἐσωτερικά, ἐν οἷς δὲν δύναται νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ ἡ Πολιτεία, καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικά, ἄτινα εἶνε ἡ παντελῶς κοσμικὰ ὑπαγόμενα εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ κράτους, ἢ μικτά, ἐν οἷς συνεργάζονται ἀπὸ κοινοῦ Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία. Ἐχομεν λοιπὸν διττὸν jus, τὸ jus sacrorum ἢ in sacra, ἢτοι τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἔξουσίαν τὴν τοῖς ἐπισκόποις ἰδιάζουσαν (Kirchengewalt), καὶ τὸ jus circa sacra τὸ τῇ Πολιτείᾳ ἀνήκον (Kirchenhoheit). Ἐπειδὴ δὲ ἐπισκόπους ἔχει μόνη ἡ Ἀνατολικὴ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, τῶν δὲ Διαμαρτυρομένων χωρῶν ἐπίσκοπος εἶνε ὁ πολιτικὸς ἀρχῶν, εἶνε φανερὸν δτὶ τὰ δύο ταῦτα jura παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις συμπίπτουσιν εἰς ἐν, ἐνῷ παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις καὶ παρὰ τοῖς Δυτικοῖς διακρίνεται ἡ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας πολιτικὴ κυριαρχία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἔξουσίας τοῖς ἐπισκόποις προσηκούσης. Ἀλλ', ὡς καὶ πρότερον εἴπομεν, ἐρωτᾶται τί τὸ κριτήριον, καθ' ὃ θὰ διακριθῶσιν αἱ ἐκκλησιαστικαὶ πράξεις εἰς ἐσωτερικάς καὶ ἐξωτερικάς. Οτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ἐκ τῆς ὅλης αὐτῆς τῶν ὑποθέσεων, εἶνε αὐτονόητον, ἀρκεῖ δὲ νὰ ὁμιληθεῖ ἐν βλέμμα εἰς τὰς πολυχρονίους ἐριδας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ κράτη, ἵνα πεισθῇ δτὶ ἀντιποιεῖται ἡ Ἐκκλησία τούτων, δσα ἡ Πολιτεία ὑπολαμβάνει ρίκεα, καὶ τἀπάλιν ἡ Πολιτεία τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διεκδικούμενων. Η διάκρισις λοιπὸν δὲν εἶνε ἀντικειμενικὴ καὶ ἀνεπίδεκτος ἀμφισβητήσεων, δθεν καὶ τῷ 1848 ἡ ἐν Φραγκφούρτῃ

1) "Ἐνθα κ. ἀνωτ. σ. 233. Τοῦ αὐτοῦ. Die Stellung d. Deutschen Staatsregierungen, 1871, σελ. 9 κ. ἐξ.

Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῶν Γερμανῶν, ἀπέρριψεν αὐτὴν θεσπίσασα, ὅπως
ἡ Ἐκκλησία, ὡς αὐτόνομος, διέπη πάσας τὰς «ἐκκλησιαστικὰς
αὐτῆς ὑποθέσεις». Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ὑποθέ-
σεις αἱ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διεπόμεναι, ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα σή-
μερον, καθορίζονται ἢ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλη-
σίας διὰ προσωρινῶν συμβάσεων, ἢ ὑπὸ τῆς Πολιτείας διὰ νόμων, εἰνε-
φανερὸν ὅτι δὲν ἔχομεν αὐτόνομον χῶρον τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοική-
σεως. Τοιοῦτος εἶνε ὁ ὑπὸ τοῦ κράτους κατὰ τὰς ἐκάστοτε περιστά-
στάσεις διαγραφόμενος, ὁ δυνάμενος κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀντιμήψεις αὐ-
τοῦ νὰ στενοῦται ἔτι μᾶλλον, καὶ ἐν τῇ πράξει νὰ καταπατήται αὐθαι-
ρέτως. Αὐτονομία λοιπὸν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸ σύστημα τῆς ὑπο-
τελείας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Ἄλλὰ τὸ σύστημα τῆς ὑποτελείας εἶνε καὶ ὅλως ἀντιφατικὸν καὶ
παράλογον, ὁ δὲ λόγος προφανής. Ἡ τὰ κράτη τὰ τῆς Ἐκκλησίας
ἔχόμενα ἀποδέχονται τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἢ ὅχι. Ἀν τὴν
ἀποδέχωνται, δὲν δύνανται νὰ διατηρῶσι τοὺς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν δε-
σμούς, εἶνε δὲ ὑπόχρεα νὰ θεωρῶσιν ἴσοκύρους πάσας τὰς θρησκευτι-
κὰς Ὁμολογίας. Ἀν δὲ θέλωσι νὰ διατηρῶσι τοὺς δεσμούς πρὸς ὁρι-
σμένην Ὁμολογίαν, ιότε οὕτε τὰ ἄτομα ἐκαστα ἐπιτρέπεται νὰ ἔξερ-
χονται ἐκ τῆς ἀνεγνωρισμένης ὑπὸ τοῦ κράτους Ὁμολογίας, καὶ αἱ
ἄλλαι Ὁμολογίαι εἶνε τὸ πολὺ ἀνεκτὰὶ καὶ ὑπὸ δεεῖς. Καὶ τὰ δύο
δὲν συμβιβάζονται. Καὶ δμως τὰ νεώτερα κράτη συνενοῦσι καὶ τὰ δύο
ἀντιφατικὰ ταῦτα στοιχεῖα, ἀποτελοῦντα μῆγμα ἐλευθέρας ἀμά καὶ πο-
λιτειοκρατικῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω λοιπὸν ἔχομεν ἔνθεν μὲν τὴν ἐλευθε-
ρίαν τῆς συνειδήσεως ἀνακηρυσσομένην διαπρυσίως καὶ κατ' αὐτὴν τὴν
ἰσότητα πασῶν τῶν Ὁμολογῶν, τὴν ἐν τοῖς κράτεσιν ὑπαρξίᾳ μὴ Χρι-
στιανῶν ἀπολαυσόντων πολιτικῶν δικαιωμάτων, καὶ τὸ δικαιώματα ἐκά-
στου πολίτου νὰ ἀνήκῃ εἰς οἴαν θέλει Ὁμολογίαν, δυνάμενος καὶ νὰ
ἔξελθῃ πάσης τοιαύτης καὶ νὰ ἕγησῃ ἀνευ Ἐκκλησίας. Τὸ κράτος κατέ-
την ἔποψιν ταύτην εἶνε ἐκκλησιαστικῶς ἄχρουν καὶ οὐδέτερον, τοιοῦ-
τον δὲ χαρακτῆρα ἐμφαίνουσιν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν πάντα σχεδὸν τὸ
νεώτερα Χριστιανικὰ κράτη, ἀναγνωρίζοντα κατ' ἀκολουθίαν τὸ δυνα-
τὸν τῆς ὑπάρξεως ἀνθρώπων ἀνθρώπων, τὰ μὲν ἐν τοῖς νόμοις, τὰ δὲ
ἐν τῇ πράξει. Ἐτέρωθεν δμως τὰ νεώτερα κράτη διατηροῦσι τοὺς δε-
σμούς πρὸς ὁρισμένην Ὁμολογίαν. Ρητὰ ἀρθρα τὰν συνταγμάτων
αὐτῶν καθορίζουσιν ὡς Ἐκκλησίαν τοῦ κράτους ὁρισμένην.

‘Ομολογίαν, ἐπιβάλλοντα τὸν ὄρκον τοῖς πᾶσι καὶ δὴ καὶ τοῖς ἀθρήτοις, καὶ παρέχοντα αὐτῇ προτύμια, τὰς δὲ ἄλλας Ὅμολογίας ὑπολαμβάνοντα ὅχι ὡς ἴσοκύρους ἀλλ’ ὡς ἀνεκτάς. Ἡ ἀνοχὴ αὗτη ἐμφαίνει ἀρκούντως, διτὶ ὑπάρχει καθεστῶσα ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία (Ecclesia dominans), ὅπως καὶ ἐν τῷ πρὸ τοῦ χρόνῳ. Ἡ μόνη διαφορὰ εἴνε, διτὶ δὲν καταδιόκονται πλέον οἱ ἄλλως πιστεύοντες, ὡς συνέβαινεν ἐν τοῖς προγενεστέροις χρόνοις, ἔνθα ἡ ἀναγνώρισις ὁρισμένης Ὅμολογίας συνεπήγετο κατ’ ἀνάγκην τὴν παταδίωξιν τῶν ἐναντίων, τοῦ πολιτικοῦ ἀρχοντος ὅντος ὑποχρέουν νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς ὁρθῆς πίστεως τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ. Οἱ ἄλλως πιστεύοντες εἴνε σήμερον ἀνεκτοί, ἀσκοῦντες ἀκωλύτως ἐν μείζονι ἡ ἐλάσσονι ἐκτάσει τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν καὶ ἀπολαύοντες πάντων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων.

Τὸ σύστημα λοιπὸν τῶν νεωτέρων Χριστιανικῶν κρατῶν εἴνε συνένωσις δύο ἀδιαλάκτων καὶ ἀλληλοτυπούντων στοιχείων, προϊόντων ἐκ τῆς πολιτειακῆς Ἐκκλησίας τοῦ μεταιώνος καὶ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, τῆς ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐρειδομένης. Πρὸς τὴν πολιτειοκρατίαν τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει τοῦτο τὸ κοινόν, διτὶ ἐκδέχεται καὶ τοῦτο, ὡς ἔκεινη, τὴν Ἐκκλησίαν ὑποτελῆ τῇ Πολιτείᾳ. Ἀλλ’ ἐνῷ ἡ πολιτειοκρατία ἀναγνωρίζει Ἐκκλησίαν ἐπικρατοῦσαν, μεθ’ ἣς εἴνε θρησκευτικῶς συνδεδεμένη καὶ ἣς κηδεμονεύει, κατὰ τὸ σύστημα τῆς ὑποτελείας τὸ κράτος εἴνε νομικῶς μόνον μετὰ τῆς Ἐκκλησίας συνδεδεμένον, ζητοῦν νὰ ὠφεληθῇ μὲν ἐξ αὐτῆς καὶ νὰ προαγάγῃ δὲ αὐτῆς τὰ ἴδια συμφέροντα, νὰ ἀμυνθῇ δὲ πατὰ πάσης ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας βλάβης αὐτοῦ. Είνε λοιπὸν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑποτέλεια ὑποφυάς τῆς πολιτειοκρατίας, ὑποτρεφομένη καὶ ζωογονούμενη ὑπὸ τῶν περὶ ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως γεωτέρων ἀντιλήψεων. Ως δὲ τοιαύτης δὲν δύναται προφανῶς νὰ ἥτισμος ἐπὶ πολύ, μέλλουσα θᾶττον ἡ βραδύτερον νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ τοῦ συστήματος τῆς ἐλευθέρας Ἐκκλησίας, εἰς δὲ καὶ ἥδη μεταβαίνομεν.

§ 9. Β'. Γενικὸς χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. (‘Η Ἐκκλησία ἐλευθέρα).

‘Ο χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας συνίσταται ἐν τοῖς ἐξῆς. Ἡ Πολιτεία ἀγνοεῖ τὰς Ὅμολογίας ὡς τοιαύτας, ἐκλαμβάνουσα αὐτὰς ὡς συγγόγους ἢ σωματεία. Ἡ θρησκεία εἴνε ὑπόθεσις ἴδιωτική. Αἱ

περὶ συλλόγων διατάξεις τῆς Πολιτείας ἐφαρμόζονται καὶ ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς κοινωνίαις, αἴτινες μορφοῦνται, ἀναγνωρίζονται καὶ ἐπιβλέπονται ὑπὸ τῆς Πολιτείας, ὅπως καὶ τὰ κοινὰ σωματεία, μηδεμιᾶς δυσχερείας παρεμβαλλομένης περὶ τὸν σχηματισμὸν νέας θρησκευτικῆς κοινότητος. Λί θρησκευτικὰ κοινότητες ἔχουσιν ἐντὸς τῶν δόρων τοῦ κοινοῦ δικαίου τελείαν ἐλεύθερίαν, αὐτὰς κανονίζουσαι τὴν διδασκαλίαν, τὴν λατρείαν, τὴν διοίκησιν, τὴν μόρφωσιν τῶν κληρικῶν καὶ ὑπηρετῶν αὐτῶν, τὴν κτησιν, τὴν διαχείρισιν καὶ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τῆς ἴδιας αὐτῶν περιουσίας. Ἡ Πολιτεία οὕτε πιέζει τὰς θρησκευτικὰς κοινότητας διὰ προληπτικῶν ἢ ἐκβιαστικῶν μέτρων, οὕτε παρέχει αὐτοῖς προνόμια ἢ ἐπικουρίαν τινὰ πλὴν τῆς προβλεπομένης ὑπὸ τῶν περὶ συλλόγων καὶ σωματείων νόμων. Τὰ δίκαια τοῦ σωματείου αὐτῶν δικαιοῦνται αἱ κοινότητες νὰ διεκδικήσωσι δικαστικῶς, ἀνταῦτα προβλέπονται ἐν τοῖς ἴδιοις αὐτῶν κανονισμοῖς.

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ οὐσία τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ἡ μορφὴ δύμως, ὑφ' ἧν παρουσιάζεται ὁ χωρισμὸς ἐν ταῖς διαφόροις χώραις, δὲν εἶναι ἡ αὐτή, ποικίλλουσα ἐν ἑκάστῃ κατὰ τὰ ἔλατήρια τὰ προκαλέσαντα τὸν χωρισμόν. Διότι ὁ χωρισμὸς προκαλεῖται ὑπὸ διαφόρων λόγων, ὑπὸ θρησκευτικῶν, ὑπὸ πολιτικῶν καὶ δὴ καὶ ἐξ ἔχθρας καὶ δυσμενείας πρὸς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν. Καὶ ναὶ μὲν σήμερον τὸ ζήτημα τοῦ χωρισμοῦ συζητεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ὅχι πλέον ἐκ θρησκευτικῶν λόγων, ἀλλ' ὅτι καὶ θρησκευτικοὶ ὑπολογισμοὶ παρήγαγον καὶ πάλαι καὶ νῦν συζητήσεις περὶ τῆς ὁρθῆς σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας καὶ προτάσεις περὶ χωρισμοῦ αὐτῶν, μόλις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ ὑπομνήσωμεν. Οἱ μὲν Ἀναβαπτισταὶ κατὰ τὴν Μεταρρύθμισιν ἀπηρνοῦντο πᾶσαν σχέσιν Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, διῆσχνοις δέ τις ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ ἀποτελῇται ἐξ ἀναγεγεννημένων ἀνθρώπων, κεχωρισμένων τοῦ ἀμαρτωλοῦ κόσμου, καὶ διὰ θρησκευτικῶν καὶ ἡθικῶν μέσων, οὐδέποτε δὲ διὰ βίας, ἐπιδιωκόντων τοὺς ἴδιους αὐτῶν σκοπούς. Ἐφεξῆς δὲ οἱ Ἀγγλοι Congregationaliste, ὁ Browne, ὁ Willians κλπ. θέλουσι τὴν συνεργίαν τοῦ κράτους ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ δικαίου περιωρισμένην, οὐδεμίαν δὲ χώραν ἔχουσαν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς. Ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ, λέγουσιν, οὐ καὶ ἐστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Συνεπιγεύουσι δὲ εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην καὶ ὁ Schleiermacher, ὁ A. Vinet καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς θεολόγοι, ἀξιοῦντες ὅτι ἡ Ἐκκλησία,

ώς πνευματική κοινωνία, ύπερ τὴν σφαιραν τοῦ δικαίου οὗσα, εἰς οὐδεμίαν νομικὴν σχέσιν ἔρχεται πρὸς τὸ κράτος. Καὶ αἱ Ἡνωμέναι δὲ Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς, ἐν αἷς ἐφηρμόσθη τὸ πρῶτον ὁ χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ἥχθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τὴν ροπὴν τῶν μνημονεύματων πουριτανικῶν θεωρημάτων. Τὸ λεγόμενον ἐνωτικὸν σύνταγμα τοῦ 1787, θεσπίσαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς λατρείας, ἀπεφήνατο ὅτι Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία πρέπει νὰ ὅσι κεχωρισμέναι ὅχι ἐξ ἔχθρας ἢ ἀδιαφορίας πρὸς τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ διότι ὁ σύνδεσμος αὐτῶν ἀντιβαίνει εἰς τε τὴν φύσιν τῆς Πολιτείας, περὶ τὰ τοῦ κόσμου τούτου διατριβούσης, καὶ εἰς τὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς κοινωνίας πνευματικῆς.

Εἴπομεν ὅτι ἡ μορφή, ἣν προσλαμβάνει ἐν ταῖς διαφόροις χώραις ὁ χωρισμός, οὐδαμοῦ μὲν εἶνε τελεία, ἐξαγομένων πασῶν τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀκολουθιῶν, πάντως δὲ ἀναλογεῖ πρὸς τὰ αἴτια, ἄτινα προύκαλεσαν αὐτόν, καὶ τοῦτο βλέπομεν ἀντιπαραβάλλοντες Ἐκκλησίαν καὶ Πολιτείαν ἐν ταῖς χώραις καὶ πόλεσιν, ἐν αἷς μέχρι τοῦτο ἐφηρμόσθη ὁ χωρισμός.

Ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις ἐν πρώτοις, τῇ κλασσικῇ χώρᾳ τοῦ χωρισμοῦ, ὁ χωρισμὸς ἐφηρμόσθη ἐν τῷ συνόλῳ, εἰ καὶ δὲν ἐλείπουσιν ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους διατάξεις, ἀσυμβίβαστοι μὲν πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ χωρισμοῦ, σύμφωνοι δμως πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ἐλατήρια, ὑπὸ τὴν ὁπίγην τῶν ὅποιων ἐθεσπίσθη. Ἐν πολλαῖς λ. χ. πολιτείαις ἀποκλείονται τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς Θεὸν καὶ εἰς τὴν μέλουσαν ἀνταπόδοσιν, 31 δὲ καταστατικὰ πολιτειῶν μεταχειρίζονται ἐν ἀρχῇ τὰς λέξεις «εὐχαριστῶν τῷ παντοδύναμῳ Θεῷ» (Grateful to Almighty God). Οὐ μόνον δὲ αἱ συνεδριάσεις τοῦ συνεδρίου ἀρχονταὶ ἀπὸ προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ Πρόεδρος δικαιοῦται γὰρ κατονίσῃ ἔμφρας μετανόησις καὶ εἰςχωριστῶν πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ βλασφημία τιμωρεῖται οὐ μόνον ὡς προσβολὴ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως ἢ ὡς δημιουργὸς δημοσίου σκανδάλου, ἀλλὰ καὶ ποινικῶς ὡς ἔγκλημα κατὰ τοῦ θείου. Ἐτέρωθεν ἐπιβάλλεται ἡ ἕօρτη τῆς Κυριακῆς, εἴνε δὲ δυνατή ἡ ἐκ θρησκευτικῶν λόγων ἐξαγόρασις τῆς στρατιωτικῆς θητείας, ὡς συμβάίνει παρὰ τοῖς Κουακέροις, πανταχοῦ δὲ σχεδὸν ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία εἴνε δούλοτος κτλ. "Οτι αἱ διατάξεις αὗται εἴνε ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ χωρισμοῦ ἀκολούθως διεξαγομένην, μόλις εἴνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις

στοιχούσαι ἔθεσπισαν κατὰ τρόπον παραπλήσιον τὸν χωρισμὸν καὶ αἱ δημοκρατίαι τῆς Ἀμερικῆς, ἡ Βρασιλία, τὸ Μεξικὸν καὶ ἡ Κοῦβα. Ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ ὁ χωρισμὸς ἐθεσπίσθη ἐν Βελγίῳ, ἐν Ὁλλανδίᾳ, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Ἰρλανδίᾳ, ἐν τῇ Γενεύῃ καὶ ἐν τῇ Βασιλείᾳ τῆς Ἐλβετίας. Καὶ ἐν μὲν ταῖς τρισὶ πρώταις χώραις ἐφηρμόσθη ὅλως ἴδιορυθμῶς καὶ ἀνακολούθως, τῶν ἐκκλησιῶν δργανωθεισῶν ὅλιως ἴδιωτικῶν σωματείων, ἀλλ᾽ ὡς δημοσίων. Ἐν Βελγίῳ μάλιστα παρὰ τὸν χωρισμὸν τῷ 1831 θεσπισθέντα ὁ κλῆρος μισθοδοτεῖται ὑπὸ τῆς Πολιτείας¹⁾, ἥπερ οὖ σπροῆλθε καὶ ἡ μομφὴ ὅτι ἐν Βελγίῳ ὑπάρχει «ἔ λευθέρος αἱ ἀκλησίᾳ ἐν ἀνελευθέρῳ κράτει». Ὁμοίως ἐν μέρει ἐφηρμόσθη ὁ χωρισμὸς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, ἐνθα ἐψήφισθη καὶ εἰδικὸς νόμος τῷ 1871, ὁ τῆς ἐγγυήσεως, πρὸς ἔξασφάλισιν τῆς διεθνοῦς θέσεως τῆς παπικῆς ἔδρας ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας. Ἐν δὲ τῇ Ἰρλανδίᾳ ὁ χωρισμὸς προῆλθεν ἐκ παραπόνων τῶν διπαδῶν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες καίπερ ἀριθμούμενοι εἰς 4,500,000 ἐπιέζοντο ὑπὸ τῆς προτεσταντικῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους, τῆς μόλις εἰς 3/4 τοῦ ἑκατομμυρίου συμποσουμένης. Ὁ Γλάδστων ἤρε τὸ ἄτοπον τοῦτο στερήσας τὴν ἐπισκοπικὴν ἐκκλησίαν τοῦ δημοσίου αὐτῆς χαρακτῆρος, ἀφεῖς δὲ ἄθικτον τὸν ὄλον δργανισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τελείαν αὐταῖς ἐλευθερίαν κινήσεως²⁾.

Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐχωρίσθη ἡ ἐκκλησία τῆς Πλιτείας ἐν Γενεύῃ τῷ 1907, ἐνθα οἱ δλιγαριθμότεροι Ἀναμορφωταὶ συνετηροῦντο ὑπὸ τοῦ κράτους, ἐνῷ οἱ πολυαριθμότεροι αὐτῶν Δυτικοὶ οὐδεμιᾶς ἀπέλαυνον προνομίας. Ὅπερ τοῦ χωρισμοῦ ἐψήφισαν ἐν δημοψηφίσματι οἱ κληρικόφρονες μετὰ τῶν ὁζοσπαστῶν καὶ τῶν κοινωνιστῶν. Τῷ παραδείγματι τούτῳ στοιχοῦσα καὶ ἡ Βασιλεία ἐψήφισε τῇ 6η Μαρτίου 1910 τὸν χωρισμὸν διὰ ψήφων 7413 κατὰ 1036, ἐνῷ ἐν Neuenburg ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὁ προταθεὶς χωρισμός. Διάφορον χαρακτῆρα ἔχει ὁ χωρισμὸς ἐν Γαλλίᾳ, ὁ ἀπὸ τοῦ 1882 ἀρξάμενος καὶ τῷ 1905 συντελεσθείσ. Ὁ χωρισμὸς ἐνταῦθα εἶνε προϊὸν κομματικῶν ἀγώνων περὶ τὴν κατάληψιν καὶ διεύθυνσιν τῆς δημοκρατίας, ἣν ὡς ἐκ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας ἐκινδύνευε νὰ καταλάβῃ ἡ κληρικόφρων μερίς. Τὰ βαθύτερα ὅμως αὕτια εἶνε ἡ πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ἔχθρα μεγάλης μερίδος τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ, ἡ ἐν τῇ

1) Ὡρα 17 ἀρθρὸν τοῦ συντάγματος. 2) Καὶ ἐν Ούαλλιᾳ καὶ ἐν Σκωτίᾳ θάψησθη, οὐ δέντρον ἐψήφισθη εἰσέτι, ὁ χωρισμός.

Γαλλικῇ ἐπαναστάσει ἐκδηλωθεῖσα καὶ ἐφεξῆς δευτυμένη ὡς ἐκ τῆς προνομιούχου θέσεως, ἵς ἀπέλαυνεν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν σύμβασιν πρὸς τὸ Βατικανὸν τὴν ἐπὶ Ναπολέοντος τῷ 1801 συναφθεῖσαν. Ἔλιπον μόνον αἱ ἀφοριαὶ, καὶ ταύτας παρέσχε τὸ μὲν ἡ εἰς τὸ Κυρηνάλιον ἐπίσκεψις τοῦ Προέδρου τῆς Γαλλίας Loubet παρὰ τὴν καθιερωμένην τάξιν, παθ' ἥν Δυτικοὶ ἡγεμόνες εἰς Ρώμην μεταβαίνοντες ἐπισκέπτονται πρῶτον τὸν Πάπαν, τὸ δὲ ἡ ὑπὸ τῆς Πλιτείας προστασίᾳ τῶν Γάλλων ἐπισκόπων Lawal καὶ Dijon, κληθέντων εἰς Ρώμην πρὸς ἀπολογίαν ἐπὶ κανονικαὶ παραβάσεσι. Κατὰ μὲν τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Προέδρου διεμαρτυρήθη τὸ Βατικανὸν πρὸς πάσας τὰς αὐλάς, τὸ δὲ ἐπισκοπικὸν ζήτημα ἦγαγε βαθμηδὸν τὴν Γαλλίαν νὰ διακόψῃ τὰς διπλωματικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Ρώμην. Εἴτα κατηγγέλθη τὸ μνημονεύθεν concordat, ἐψηφίσθη δὲ ὁ χωρισμὸς ἐν τῇ Βουλῇ τῇ 8ῃ Ιοντίου 1905 διὰ ψήφων 179 κατὰ 103, παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ Πάπα, τῶν Γάλλων καρδιναλίων καὶ ἐπισκόπων καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μερίδος τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ, ἵς ἡ πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἀναφορὰ ἔφερε 3,853,238 ὑπογραφάς.

Ἄναλογος πρὸς τὰ ἀντεκκλησιαστικὰ ἐλατήρια εἶνε καὶ ἡ μορφὴ τοῦ χωρισμοῦ τούτου. Ἄν τὸν Ἱολανδίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ ἡ χωρισθεῖσα Ἐκκλησία εἶνε, οὕτως εἰπεῖν, ἐλευθέρα ἐν ἐλευθέρῳ κράτει, ἐν Γαλλίᾳ νομικῶς δὲν ὑπάρχει Ἐκκλησία. Ὁ τοῦ χωρισμοῦ νόμος οὐ μόνον στερεῖ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ δημιοσίου αὐτῆς χιρακτῆρος, ἀλλὰ καὶ ἀνατρέπει τὸν δλὸν αὐτῆς δργανισμόν. Αἱ ἐκκλησίαι οὐδὲν ὡς σύλλογοι ἐλεύθεροι θεωροῦνται, ἀπολαύουσαι οὖλων καὶ οὔτοι δικαιωμάτων, ἀλλ' ὑπαγόμεναι εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν λεγομένων συλλόγων λατρείας (associations cultuelles) ὑποβάλλονται εἰς πλείστους περιορισμούς, ἐπιβλεπόμεναι δχι ὡς οἱ λοιποὶ σύλλογοι ἀλλ' αὐστηρῶς καὶ ἀδυνωπήτως. Αἱ ἐκκλησίαι δὲν δικαιοῦνται νὰ συλλέξωσιν ἔρανους διὰ τοὺς πτωχοὺς μηδὲ νὰ ἀποταμεύσωσι περιουσίαν πλὴν μηροῦ ποσοῦ μη ὑπερβαίνοντος τὸ ἐπταπλάσιον τῶν ἐτησίων διπανῶν. Ἐν γένει δὲ διὰ πλείστων παρεμφερῶν διατάξεων περιορίζεται καὶ συνθίβεται ἡ ζωὴ καὶ ἡ κίνησις τῆς Ἐκκλησίας ἐν Γαλλίᾳ.

§ 10. Κρίσις τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας.

Τὸ περὶ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ζήτημα ἀπηγόλησε καὶ ἀπασχολεῖ εἰσέτι τοὺς ἐν Εὐρώπῃ πολιτικούς, νομομαθεῖς, φιλο-

σόφους, θεολόγους καὶ παντοειδεῖς ἄλλους ἐπιστήμονας, ἥ δὲ περὶ αὐτὸν διατεριβὴ αὕτη ὑπῆρξεν πηγὴ πλουσιωτάτης φιλολογίας, ἦν δπως καὶ ἀπλῶς ἐπεξέλθῃ τις, ἀπαιτεῖται χρόνος πολὺς. Καὶ μεθ' ὅσα δὲ ἐγράψησαν καὶ γράφονται περὶ αὐτοῦ ἐν τε Γερμανίᾳ, ἔξι ἀφορμῆς τοῦ καλούμενου ἀγῶνος τοῦ πολιτισμοῦ (*Culturkampf*) ἐπὶ Βίσμαρκ, καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὡς ἐκ τοῦ θεωπισθέντος χωρισμοῦ, καὶ πάλιν τὸ ζήτημα διατελεῖ εἰσέτι σημείον ἀντιλεγόμενον, πολλὰ παρέχον πράγματα τοῖς περὶ αὐτὸν πραγματευομένοις. Ἐν τοῖς ἔξης ἀνακρίνοντες δι' ὀλίγων τὰς διαφόρους γνώμας, σπεύδομεν νὰ παρατηρήσωμεν ἐν πρώτοις, ὅτι κακῶς λέγεται ὅτι διαφόρως πρὸς αὐτὴν ἔχονταν φιλελευθέρων, κοινωνιστῶν καὶ δημοκρατικῶν. Βεβαίως καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι ἐπιδιώκουσι καὶ πάλι καὶ νῦν τὸν χωρισμὸν συμφώνως πρὸς τὰς θεμελιώδεις αὐτῶν ἀρχάς, καθ' ᾧς ἡ θρησκεία εἶνε ὑπόθεσις ίδιωτική. Ἀλλ' οὔτε πάντες οὗτοι εἶνε πολέμοι τοῦ Χριστιανισμοῦ, τούναντίον τινὲς ἔξι αὐτῶν διεκρίθησαν καὶ ἐπὶ εὑστερείᾳ, οὔτε ἔλλείπουσι καὶ γνήσιοι διπαδοί τῆς Δυτικῆς Ἔκκλησίας καὶ δὴ καὶ κληρικοὶ ἀποδεχόμενοι τὸν χωρισμὸν ὡς συντελοῦντα εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς Ἔκκλησίας κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Βελγίου, ἔνθα ἀνθεῖ ἡ Ἔκκλησία, καὶ κατὰ τὸ γνωστὸν καὶ τῷ Καβούρᾳ ἀποδιδόμενον λόγιον. «Ἐ καλησία ἐλευθέρα ἐν ἐλευθέρῳ κράτει»⁽¹⁾.

“Ως πρὸς δὲ τὰς γνώμας αὐτὰς τῶν περὶ χωρισμοῦ γραφάντων, αὗται διαιροῦνται εἰς τρεῖς κατηγορίας :

α') Εἰς τὴν τῶν ἀποκηρυττόντων τὸν χωρισμὸν ὡς ἀσύτατον Γραφικῶς, ιστορικῶς καὶ κατὰ πάντα λόγον, καὶ τοιαῦτα φρονοῦσι περὶ χωρισμοῦ ὅχι μόνον ἐπιφανεῖς θεολόγοι. ἀλλ' ἡ δλη Δυτικὴ Ἔκκλησία, δι' ἀναρίθμων παπικῶν ἐγκυκλίων ἀποδοκιμάζουσα αὐτὸν καὶ ἐν τῷ Συλλάβῳ τοῦ 1864 καταλέξασα τὴν πρότασιν «Ecclesia a statu statusque ab Ecclesia seiungendus est» εἰς τοὺς «praecipuos nostrae aetatis ergores».

β') Εἰς τὴν τῶν ἀποδεχόμενων τὸν χωρισμὸν ὡς θρησκευτικῶς, ἡθικῶς καὶ πολιτικῶς ἀξιοσύντατον, καὶ τοιαῦτα δοξάζουσι περὶ

1) Τοῦ λογίου τούτου «l'église libre dans l'état libre», εἰσηγητής εἶνε ὁ κόμης Montalembert (†1870), ὁ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐκδός τῷ 1863 ίδιαν πραγματείαν.

αὐτοῦ πλὴν τῶν μνημονευθεισῶν πολιτικῶν μερίδων καὶ ἐπιφανεῖς θεολόγοι, ως ὁ Schleiermacher, ὁ A. Vinet καὶ ἄλλοι, ως εἶπομεν· καὶ

γ') Εἰς τὴν τῶν φρονούντων διτ, εἰ καὶ κατ' ἀρχὴν δὲν εἶνε ἐπιθυμητὸς ὁ χωρισμός, ἐν τούτοις ως ἡττον κακὸν εἶνε προτιμητέος. Τοιαύτην γνώμην ἔξήνεγκαν ίκανοι τῶν νεωτέρων, ἐν οἷς καὶ Δυτικοί, μεταξὺ τῶν ὅποιων ἔξεχει ὁ ἐπίσκοπος Κρεμόνης Bonomelli.

Οἱ μὲν πολέμιοι τοῦ χωρισμοῦ διῆσχυρίζονται, διτ κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν καὶ τὸ φῶς τοῦ ὁρθοῦ λόγου Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία, ὁφείλουσιν δχι νὰ πολεμῶσιν, ὅλλα νὰ συνεργάζωνται καὶ νὰ συνυποστηρίζωσιν ἀλλήλας. Ἀμφότεροι εἰνε δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, ἡ μὲν Ἐκκλησία, τὸ βασίλειον τῆς χάριτος, ἀμέσως ἴδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν παρασκευάζουσα, ἡ δὲ Πολιτεία, τὸ βασίλειον τῆς φύσεως, ὑφισταμένη θείᾳ εὐδοκίᾳ, ὅπως ἀσφαλίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς εὑδαιμονίαν τῶν μελῶν αὐτῆς⁽¹⁾). Ως τοιαῦται

1) Ηὔρεμένου νὰ διακριθῇ κατὰ τὸν σκοπὸν Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία, σύνηθες κατέντησης νὰ λέγηται, διτ ἡ μὲν Πολιτεία σκοπεῖ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς εὑδαιμονίαν, ἡ δὲ Ἐκκλησία καὶ τὴν ἐνταῦθα καὶ τὴν μέλλουσαν. Ἡ διάκρισις αὕτη εἰνε Γραφικῆς ἐσφάλμένη προφανῶς, θὰ παρηγόρηθε δ' αὐτὴν ἀπαρατήρησην, ἀν μὴ ἐνεφιλογώρει ἐκ μετεωρίας καὶ εἰς ὑπομνηματα πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων λειραρχῶν ἄλλως ἐκκλησιαστικῶς μεμορφωμένων προδι. Εἰρηναῖον Κασσανδρείας, Ὑπόμνημα, ἐν «Γρ. Παλαιᾶ», ἔτος 3ον σελ. 611). Ὁ σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας εἰνε εἰς καὶ μόνος, ἡ παρατευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, μέσα δὲ ἡ ὁδὸς φέρουσα εἰς αὐτὴν εἰνε ἡ εὐδέσθια καὶ ἡ ἀρετὴ, ἡ πίστις ἡ δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. «Οτι βεβαίως οἱ ἄνθρωποι τὴν ὁδὸν ταύτην μετίοντες, πληροῦσι τὰ πολλαπλὰ αὐτῶν καθήκοντα καθιστάμενοι τιμοὶ, πιστοὶ καὶ ἀφίωσιμοί εἰς τὸ καθῆκον αὐτῶν, εἰνε φανέρων. Όμοιος δὲ φανερὸν διτ τοὺς τοιούτους ἐναρέτους παρακολουθοῦσι πολλάκις καὶ τὰ ὄλικὰ ἀγαθὰ τῆς ἵσχυος, τῆς τιμῆς, τοῦ πλούτου καὶ τὰ ἄλλα. ἐξ ἓν συναποτελεῖται ἡ ὄλικὴ εὑδαιμονία. Ἀλλ' ἡ εὑδαιμονία αὕτη εἰνε οὐχὶ συνήθης, ἐν δὲ ταῖς πλείσταις περιπτώσεσιν ἡ τήρησις τοῦ Θεοῦ νόμου οὐ μόνον δὲν συνεπάγεται τὴν εὐημερίαν, ἀλλ' ἀπαιτεῖ καὶ τὴν θυσίαν αὐτῆς, ὑποχρέωσης καὶ κατ' ἀξίαν ἀπολαυσομένης, ἡ δὲ θυσία αὕτη καθίσταται ἐντοτε καὶ ὅρος ἀπαραίτητος τῆς εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν εἰσόδου, ὅθεν καὶ ὁ πλούσιος νεανίσκος ἀπαντινόμενος τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου γενομένην αὐτῷ σύστασιν πρὸς διάθεσιν τῆς δῆλης αὐτοῦ περιουσίας ὑπὲρ τῶν πτυχῶν, ἀποδεικνύει ἔστιδν ἀνάξιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν (Ματθ. 19, 21). Ἀλλος ὁ λόγος ἀν τις εὑδαιμονίαν ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ λέγων ἐννοεῖ τὴν πινευπατικὴν εὑδαιμονίαν, τὴν ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς προαισθήσεως τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ἀλλὰ τότε πρέπει νὰ καθορισθῇ τοῦτο σαφῶς, διακρινομένης τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὄλικῆς ἀπὸ τῆς Πολιτείας εὐημερίας ἀπὸ τῆς ἐν τῷ παρόντι πινευπατικῆς εὑδαιμονίας τῆς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Πρὸς τὴν τοιαύτην περὶ εὑδαιμονίας ἀντιληφτὸν ἀνάλογος εἶνε ἡ τῶν πινευπατικῶν δόξα, διτ ἡ Ἐκκλησία εἰνε ἀναγκαῖα ὡς ἐγγύησις τῆς κοινωνίας. Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία δὲν εἰνε οὔτε μέσον εἰρήνης οὔτε ὄλικῆς εὑδαιμονίας, δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονῆται ἡ Χριστιανικὴ ἀληθεία, διτ ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου».

ἀμφότεραι συνυποστηρίζονται καὶ συμπροάγονται. Καὶ ἡ μὲν Πολιτεία ἔξαγιάζεται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, κηρυττούσης ὡς θεόσδοτον τὴν ἔξουσίαν αὐτῆς καὶ καθῆκον τὴν εἰς αὐτὴν ὑποταγὴν τῶν πιστῶν, εὐλογούσης τὸν γάμον καὶ τὴν οἰκογένειαν, τὰς βάσεις τῆς Πολιτείας, κατηχούσης τὴν νεότητα, προαγούσης τὴν ἀρετὴν καὶ καταστελλούσης τὸ ἔγκλημα διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν ἀνταπόδοσιν, καὶ ἀσκούσης τὴν ὑψίστην ὁσπὶτην ἐπὶ τὸν κοινωνικὸν βίον διὰ τῶν ὑψηλῶν αὐτῆς διδαγμάτων περὶ ἐργασίας καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, ὡς ἡμικῶν καθηκόντων τοῖς πάσιν ἐπιβεβλημένων. Ἡ δὲ Ἐκκλησία δεῖται τῆς Πολιτείας ἐν τῇ κηρύξει τῶν θείων ἀληθειῶν, ἐν τῇ γαληνίᾳ ἀσκήσει τῆς λατρείας, ἐν τῇ διατηρήσει τῆς πειθαρχίας, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ ποινικοῦ αὐτῆς δικαίου, ἐν τῇ δημοσίᾳ αὐτῆς παραστάσει καὶ καθόλου ἐν πάσαις αὐτῆς ταῖς ἐνεργείαις. Ἐν γένει δὲ εὖ καὶ καλῶς εἴπεν ὁ ἐπίσκοπος τῆς Chartres Ivo, ἐν ἀρχῇ τῆς 12^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ἔξαιρων τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀρμονίας καὶ τὰ κακὰ τῆς δυσαρμοστίας Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, «cum regnum et sacerdotium inter se convenient, bene regitur mundus, floret et fructificat ecclesia; Cum vero inter se discordant, non tantum parvae res non crescunt, sed etiam magnae res miserabiliter dilabuntur»⁽¹⁾.

Αλλὰ καὶ ἀπὸ ἴστορικῆς ἐπόψεως ἐπιβάλλεται, λέγουσιν, ὁ σύνδεσμος Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, διότι ἡ ἐκχριστιάνισις τοῦ κόσμου, ἡ ἀρσις τῆς δουλείας, ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης, ἡ ἀνάπτυξις τῆς γεωργίας, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἡ διαμόρφωσις ἀνωτέρου δικαίου καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἡ βελτίωσις τῆς τύχης τῶν πολυεθνῶν πασχόντων καὶ ἐν γένει ἡ ὅλη πρόοδος καὶ ἡμέρωσις τῆς ἀνθρωπότητος είνει ἔργον κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας. Οἱ χωρισμὸς διαρρηγγύων τὴν πρὸς τὸ μακρὸν ἴστορικὸν παρελθόν συνέχειαν δημιουργεῖ ἐρείπια καὶ καταστροφήν. Μηδὲ προβάλῃ τίς, λέγουσι, τὸ παράδειγμα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, διότι ἐν αὐταῖς δὲν προηγήθη σύνδεσμος Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ὡς ἐκ τούτου δὲ δὲν ἥδυνατο νὰ ἔχῃ τοιαύτας ἀκολουθίας ὁ αὐτόθι θεσπισθεὶς

1) Migne, Patrol. Lat., CLXII, 246.

χωρισμός. Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ χωρισμὸς οὔτε δύναται νὰ ἔφαρμοσθῇ τελείως, καὶ ὅπου ἔφηρμόσθῃ, ἐγένοντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀδικίαι, διότι ἡ Πολιτεία παραλαμβάνει τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν χωρὶς νὰ ἀποζημιωτῇ τὴν Ἐκκλησίαν ἢ νὰ μισθοδοτῇ τὸν κλῆρον, οὕτωνος ἡ συντήρησις ἐπιβαρύνει τὴν χωριζομένην Ἐκκλησίαν. Δὲν δύναται νὰ ἔφαρμοσθῇ ὁ χωρισμὸς τελείως, διότι ἡ τε πνευματικὴ καὶ ἡ κοσμικὴ ἔξουσία ἔχουσαι ὑποκείμενον τὸν αὐτὸν ἀνθρωπον ἔρχονται πλειστάκις εἰς συνάφειαν, μέλη δὲ τῆς Ἐκκλησίας εἶνε πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ καὶ δὴ καὶ ὁ βασιλεὺς, ὃ ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς χώραις ἀποτελῶν τὸ membrum praecipuum τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν γένει δὲ δὲν εἶνε δυνατὸν ἡ Ἐκκλησία, ἡ τοιαύτην δύναμιν ἔχουσα καὶ οὕτω μετὰ τοῦ ἔθνους συνδεομένη, νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἀφάνειαν ἴδιωτικῶν σωματείων, οἷον ἑταιρείας ἐπιστημονικῆς ἢ φιλανθρωπικῆς ἢ πολιτικῆς ἢ καὶ ἀναψυκτικῆς. Περὶ τούτου πείθεται τις, λέγουσι, δίπτων βλέμμα εἰς τὰς διαφόρους χώρας, ἐν αἷς ἔφαρμόζεται ὁ χωρισμός, ὃ ὥν πανταχοῦ ἀτελῆς καὶ ἀνακόλουθος, ὡς καὶ ἡμεῖς εἴδομεν.

Εἶνε δὲ καὶ ἄλλαι ἐπόψεις, δι' ἃς κατ' αὐτοὺς εἶνε ἀσύστατος ὁ χωρισμός. Ὁ χωρισμὸς θὰ ἐνισχύσῃ μόνον τὴν Διαμαρτυρομένους θὰ ἡ ἀφετηρία ἀποσυνθέσεως εἰς μυρία κόμματα τῶν ὑπὸ τοῦ κράτους συνεχομένων Ἐκκλησιῶν αὐτῶν.⁽¹⁾ Περὶ πλέον θὰ εἰσαγάγῃ τὴν πλουτοκρατίαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι οἱ πλούσιοι πλείονα καταβάλλοντες εἰς τὴν μηδὲν παρὰ τοῦ κράτους λαμβάνουσαν Ἐκκλησίαν θὰ ἐπικρατῶσιν, αὐτοὶ διευθύνοντες καὶ ἰερεῖς καὶ τὰ πάντα⁽²⁾. Εκτρέπων δὲ ὁ χωρισμὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς κοινότητας εἰς διαφημίσεις καὶ εἰς ἀμύλλας θὰ πληρώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν ἀκατεργάστων καὶ ἀναξίων στοιχείων, ἐξ αὐτῆς ἀποζύντων ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐπιδείξεως καὶ ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς, ὡς βλέπομεν ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις. "Οὐ δὲ ὁ χωρισμὸς συνεπαγό-

1) Κατὰ τὸν αὐτοκρατορικὸν παρὰ τῇ Ιερῷ Συνόδῳ τῆς Ρωσίας ἐπὶ ιεροπον Popedownstzeff (Questions relig. sociales et politiques σελ. 26) ὁ χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας περιορίζων τὸ κράτος ἐν τοῖς ὑλικοῖς, καὶ τὸ ἡθικὸν μέρος ἀφήνων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, δημιουργεῖ ἀνισότητα καὶ ἀνταγωνισμὸν μέλλοντα νὰ καταλήξῃ ἡ εἰς ἐπικράτησιν ἀναμφισβήτητον τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς Πολιτείας τῆς φανομενικῆς μένον ἀγούστης, ἡ εἰς ἐπανάστασιν.

2) Ὡς γνωστὸν ὁ Ροδεσπιέρος ὑπὸ τοῦ λόγου τούτου παρεκκιλύθη νὰ ἀποδεχθῇ τὸν χωρισμὸν.

μενος κατάργησιν τῶν ιερῶν ἐν τοῖς σχολείοις καὶ τῶν θεολογικῶν σχολῶν δημιουργεῖ ἀνυπερβλήτους δυσχερείας καὶ ἀνωμαλίας, εἴνε φανερόν. Τὸ κράτος ἡ θὰ ἀφῆσῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν διδασκαλίαν τῶν ιερῶν καὶ τὴν μόρφωσιν τῶν κληρικῶν ἐν εἰδικοῖς σχολαῖς (*seminaria*), ἡ θὰ ἀναπληρώσῃ τὰ ιερὰ διὰ τῶν στοιχείων φιλοσοφικῆς ἥθικῆς καὶ μεταφυσικῆς ἀφηγημένης μορφῆς.³ Ἀλλ' ἡ μὲν ἔγκατάλειψις τῷν ιερῶν θὰ δημιουργήσῃ ἀντίθεσιν μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, θὰ πορίσῃ δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ δύναμιν ἀφάνταστον, καθ' ἣς δὲν θὰ δύναται νὰ ἀνταγωνισθῇ τὸ κράτος. Τὸ δὲ δεύτερον ἀντιβαίνει εἰς τὴν παιδαγωγικήν, ἀπαιτοῦσαν ὁρισμένην καὶ δι᾽ εἰκόνων ἐναργῶν ὑποτυπουμένην θρησκείαν, καὶ εἰς τὴν ἀξίαν, ἢν ἔχει διὰ τὸν σημερινὸν βίον ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία. Ἀλλως δὲ φυσικὴ ἥθικὴ ἀνεγνωρισμένη ὅμοφώνως ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων, ως καὶ μεταφυσική, δὲν ὑπάρχει.⁴ Η δὲ κατάργησις τῶν θεολογικῶν σχολῶν ἀπὸ τῶν πανεπιστημίων, ἡ παρεπομένη εἰς τὸν χωρισμόν, θὰ στερήσῃ τὸν πεπολιτισμένον κόσμον ἐνὸς ἀρτιωτάτου ἐπιστημονικοῦ ὁργάνου, ἔξηγουμένου διὰ πάντων τῶν ἐπιστημονικῶν μέσων τὴν γένεσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀσκοῦντος ἐπιχυροτάτην ὃσπὴν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θρησκείας. Τὴν ἔλλειψιν δὲ ταύτην, λέγουσι, δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ ἡ ἐν τοῖς σεμιναρίοις ἐκκλησιαστικὴ μόρφωσις ἡ στεροῦσα τὸν μέλλοντα κληρικὸν τοῦ ἐν τοῖς πανεπιστημίοις πνέοντος πνεύματος τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀν-ξαρτήτην-ἐπιστήμης καὶ τῆς καθόλου ἔξει ἔξεως τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ δημιουργοῦσα-ἀνθρώπους περιωρισμένους, σχολαστικούς, ὑπερόπτας, ξένους πρὸς τὰ ἀληθινὰ συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος⁽¹⁾.

Οἱ δι᾽ ὑπὲρ τοῦ χωρισμοῦ ἄγονται ὑπὸ λόγων θεωρητικῶν ὅμα καὶ πρακτικῶν. Θεωρητικῶς μὲν φρονοῦσιν ὅτι τὸ νεώτερον κράτος ἔξει λίχθη εἰς κράτος ὑπερκείμενον τῶν Ὀμολογῶν, μὴ δρεῖλον νὰ ἔχῃ θρησκείαν, ἡ δὲ ὑπὸ πάντων ἀποδεκτὴ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, ἡ ἐν αὐτῷ συνύπαρξις ἀντιθέτων Ὀμολογῶν, τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν ἐκ ποικίλων στοιχείων τῆς διοικήσεως σύστημα, ἀπαιτοῦσι τὸν τέλειον χωρισμὸν Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, τῆς θρησκείας καθισταμένης ὑποθέσεως ἰδιωτικῆς. Πρακτικῶς δὲ θεωροῦσι τὸν χωρισμὸν ὀφελιμώτατον διὰ τοὺς ἔξης λόγους. Ὁ χωρισμὸς ἐν πρώτοις αἴρων τὰς ἔριδας καὶ τὰς πολυχρονίους προστροιβάς, ἐν αἷς κατατρέβονται αἱ δυνάμεις τῆς Ἐκ-

1) Nippold, Die Theorie der Trennung von Kirche u. Staat σελ. 48.

κλησίας, τὰς ὑπερβασίας τῆς Πολιτείας ἀπωθοῦσαι, ἀποκαθιστᾶ τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ δούλης εἰς μητέρα τῶν πιστῶν. Ἔπειτα δὲ διὰ τοῦ χωρισμοῦ ἔκφαίνεται καὶ ἀναπτύσσεται ἐπὶ μᾶλλον ἡ ὅλη ἡθικὴ δύναμις καὶ ὁ πλοῦτος τῶν ἀρετῶν, ὃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ μετὰ τοῦ κράτους συνημένῃ ἔγκεκρυμμένος. Δυναμοῦται ὁ χαρακτήρ, ἐνισχύονται ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ παροργία, καθίσταται εὐγενεστέρα ἡ πίστις, ἡ εὐσέβεια βαθυτέρα, καὶ ἡ θρησκευτικότης ἀσφαλεστέρα. Οὕτω δὲ ὁ κόσμος βλέπει, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἵδιαν ζωὴν, μόνον δὲ τὰ παράσιτα αἰρετικὰ κόμματα τὰ ἐπὶ τοῦ ψεύδους ἴδομενα δύνανται νὰ ἔξαρτωσι τὴν ἴδιαν ζωὴν ἐκ τοῦ κράτους⁽¹⁾. Ὁτι δὲ διὰ τοῦ χωρισμοῦ αἴρονται καὶ πᾶσαι αἱ νομικαὶ καὶ καθ' ἔξιν δυσχέρειαι, ἂς συνεπάγεται ἡ ὑφισταμένη σύνδεσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, εἶνε καὶ τοῦτο, λέγουσι, φανερόν. Αἱ δυσχέρειαι αὗται εἶνε αἱ ἔξης. Τὸ μὲν κράτος, καίπερ προκηρύσσον πᾶσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, οὐδὲν ἥττον ἐκδίδωσι μὲν οὐκ ὀλίγας διατάξεις προϋποτιθείσας, ὅτι ὅλος λαὸς εἶνε Χριστιανικός, ἀπαιτεῖ δὲ τὴν τήρησιν θρησκευτικῶν τύπων μὴ ἀποδεκτῶν ὑπὸ πάντων. Ἐπιβάλλει λ. χ. τὸν ὄρκον παντὶ ἀδιαφοροῦν ἀν οὗτος πιστεύει, περὶ ἑνὸς δὲ μόνου φροντίζον, νὰ τηρήται ὁ ἔξωτερικὸς τύπος. Ὁ ἀρνούμενος τὸν ὄρκον στερεῖται πολιτικῶν τινων δικαιωμάτων. Ἡ ἐπιβολὴ αὗτη τοῦ ὄρκου τῷ ἀμέφῳ, ὅσῳ εἶνε ἀσκησις ἀνηθίκου βίας εἰς αὐτόν, τόσῳ ἀφ' ἑτέρου σκανδαλίζει καὶ πινεῖ τὴν ἀγανάκτησιν παντὸς εὐσεβοῦς ἡ καταφανῆς αὗτη βεβήλωσις τῶν θείων, νὰ ὀρκίζηται δῆλα δὴ εἰς Θεὸν δὲ μὴ εἰς αὐτὸν πιστεύων.

Οχι ὀλιγάτερα εἶνε τὰ ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐδάφους ἐκ τῆς συνδέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας κακά. Ἡ Ἐκκλησία βαπτίζει συνθέσιατα ἐν γνώσει, ὅτι τὰ βαπτιζόμενα τέκνα οὔτε οἱ γονεῖς οὔτε οἱ ἀνάδοχοι θὰ φροντίσωσι νὰ προσαγάγωσιν εἰς Χριστόν, εἰς δὲ ἐβαπτίσθησαν. Ὁτι τὰ σχολεῖα δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἔλλειψιν ταύτην τῶν γονέων καὶ τῶν ἀναδόχων, κατανοεῖ καὶ οἴχοιτεν ὁ ἀναγνώστης. Πῶς ποτε εἶνε δυνατὸν νὰ διδαχθῇ τις, λέγουσι, τὰ ἱερὰ παρὰ τῶν διδασκάλων τοῦ κράτους, οἵτινες δὲν πιστεύουσιν εἰς Χριστόν, ὅλως δὲ ἐπαγγελματικῶς καὶ κατὰ συνήθειαν μετέρχονται τὸ ἔργον τοῦ ἱεροδιδασκάλου; Ὁμοίως ἡ Ἐκκλησία στεφανώνει ἀνθρώπους, περὶ ὧν οἱ πάντες γινώσκουσιν ὅτι δὲν συζεύγγυνται ἐν Κυρίῳ, καὶ κηδεύει,

1) Sägmüller, Die Trennung von Kirche u. Staat σελ. 25 εξ.

πολλάκις τοὺς μὴ πιστεύσαντάς ποτε εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν. Πάντα τὰ ἄτοπα ταῦτα τὰ κατὰ νόμον ἢ κατὰ συνήθειαν τελούμενα καὶ ἐκ τῆς συνδέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας προερχόμενα θά ἐκλείψωσιν, εὐθὺς ὡς ἀποτμηθῇ ὁ δεσμὸς συναποχωρίζων τὰ γνήσια τῆς Ἐκκλησίας μέλη ἀπὸ τῶν κατ' ἐπιβολὴν καὶ συνήθειαν ὑποβαλλομένων εἰς τύπους, οὓς ἐσωτερικῶς ἀποδοκιμάζουσιν⁽¹⁾. Ὅτι δὲ ἡ Ἐκκλησία ἀνευ τοῦ κράτους δὲν κινδυνεύει, ἀποδεικνύει ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν Ἀμερικανικῶν Ἐκκλησιῶν περιπλέον δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἐβραῖοι, οἵτινες ἀνευ κράτους καὶ παρὰ πάσας τὰς καταδιώξεις διατηροῦσι τὴν θρησκείαν αὐτῶν.

Ἡ τρίτη τέλος γνώμη εἶνε ἡ τῶν ἀποδεχομένων τὸν χωρισμὸν ὡς ἥπτον κακόν. Βεβαίως, λέγουσιν οὗτοι, ἡ ἀρμονία κράτους καὶ Ἐκκλησίας εἶνε τὸ ἀριστον, οὐδὲ πρέπει τις εὐχερῶς νὰ σπεύδῃ εἰς τὸν χωρισμόν, ὡσεὶ οὗτος ἡτο ἡ ἐπωφὴ ἡ αἴρουσα τὰ ἀνυπόφορα ἐκ τοῦ συνδέσμου κακά. Ὅπως, δταν ἐρύζωσιν οἱ σύνυγοι, δὲν σπεύδει τις ἀμέσως εἰς τὸ διαζύγιον, ἀλλὰ σταθμώμενος τὰ ἔξ αὐτοῦ κακά ὡς πρὸς τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων, τὴν περιουσίαν κλπ., ἐξετάζει μὴ δι' ἄλλης ὅδοις αἴρωνται αἱ διαφωνίαι, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀνερευνᾶται μὴ διὰ τοῦ χωρισμοῦ βλαβῶσι μᾶλλον ἀμφότερα τὰ μέρη. Μόνον, ἀν τὰ πράγματα φθάσωσιν εἰς τὸ ἀνοικονόμητον, πρέπει νὰ καταφεύγῃ τις, ὡς εἰς ultimam rationem, εἰς τὸν χωρισμόν⁽²⁾.

Τοιαῦτα ἐν κεφαλαίῳ τὰ ὑπὲρ τοῦ χωρισμοῦ καὶ κατ' αὐτοῦ ἐπιχειρήματα, δρθὰ μὲν ἐν τῷ συνόλῳ ἀμφότερα, ἀλλ' ἐτερομερῆ, ἀτε ἀφορμώμενα ἐκάτερα ἐκ τῆς ἐτέρας ἐπόψεως τῆς πρὸς τὸν κόσμον σχέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐντείνοντα μάλιστα καὶ ὑπερεξαίροντα αὐτήν. Ὁ Χριστιανισμὸς τῷ ὄντι εἶνε τὸ συναμφότερον, ἐνθεν μὲν τε ἀνεξάρτητον τοῦ κόσμου, ὑπερεθνὲς καὶ πρὸς οὐδὲν κράτος ἡ ἐθνικόν πρόγραμμα δυνάμενον νὰ συνδεθῇ, ἐνθεν δὲ ζύμη ζυμοῦσα τὸ δλον φύραμα τοῦ κόσμου καὶ δὴ καὶ τὸν πολιτικὸν βίον. Μόνον ὁ συνδυάζων καὶ τὰς δύο ταῦτας κατὰ τὸ φαινόμενον ἀντιθέτους ὅψεις ἀποδίδει πιστῶς τὸ χαρακτῆρα τῶν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸ κράτος σχέσεων αὐτοῦ. Τούναντίον ἡ ἔξαρσις τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ παραθεωρεῖ τὴν ὑπεροχόσμιον ἀποστολὴν τοῦ

1) Hauck, ἔνθα κ. ἀν. σελ. 23.

2) Zeller, ἔνθα κ. ἀν. σελ. 60.

Ἐναγγελίου καὶ τὴν ἴσχυρὰν αὐτοῦ δύσην ἐπὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ὅλην τῶν ἀνθρωπίνων σφαιραν, καὶ μεταβάλλει αὐτὸν εἰς παράγοντα ἀσημάντων μεταβολῶν, ἔνων πρὸς τὰς τύχας τοῦ κόσμου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἔξαρσις τῆς πολιτειακῆς καὶ ἐθνικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ μορφῆς παραδειρεῖ τὸν καθολικὸν αὐτοῦ κοὶ ὑπερεθνή χαρακτῆρα ὑποβιάζων τὸν ὑπεροκόσμιον χριστιανικὸν Θεὸν εἰς ἐφέστιον προστιάτην ἐνὸς ἔθνους, παρ' οὐ ζητεῖ τις τὴν ἐπιτυχίαν τῶν φιλεκδίκων ἢ φιλοπολέμων αὐτοῦ σχεδίων⁽¹⁾. Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν καθόλου σημασίαν τῶν ἐπιχειρημάτων. Ἐν δὲ τοῖς ἐπὶ μέρος θὰ εἴχομεν νὰ παρατηρήσωμεν πολλά, ἀλλὰ φειδόμενοι τοῦ χώρου περιορίζομεν τὸν λόγον εἰς τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἐν τῇ Β. Ἀμερικῇ ἐκκλησιαστικοῦ χωρισμοῦ ἀνακριβῶς λεγόμενα. Κακῶς δηλιγότι λέγεται, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἥσαν ἀνέκαθεν ἐλεύθεραι. Τούναντίον προηγήθη καὶ ἐν αὐταῖς Ἐκκλησία τοῦ κράτους, ἣς ἡ μὴ συμμετοχὴ συνεπήγετο καὶ τὴν ἀπώλειαν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, καὶ ἡ Ἐκκλησία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ ἔνα καὶ ἥμισυν αἰώνων. Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀμερικανικῆς Συμπολιτείας τῷ 1787 αἱ ἐλεύθεραι Ἐκκλησίαι ἥρξαντο κερδίζουσαι ἔδαφος μέχρι τοῦ 1833, ὅτε συνετέλεσθη ὁ μετασχηματισμὸς τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους εἰς ἐλευθέρας Ἐκκλησίας, τῆς Μασσαχουσέτης οὐ, σης τῆς τελευταίας Πολιτείας τῆς ἀποδεξαμένης τὸν χωρισμόν. Ὡς πρὸς δὲ τὸν χωρισμὸν αὐτόν, οὗτος ἀνεπτύχθη ἐν Ἀμερικῇ διὰ δύο κυρίως λόγους. Ἐν πρώτοις αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι ἀποτελοῦνται ἐκ πολιτειῶν διαφόρων ἐν πολλοῖς ἀπ' ἀλλήλων, αἱ δὲ διαφοραὶ αὗται ἐκφαινόμεναι καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ σχηματίζουσι τοσαύτας ποικιλοινύμους αἰρέσεις, ὥστε εἶνε ἀδύνατον τὸ ἐκ τῶν πολλῶν πολιτειῶν διμόσπονδον κράτος νὰ συνδεθῇ πρὸς μίαν ἐξ αὐτῶν ἀνακηρύσσον αὐτὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ χαρακτήρι τῶν Ἀμερικανῶν ὑποτιμώντων τὸ δόγμα, ἀσκούντων δὲ ἐναμίllως τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης καὶ τὰ πάντα ἐκ τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας ἔξαρτώντων, ἥκιστα συνεβ βάζονο πρὸς Ἐκκλησίαν τοῦ κράτους. Οἱ Ἀμερικανοὶ θέλουσι τὴν Ἐκκλησίαν προϊόν τῶν προσωπικῶν αὐτῶν προσπαθεῖσαν, ὅχι δὲ ὡς ἵδρυμα τοῦ κράτους, εἰς δὲ ὑποτάσσεται τις παθητικῶς, ἀποτελουμένην ὅχι ἐκ πιστῶν καὶ ἀπίστων ἀναμίξ, ὡς αἱ Εὐρωπαϊκαὶ ἐκκλησίαι, ἀλλὰ ἐκ μόνων τῶν πιστῶν τῶν θελόντων καὶ ἐκουσίως συνεισφερόντων. Τὸν θρησκευτικὸν δὲ τοῦτον τῶν

1) Wernle, Einf. in das Theolog. Studium 2 ἔκδ. σελ. 491.

Αμερικανῶν χαρακτῆρα δεικνύει καὶ ἡ ἐκπαίδευσις αὐτῶν, ἡτις, παρὰ τὴν τοῦ κράτους θρησκευτικὴν οὐδετερότητα, διατελεῖ ὑπὸ τὴν ίσχυρὰν ροπὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτω δ' ὑπάρχουσι μὲν σχολαὶ κατώτεραι θρησκευτικαί, συντηρούμεναι ὑπὸ τῶν κοινοτήτων, εἰς ἃς φοιτῶσι τὰ 7^ο /_ο τοῦ λαοῦ, ὑπάρχουσι δὲ διδάσκαλοι ἵδιοι ὑπὸ τῶν κοινοτήτων συντηρούμενοι καὶ ἐν τοῖς κυβερνητικοῖς παιδευτηρίοις μετὰ τὸ τέλος τῶν μαθημάτων διδάσκοντες τὰ θρησκευτικά. Ὄμοιώς δ' ὑπάρχουσι καὶ σχολαὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἰδρυθεῖσαι ἢ εὑρισκόμεναι ὑπὸ τὴν ροπὴν τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Καὶ τὰ πανεπιστήμια διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ροπήν. Καίτοι δὲ τὰ δημόσια πανεπιστήμια δὲν ἔχουσι θεολογικὰ σχολάς, οὐχ ἡττον αἱ ἐλεύθεραι θεολογικαὶ σχολαὶ δὲν ὑπολείπονται τῶν ιατρικῶν καὶ τῶν νομικῶν, ὡς δεικνύει ὁ ἐν ὑποσημειώσει καταστατικὸς τοῦ 1902 πίναξ⁽¹⁾.

Τοσαῦτα ὡς πρὸς τὴν κρίσιν τῶν προσαγομένων ἐπιχειρημάτων κατὰ τοῦ χωρισμοῦ ἢ ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὅποκειμένου δὲ λόγου περὶ ἐκλογῆς ἐκ τῶν τριῶν κατηγοριῶν, ἡμεῖς συντασσόμεθα μετὰ τῆς τελευταίας, τὴν δὲ περὶ τούτου γνώμην ἡμῶν ὑποτυπεῦμεν λεπτομερέστερον εἰς τὰς ἔξης δύο προτάσεις.

A') Κατ' ἀρχὴν ἡ συνεργασία Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας εἶνε τὸ ἄριστον, διότι καὶ ἡ Πολιτεία ἐπιδεῖται τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τῆς θρησκείας, καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς ὑλικῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐπικουρίας τοῦ δικαίου τῆς Πολιτείας. Ἰδίως δὲ ὅταν ἵδη ἔθνος εἶνε διμόδοξον, ὀλίγους ἔχον τοὺς ἀλλογενεῖς καὶ τοὺς ἑτεροδόξους, τὸ κράτος τὸ ἐπρόσωπον τὸ ἔθνος ἔχει ὡς ἄριστα, ἀν τῇ ἡ ἡνωμένον μετὰ τῆς ἔθνους Ἐκκλησίας, ἐκφαίνον τοῦτο ἐν τε τοῖς νόμοις, ἐν τοῖς θεσμοῖς καὶ ἐν τῇ διοικήσει αὐτοῦ.

B'). "Αν δημοσίας ἐκ τοῦ συνδέσμου ἀδικῆται σοβαρῶς ἡ Ἐκκλησία,

Ι) Σχολαὶ	Βαθμοὶ φόροι φοιτ.	Γεωργη- σία	Περιουσία τῶν ἰδρυ- μάτων	Κατ' ἔτος δωρεαὶ	Πρόσο- δοι	Τόμοι βι- βλιοθη- κῶν
Θεολογικαὶ 148	2069	15.705.770	23.058.877	1.269.433	1.414.724	1.527.156
Νομικαὶ 102	2644	1.670.000	486.001	52.559	522.713	386.905
Ιατρικαὶ 154	2476	12.986.642	2.132.568	160.584	888.453	156.929

(Παρὰ Troeltsch, Die Trennung von Staat und Kirche, σελ. 33).

τὰ δὲ τυχὸν ἐξ αὐτοῦ πλεονεκτήματα εἶνε ἔλάσσω τῶν μειονεκτημάτων, προπιμότερος φαίνεται ὁ χωρισμός. Ἀνάγκη πᾶσα ὅμως, δπως ἔχῃ τις ὑπ' ὅφει τὰ δύο ταῦτα.

Πρῶτον, ὅτι ὁ χωρισμὸς δὲν λύει καθόλου τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας και Πολιτείας, ἀλλὰ μᾶλλον μεταθέτει αὐτὸν εἰς νέον ἔδαφος⁽¹⁾, καθόλου δὲ ὅτι τὸ ζήτημα δὲν πρέπει νὰ λυθῇ ἐκ θεωρητικῶν λόγων, ἀλλὰ μᾶλλον πρακτικῶς, ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀτινα θὰ ἔχῃ ἐν ᾧ ἐφαρμόζεται χώρα.

Δεύτερον, ὅτι ὁ χωρισμὸς εἶνε προτιμότερος ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ διεξαχθῇ ἐννόμως, και νὰ μὴ ἦν νέα καταδίξις ὡς ἐν Γαλλίᾳ, τῆς Ἐκκλησίας παραλαμβανούσης τὴν ἴδιαν αὐτῆς περιουσίαν ἢ ἀποζημιουμένης δι' αὐτήν, ὡς συνέβη ἐν Ἱρλανδίᾳ ἐπὶ τοῦ Γλάδστωνος. Ἄλλως ὅμως ἀντὶ τούτου χωρισμοῦ, μεῖζονα ἐπαγομένου κακά, προτιμότερον φαίνεται ἡμῖν νὰ ὑπομείνῃ τις τὴν κατάστασιν, ἀνεχόμενος και νόμους οὐ μόνον ἀναρμοδίως εἰλημμένους ἀλλὰ και ἀντεκκλησιαστικούς, ἐφ' ὃσον οὗτοι δὲν ἀντιβούνουσιν εἰς τὸ θεῖον δίκαιον, και δὲν ἀγαιροῦσι τὰς θεμελιώδεις διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας, και στέργων μὲν τὰ παρόντα ἐπιζητῶν δὲ διὰ τομίμου δόσου τὴν παραμέρισιν τῶν αὐθαιρέτων τῆς Πολιτείας μέτρων και τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἐκκλησίας.

Ταῦτα γενικῶς διὰ τὸν καθόλου χωρισμὸν Ἐκκλησίας και Πολιτείας. Εἰδικῶς δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, θὰ γείνῃ λόγος κατωτέρω ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΣΧΕΣΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΕΝ ΕΛΛΑΣΙ

§ 11. Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ἑλλάδος καθεστώς.

Τὸ σύστημα τὸ διέπον τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας και Πολιτείας ἐν Ἑλλάδι εἶνε κατ' οὓσιαν τὸ αὐτὸν και τὸ τῶν νεωτέρων Χριστιανικῶν ιχατῶν τῶν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας συνδεδεμένων, ἥτοι φέρει πάσας τὰς ἀντιφάσεις, ὅσας ἔχουσι τὰ νεώτερα ἀντιπροσωπευτικὰ ιράτη, ἀτινα ἀγαγνωρίζοντα τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως και τῆς λατρείας, και θρησκευτικῶς ἄρα ὄντα οὐδέτερα, και πρὸς πάσας τὰς Ὁμολογίας και

1) Troeltsch, ἔθ. κ. ἀν. σελ. 57.

τὰς θρησκευτικὰς ποινότητας ἵσα, οὐδὲν ἡττον διατηροῦσιν ἐν τοῖς συντάγμασιν καὶ ἐν τοῖς θεσμοῖς αὐτῶν τοὺς ἐκ παραδόσεως πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν δεσμούς κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἡττον χαλαρούς. Οὕτω καὶ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος καίπερ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνεδίσεως σεβόμενον, καὶ πάσας τὰς Ὁμοιογίας καὶ τὰ θρησκεύματα ἐν τῇ πράξει εἰ ἐξ ἴσου ἀναγνωρίζον, διατηρεῖ οὐδὲν ἡττον ἐν τῷ συντάγματι καὶ ἐν τοῖς θεσμοῖς αὐτοῦ οὐ μόνον τὸν Χριστιανικὸν καθόλου ἄλλα καὶ τὸν Ὁρθόδοξον χαρακτῆρα, ἀποδεχόμενον Ἐκκλησίαν ἐπικρατοῦσαν (Ecclesia dominans) τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἣν ὀφείλει νὰ πιστεύῃ «πᾶς διάδοχος τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου», καὶ νὰ προστατεύῃ δι βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, ἀπαγορευομένου τοῦ προσηλυτισμοῦ, τὰς δ' ἄλλας Ὁμοιογίας ὑποτιμῶν καὶ ὑπολαμβάνον δχι ἐλευθέρας ἄλλο ἀνεκτάς, ἀποδεχόμενον τὸν γάμον θρησκευτικόν, μισθοδοτοῦν τοὺς ἐπισκόπους, εἰ καὶ ἐκ χοήματος ἐκκλησιαστικοῦ, τηροῦν τὰς ἔօρτος τῆς Ἐκκλησίας, ἀπαλλάσσον τὸν κλῆρον τῆς στρατείας καὶ προστατεῦον αὐτὸν δι' εἰδικῶν διατάξεων τῆς ποινικῆς δικονομίας, καὶ ἐν γένει τηροῦν πάντα τὰ μέτρα τῶν ἀναγνωρίζουσῶν Ἐκκλησίαν τοῦ κράτους Πολιτειῶν. Τὰ σχετικὰ ἄρθρα τοῦ συντάγματος ἔχουσιν ἐπὶ λέξει φόδε.

1ον) «Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν Ἑλλάδι είνεται τῆς Ἀνατολ. Ὁρθόδοξον τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, πᾶσα δὲ ἄλλη γνωστὴ θρησκεία είνεται τῇ, καὶ τὰ τῆς λατρείας αὐτῆς τελοῦνται ἀκωλύτως ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν νόμων, ἀπαγορευομένου τοῦ προσηλυτισμοῦ καὶ πάσης ἄλλης ἐπεμβάσεως κατὰ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας».

2ον) «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος κεφαλὴν γνωρίζουσα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχει ἀναποσπάστως ἡνωμένη δογματικῶς μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης καὶ πάσης ἄλλης Ὁμοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τηροῦσα ἀπαρατακτῶς ὃς ἐκεῖναι τοὺς τε ἱεροὺς ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις· εἶνε δὲ αὐτοκέφαλος ἐνεργοῦσα ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης Ἐκκλησίας τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς δικαιώματα, καὶ διοικεῖται ὑπὸ ἱερᾶς συνόδου ἀρχιερέων. Οἱ λειτουργοὶ δλων τῶν ἀνεγνωρισμένων θρησκειῶν ὑπόκεινται εἰς τὴν αὐτὴν ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἐπιτήρησιν, εἰς ἥν καὶ οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας».

Κατὰ τὰ ἄρθρα ταῦτα ἡ Ἐκκλησία ἀπολαύει ἐν Ἑλλάδι ὅλης τῆς ἐσωτερικῆς ἀνεξαρτησίας, ἣν παρέχει αὐτῇ ἡ τίμησις τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ παραδόσεων, τῶν ἀποτελούντων μετὰ τῶν δογμάτων ἀμφο-

τερα τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς πνευματικῆς μετά τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἐνώσεως. Κατὰ τὰ ἀρχα ταῦτα ἡ Ἐκκλησία διακρίνεται τῆς Πολιτείας ως σῶμα κυρίαρχον διεπόμενον ὅχι ὑπὸ τῶν νόμων τῆς Πολιτείας ἀλλ᾽ ὑπὸ ἴδιων νόμων, τῶν ἀποστολικῶν καὶ συνοδικῶν κανόνων καὶ παραδόσεων, τῆς Πολιτείας μὴ δικαιουμένης νὰ ἐπεμβαίνῃ τὸ παράπαν εἰς τὴν κατὰ τοὺς κανόνας διοίκησιν αὐτῆς, ἐποπτευούσης δὲ ἀπλῶς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ προστατευούσης μόνον. Ἀν δὲ τὴν κατὰ τὸ σύνταγμα σχέσιν ταύτην τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Πολιτείαν θελήσωμεν νὰ ὑπαγάγωμεν εἰς ὧδισμένον σύστημα ἢ οχῆμα ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἐν τῷ πρώτῳ μέρει, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι τὸ σύστημα τῆς συναλληλίας ἢ παραλληλίας τῶν δύο ἀρχῶν τὸ διέπον τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ, οὐδὲν ἔχονται πολλοὶ νεώτεροι Δυτικοὶ θεολόγοι, ώς εἴδομεν, εἰνε τὸ κατὰ τὸ Ἑλληνικὸν σύνταγμα σύστημα τὸ διέπον τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις. Ἐκατέρα ἀρχὴ εἰνε κυρίαρχος ἐν τῷ ἴδιῳ αὐτῆς κύρῳ, τῆς Πολιτείας προστατευούσης τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπιβλεπούσης δὲ ὅπως μὴ αὐτῇ ὑπερβαίνουσαν τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ παραδόσεων διαγεγραμμένα ὅρια αὐτῆς προσκρούσῃ εἰς τοὺς ἴδιους νόμους καὶ τὰς διατάξεις. Ἡ Ἐθνοσυνέλευσις τοῦ 1844 ἀνέθηκεν εἰς τὴν νομοθετικὴν ἔξουσίαν δπως αὕτη φροντίσῃ «δι᾽ ἴδιαιτέρων νόμων» περὶ τῶν ἕξῆς ἀντικειμένων· α') «περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ κράτους, τῆς ἔξασφαλίσεως τῶν πρὸς συντήρησιν τῶν κληρικῶν ἀναλόγως μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ χαρακτῆρός των καὶ περὶ τῶν ἱερῶν καταστημάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς λειτουργούντων ἢ μοναχόντων», καὶ β') περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων⁽¹⁾. Οἱ τοῦ 1852 ὅμως εἰδίκοι νόμοι Σ' καὶ ΣΑ', οἱ πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς συνταγματικῆς ταύτης διατάξεως καταρτισθέντες, καίτερο ἔξαιροντες καὶ οὗτοι πολλαχοῦ τοὺς ἱεροὺς κανόνας, ἀθετοῦντες ὅμως ἢ κολοβοῦντες ἐν τοῖς καθέκαστα ἀρθροῖς αὐτοὺς στερεοῦσι τὴν Ἐκκλησίαν πάσης τῆς ὑπὸ τῶν κανόνων παρεχομένης καὶ ὑπὸ τοῦ συντάγματος δχυρουμένης ἐλευθερίας, ὑποβιβάζοντες αὐτὴν εἰς ἴδρυμα πολιτειακὸν προσηργημένον εἰς τὸ τμῆμα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, εἰς ὃ εἰσηγεῖται ἐν ἡμικλάστερῳ γράφουσα ἢ ἱερὰ Σύνοδος πρὸς ἐνδειξιν τῆς ὑποτελείας, καὶ παροῦ ὅτι ζητεῖ τὴν ἔγκρισιν τῶν ἴδιων ἀποφάσεων. Τὸ πρᾶγμα φαίνεναι ἀπίστευτον καὶ

1) Ἀρθρον 105.

ὅμως είνε ἀληθέστατον, οὐδ' είνε ἄξιος ἀναιρέσεως ὁ ἴσχυρισμὸς Ἑλλήνων τινῶν νομικῶν, οἵτινες συμβιβάζοντες τοὺς εἰδικοὺς τούτους νόμους πρὸς τὸ Σύνταγμα, ἡξίωσαν τερατολογοῦντες ὅτι οὗτοι δὲν είνε ἀντισυνταγματικοί, διότι κανόνας τὸ Σύνταγμα ἐννοεῖ ὅχι τοὺς διοικητικοὺς ἀλλὰ μόνον τοὺς δογματικούς, καὶ ἐπομένως ἡ νομοθετικὴ ἔξουσία ἥκιστα ὑπὸ τοῦ Συντάγματος δεσμευμένη εἶνε ἐλευθέρα νὰ κανονίζῃ τὰ διοικητικὰ τῆς Ἐκκλησίας πράγματα, ὡς θέλει⁽¹⁾. Καθόλου μὲν ἡ τήρησις τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ παραδόσεων δὲν είνε γνώρισμα τῆς δογματικῆς ἐνότητος. Δύναται τις νὰ ὀρθοδοξῇ περὶ τὴν πίστιν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τηρῇ καὶ τοὺς αὐτοὺς κανόνας καθιστάμενος σχισματικός, ὡς ἀντὶ παντὸς ἀλλού ἐμφαίνουσιν οἱ Βούλγαροι παραβιάσαντες τοὺς κανόνας καὶ ὡς σχισματικοὶ στηλιτευθέντες. Ἰδίᾳ δὲ ὅταν τὸ κείμενον τοῦ Συντάγματος λέγει σαφῶς ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τηρεῖ ἀπαραστατικά εὐταῖς τοὺς τε ἱεροὺς ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις, ὡς ἐκ εἰναι, ἀπαιτεῖται παντελῆς ἄγνοια τῶν πραγμάτων ἀν μὴ σκόπιμος διατροφὴ τῶν λέξεων ἐπιζητοῦσα ἐρείσματα ἐκ τῆς τῷ 1844 γενομένης ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει συντηκήσεως, διὰ νὰ γράψῃ τις ὅτι κανόνας ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς ἐννοεῖ τὸ Σύνταγμα ὅχι πάντας ἀλλὰ μερικούς, τοὺς δογματικούς, δὲν θὰ εἴνε ὅτι κυρίως ἀποτελεῖ τὴν παράδοσιν, τὰ περὶ τὰς τελετὰς καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν γενικῶς ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις παραδεδομένα, ἀλλὰ μόνον αἱ δογματικαί !!!

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἑτέρα ἀξίωσις ἡ γενικῶς παρὰ τοῖς ἡμετέροις νομικοῖς ιρατοῦσα⁽²⁾, ὅτι τὸ κύρος τῶν κανόνων καὶ τῶν παραδόσεων είνε σχε-

1) "Ορα τὰς γνώμας τούτων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν ἐκδόθέντι τεύχει τῷ φέροντι τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ διορισμοῦ τῶν ἱεροφαλτῶν καὶ νεωκόρων» ἐν Ἀθήναις 1909. Πρᾶλ. καὶ Βαμδέτσου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν δίκαιον, σελ. 126 ἔξ.

2) Τοιοῦτοι ὁ N.N. Σαρπιόλος (Ἐλ. συντ. δίκαιον τόμ. 2, ἔκδ. 2α σελ. 552), ὁ Πετρακάκος, ὁ Τριανταφυλλίδης (ἐν τῷ βν. τεύχει τοῦ ὑπουργείου σελ. 55. 148), ὁ Παπαδούκας (ἀρχαὶ τοῦ Συντάγμ. δικαίου, σελ. 140) καὶ ἄλλοι. Εξ ἐναντίας ὁρθῶς εἰρηται ἐν Φαρμακίδου ἀντιδότῳ σελ. 9—10 «ἄπαν ἄρα καταστατικὸν ἀπάδον τῶν ἱερῶν κανόνων, κανὸν εἰς ἵστα καὶ εἰς κεράτια, πρὸς τῷ δοσεβὲς εἶναι, ἀντίκειται καὶ τῷ συντάγματι, οὐ δὴ τὸ κράτος νενόμισται παντὸς καταστατικοῦ ἴσχυροτερον». Πρᾶλ. καὶ Χρ. Παπαδόπουλον, Ἰστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σελ. 318 ἔξ.

τικόν, δτι οι κανόνες είνε τηρητέοι, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντιβαίνουσιν εἰς συνταγματικάς διατάξεις, είνε ἀρδην ἐσφαλμένη, και ὁ λόγος προφανής. Διὰ νὰ ἀποτελῇ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος μέρος τῆς καθόλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπαιτοῦνται τὰ δύο ταῦτα, νὰ ὁρθοδοξῇ μὲν περὶ τὴν πίστιν, νὰ τηρῇ δὲ τοὺς αὐτοὺς κανόνας και τὰς αὐτὰς παραδόσεις, ὅσας τηροῦσιν αἱ συναποτελοῦσαι τὴν Ὁρθοδοξίαν αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι. Ἀλλὰ μὴν τοῦτο ἀκριβῶς ἥθελον νὰ ἔξαρωσιν οἱ πατέρες τοῦ Συντάγματος θεοπίζοντες, δτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος είνε μέλος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, πρεσβεύοντα τὰ αὐτὰ δόγματα και τηροῦσαι παραδόσεις και κανόνας, ὅσους και οἶους ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ λοιπὸν Ἑλληνικὸν ἔθνος, οὐ μίαν μοῖραν ἀποτίζει τὸ ἔλευθερον βασίλειον. Ἡθελον δηλ. νὰ διατηρήσωσι τὸ ἔλευθερον ἔθνος ἦνωμένον θρησκευτικῶς κατὰ πάντα μετὰ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀνήκει κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ὑπόδουλον αὐτοῦ μέρος. Ἀλλως δὲ ἀποφασίσαντες τῷ 1844 οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀνακηρύξωσιν ἐπικρατοῦσαν τὸ σανθραβούσιαν τῶν Ἑλλήνων τὴν Ὁρθοδόξον ὥφειλον νὰ παραλάβωσι τὴν Ὁρθοδοξίαν ἐν τῷ προϋπάρχοντι αὐτῆς συνόλῳ και ἐν τῇ μορφῇ, ἣν είχεν αὐτῇ ἐν Κωνσταντινούπολει και ἐν ταῖς ἄλλαις Ὁρθοδόξοις χώραις, οὐχὶ δὲ νὰ παρασταθῶσιν ὡς νέοι Λούθηροι κατασκευάζοντες ἵδιον δι' ἕαυτοὺς Ὁρθοδοξίας τύπον διαφέροντα τῶν λοιπῶν Ὁρθοδόξων ἐκκλησιῶν, και λοιπὸν περικόπτοντες ὅσα ἀπήρεσκον αὐτοῖς, και αὐθαιρέτως ἀπαρνούμενοι κανόνας ἀποτελοῦντας οὐσιῶδες τῆς Ὁρθοδοξίας συστατικόν. Ο ἐκδεχόμενος τοὺς πατέρας τοῦ Ἑλληνικοῦ συντάγματος ὡς περιορίζοντας τοὺς κανόνας εἰς μόνα τὰ δογματικά, μεταποιεῖ αὐτοὺς εἰς αἰρεσιάρχας, πρᾶγμα ὅπερ οὔτε ἥθελησάν ποτε οὔτε ἐφαντάσθησαν κάν, αὐτοὶ οἱ περὶ ἐνὸς μόνου περιδεῶς προνοήσαντες, ὅπως ἡ ἐπικρατοῦσα τῶν Ἑλλήνων θρησκεία ἦ ν αὐτῇ ἀπαράλλακτος και ἡ τῶν ἄλλων αὐτοκεφάλων τῆς Ὁρθοδοξίας ἐκκλησιῶν. Είνε λοιπὸν φανερὸν δτι τὸ κῦρος τῶν κανόνων και τῶν παραδόσεων δὲν ἔξαρτάται ἐκ τοῦ Συντάγματος, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν μετέβαλεν αὐτοὺς σήμερον ἢ δὲν μεταβάλῃ αὐτοὺς αὔριον δι' ἀναθεωρήσεως τῶν μὴ θεμελιωδῶν αὐτοῦ διατάξεων, ἀλλ' ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων και παραδόσεων ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας και τῶν ἄλλων τῆς Ὁρθοδοξίας σωμάτων, ἵς δφείλει νὰ ἔχηται ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπαραλλάκτως, ὡς λέγει τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844, ἀπαρασαλεύτως ὡς λέγουσι τὰ Συντάγματα τοῦ 1864 και

τοῦ 1910. Ἡ ἀθέτησις κανόνος τινὸς ἡ παραδόσεως δὲν δύναται νὰ γείνη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, ἀλλ' ἔξαρτᾶται ἐκ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, ἡς ἀνωτάτη ἀρχὴ αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι. Μόνον ὅταν ἡ ὅλη Ἐκκλησία μεταβάλῃ κανόνα καὶ ἀθέτησῃ κανόνας καὶ παραδόσεις, ἡ ὅταν δευτερεύοντές τινες κανόνες περιπέσωσι σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι εἰς γενικὴν ἀρχὴν, ὡς καὶ πράγματι τινες περιέπεσον, μόνον τότε δικαιοῦται νὰ συνακολουθήσῃ καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος συμμεταβάλλουσα καὶ συναθετοῦσα. Ἡ τήρησις τῶν κανόνων καὶ τῶν παραδόσεων πρέπει νὰ είνει κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀπαρασάλευτος. Ἀλλος δὲ λόγος, ὅταν τὸ Ἑλληνικὸν Ἐθνος ἐν νέᾳ συντακτικῇ συνελεύσει θελήσῃ νὰ κανονίσῃ ἄλλως τὰ κατὰ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ. Τότε ἔξερχομεθα πλέον τῆς θεμελιώδους θεωρίας, ἐφ' ἣς ἐδράζεται τὸ ὑφιστάμενον Σύνταγμα, διότι αἱ περὶ θρησκείας μνημονευθεῖσαι διατάξεις αὐτοῦ εἴνεις ἀναντιρρήτως θεμελιώδεις, καὶ ὡς τοιαῦται ἀνεπίδεκται ἀναθεωρήσεως, μόνον διὰ συντακτικῆς συνελεύσεως δυνάμεναι νὰ ἀνατραπῶσιν. Ἐπειείναμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, διότι περὶ κύρους τῶν ιερῶν κανόνων καὶ ἀρμοδιότητος τῆς νομοθετικῆς ἔξουσίας ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἔξακολουθοῦσι καὶ σήμερον νὰ ὑπάρχωσι μεγάλαι πλάναι καὶ προλήψεις παρὰ τοῖς ἡμετέροις νομοκοῖς, ἀγνοοῦσι τὰ δύο ταῦτα καὶ ἀναντίρρητα τὰ ἀποτελοῦντα τὸ συμπέρασμα τῆς ὅλης ἡμῶν ἀνακρίσεως· α') ἡ νομοθετικὴ ἔξουσία ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Συντάγματος δὲν δύναναι νὰ νομοθετήσῃ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, εἰ μὴ μόνον περὶ τῶν ἐν 105φ ἀριθμοῦ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844 διαλαμβανομένων, ἢτοι περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ κράτους, περὶ τῆς μισθοδοσίας τῶν κληρικῶν, περὶ τῶν ιερῶν ἰδρυμάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς λειτουργούντων ἢ μοναχόνων καὶ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων. β') Περὶ τῶν ἀντικειμένων τούτων καὶ τῶν συναφῶν αὐτοῖς, προσθέτομεν ἡμεῖς, νομοθετοῦσα ἡ Πολιτεία, δὲν δύναται νὰ ἀποστῇ τῶν ιερῶν κανόνων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων δέον νὰ τὰ καθορίσῃ, κατὰ πόσον δὲ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἀπτονται τῶν ιερῶν κανόνων, τούτου τὴν ἀρμοδιότητα καὶ ἐν γένει τὴν αὐθεντικὴν ἐρμηνείαν τῶν ιερῶν κανόνων ἔχει ἡ Ἐκκλησία, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Συντάγματος ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὴν Ἐκκλησίαν ἀρχή.

Ο τρόπος, καθ' ὃν οἱ ἀντικανονικοὶ οὗτοι νόμοι Σ' καὶ ΣΑ' ἀγχανῶνται τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἐκκλησίας είνει ὁ ἔξῆς. Ἐγκαθιδρύσαντες Σύνοδον πενταμελῆ, ἀναλαμβάνουσαν τὰ καθήκοντα αὐτῆς μετὰ

διαβεβαιώσιν πίστεως εἰς τὸν κυριά ωχην αὐτῆς βασιλέα, καὶ παρουσίᾳ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου συνεδριάζουσαν, διαιροῦσι τὰ Ἐκκλησιαστικὰ καθήκοντα εἰς ἐσωτερικά, εἰς ἄ «ἡ Σύνοδος ἔχει τὴν ὑπεράτην δικαιοδοσίαν ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς», καὶ εἰς ἐξωτερικά, «ἄν ἐνεργεῖ ἡ Σύνοδος τῇ συμπράξει καὶ ἐγκρίσει τῆς Κυβερνήσεως⁽¹⁾. Εἰς τὰ ἐσωτερικά ἀνήκουσι τὰ ἔξης· α) ἡ περὶ τῶν δογμάτων πιστῆ καὶ δραμή διδασκαλία, β) αἱ διατάξεις περὶ τῆς θείας λατρείας, γ) ἡ ἐκτέλεσις τῶν καθηκόντων ἐκάστης τάξεως τοῦ κλήρου, δ) ἡ θρησκευτικὴ διδαχὴ πρὸς τὸν λαὸν καθ' ὅσον δὲν προσβάλλονται τὸ πολίτευμα καὶ οἱ νόμοι τοῦ κράτους, ε) ἡ ἐκκλησιαστικὴ πειθαρχία, ζ) ἡ δοκιμασία τῶν μελλόντων προχειρισμῆναι εἰς τὸν κλήρον καὶ ἡ χειροτονία αὐτῶν, η) ἡ καθιέρωσις τῶν ἱερῶν ναῶν, καὶ η) ἡ ἐκπλήρωσις τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν χρεῶν τῶν δριζομένων ὑπὸ τῶν δογμάτων κ.τ.λ. Ἔξω τερικά δὲ εἶνε, α) ὁ περιορισμὸς τῶν κατὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς τελετὰς πομπῶν, πάρατάξεων κ.λ.π., β) διατάξεις περὶ ἐκπαιδευτικῶν, περιθαλπτικῶν καὶ σωφρονιστικῶν καταστημάτων διὰ τοὺς ἐκ τοῦ κλήρου, καὶ γ) ἐκτακτοὶ ἐκκλησιαστικαὶ τελεταὶ πρὸ πάντων, ὅταν πρόκειται νὰ γείνωσιν αὗται εἰς ἡμέρας ἐργασίμους ἢ ἐκτὸς ἱεροῦ ναοῦ. Ὅποκειμένου διμως λόγου περὶ τῶν ἐσωτερικῶν, ἄτινα ἡ Ἐκκλησία ἐνεργεῖ «ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς», ἀπαιτεῖται πάντοτε ἡ ἐγκρίσις τῆς Πολιτείας ἐν ἐκάστῃ τῶν διατάξεων⁽²⁾. Ἐχομενού τοῦ μνημονεύθεν Placet καὶ δὴ ἐφαρμοζόμενον οὐ μόνον ὡς ἔκεινο εἰς τὰς κοινοποιήσεις τῶν πατικῶν καὶ ἐπισκοπικῶν ἐγκυρίων, οὐ μόνον εἰς τὰς συμμίκτους ὑποθέσεις, ἀλλὰ καὶ ἐν γένει εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε συνοδικὴν ἀπόφασιν καὶ δὴ καὶ εἰς τὰς καταδικαστικάς. Ἐνῷ δηλ. ἡ πειθαρχικὴ ἔξουσία ὑπάγεται κατὰ τὸν νόμον τοῦτον εἰς τὰ καθαρῶς ἐσωτερικά καθήκοντα τῆς Συνόδου, οὐδὲν ἡτον ἀπαιτεῖται καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐγκρίσις τῆς Πολιτείας, δριζομένου ὅπως μὴ ἐκδίδωνται ἀφόρισμοὶ ἀνευ τῆς ἐγκρίσεως τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν⁽³⁾, κληρικὸς δὲ τιμωρθεῖς δι' ἀργίας πέραν τῶν δέκα πέντε ἡμερῶν δύναται νὰ τηρῇ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, μέχρις οὐ ἐπινεύσῃ ἡ Πολιτεία, δυναμένη καὶ νὰ

1) Ἀρθρον 7 τοῦ ΣΑ' νόμου.

2) Ἀρθρ. 8, 9, 10 καὶ 14 τοῦ ΣΑ' νόμου. — O Friedberg, ὃς εἰδαμεν, λέγει ὅτι παραμερίσθη πανταχοῦ ἐν τῇ Δύσει ἡ διάταξις αὕτη, μὴ γνωρίζων φυτικὰ τὰ αὕτη τηρεῖται ἐν ἰσχύι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος.

3) Νόμος Σ' ἀρθρ. 15.

ἀρνηθῆ τὴν ἔγκρισιν⁽¹⁾. Ὁ καταδικασθεὶς ὡς Ἑλλην δικαιοῦται νὰ ὑποβάλῃ παράποια εἰς τὴν κυβέρνησιν διὰ κατάχρησιν ἢ ὑπερβασίαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἔξουσίας⁽²⁾, ἥτοι ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα τὸν περιώνυμον θεσμὸν τῆς Δύσεως τὸν Recursum ab abusu. Ἀνταξίᾳ πρὸς τὰ ὑποδουλωτικὰ ταῦτα μέτρα εἶνε καὶ ἡ τελευταῖα διάταξις τοῦ νόμου, καθ' ἥν ἀπαγορεύεται εἰς τὴν Σύνοδον νὰ ἀλληλογραφῇ πρὸς πᾶσαν ἔξωτερικὴν ἀρχὴν ἀπ' εὐθὺς εἰς αὐτήν. Ἡ ἀλληλογραφία πρέπει νὰ διέρχηται διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν ἐκκλησιαστικῶν⁽³⁾.

Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον, καθ' ὃ ἄλλα διατάσσει τὸ Σύνταγμα, καὶ ἄλλα νομοθετεῖ ἡ ἐκτελεστικὴ τῶν συνταγματικῶν διατάξεων ἔξουσία, ἀπέδωκαν οἱ περὶ τούτου γράψιμοι τε τῆς Ἑλληνες εἰς τὸ γεγονός ὅτι οἱ δύο νόμοι στηρίζονται ἐπὶ τοῦ Καταστατικοῦ νόμου τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Maurer οὗ προδρόμοντος ἐκ τῶν ἐν Βαναρίᾳ τῷ 1818 θεσπισθέντων ἐκκλησιαστικῶν νόμων, πρὸς οὓς καὶ ποιοῦνται τὴν ἀντιβολήν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ προφανῶς ἔξήγησιν τοῦ πράγματος, ἐκτὸς ἂν τις θέλῃ ἀφελῶς νὰ διεῖσχυρισθῇ ὅτι οἱ Ἑλληνες βουλευταὶ θέλοντες νὰ περιάψουσι τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος τὴν τῶν κανόνων ἐλευθερίαν, υἱοθέτησαν τὸ ἔτιμον ἥδη καὶ ἀπὸ τοῦ 1833 ἔφαρμοδύμενον σχέδιον τοῦ Maurer μὴ ἐννοοῦντες, ἐξ ἀμαθείας, ὅτι τοῦτο ἀνατρέπει τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτονομίαν, ἥν ἦθελον νὰ σεβασθῶσιν. Ἡ ἀληθὴς αἰτία τοῦ φαινομένου τούτου εἶνε καθ' ἵματς ἥ ἔξῆς. Οἱ Ἑλληνες ἀντιπρόσωποι ἤθελον νὰ φαίνωνται θεωρητικῶς καὶ πρὸς τοὺς ἔξω ὡς ὄντες τελείως Ὁρθόδοξοι, ἥνωμένοι

1) Ἀρθρ. 14. — 2) Ἀρθρ. 21.

3) Ἀρθρ. 19. — Ὁ ἀναγινώσκων τὰ πρακτικὰ τῶν Βουλῶν καὶ ἴδιως τῆς ἔνορσυνελέυσεως τοῦ 1864 βλέπει, ὅτι ἕκανοι βουλευταὶ (Παλαιμῆδης, Ρωντζῆρης, Ἰακωβῖτος καλπ.) εἰλόγησαν συνεδρήσιν τῆς ἀντικανονικότητος τῶν νόμων Σ' καὶ ΣΑ' ἐν τε ἄλλοις σημείοις καὶ μάλιστα ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων, τινὲς μάλιστα καὶ ἐπέμειναν ὅπως ἀντικαταστάθωσιν ἐν τάχει οἱ νόμοι οὗτοι διὸ νομοθεσίας συμφώνου πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Ἐν τῇ συνέδρᾳ τῆς 7ης Αύγουστου 1864 ὁ πληρεξούσιος Κόκκινος ἐνίσταται κατὰ τοῦ Καταστατικοῦ νόμου ὡς καθιετῶντος «δυντυχῶς τὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν κυριεύειν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἐνῷ ἡ διοίκησις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πρέπει νὰ τελήται ἐλευθέρως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς ἡ Πολιτεία νὰ ἐμποδίζῃ τὴν διαδήλωσιν τοῦ Θρησκευτικοῦ βίου Κατὰ τὸν ὑπάρχοντα Καταστατικὸν νόμον ἡ πολιτεία κυβερνᾷ τὴν ἐκκλησιαν, διότι μεταξὺ τῶν ὑποψηφίων, τοὺς δποίους ἡ σύνοδος ὑποβάλλει διὰ τοῦ ὑπουργοῦ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ βασιλέως, ὑπάρχουσι τρεῖς καὶ ἔξι αὐτῶν ἐκλέγει ἡ πολιτείη ἀρχὴ ὃν τινα βούλεται». Ἀλλ' ἡ περὶ διορθώσεως τοῦ Καταστατικοῦ νόμου φροντίς παρεπέμπεται ἀείποτε εἰς τὸ προσεγγές μέλλον, ὅπερ δὲν ἔγει ἐπέλθῃ εἰσέτι.

δογματικῶς καὶ κανονικῶς μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐν τῇ πρᾶξι διμώς καὶ ἐν τῷ κανονισμῷ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐπὶ μέρους ἥθελον τὴν Ἐκκλησίαν δούλην τῆς Πολιτείας, κατὰ τὰς περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπολυταρχικὰς ἐν γένει τάσεις τῶν νεωτέρων καὶ τῶν, ἃς ἐκ φιλαρχίας μικροπολιτικῆς ἡ κατ' ἀπομίμησιν ἥκολονθουν, ὡς ἄλλως δεικνύει ἡ συμπεριφορὰ αὐτῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν μέχρι σήμερον.

§ 12. Β'. Ὁ χαρακτήρα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ διέποντος
τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος συστήματος.

Οἱ νόμοι Σ' καὶ ΣΑ', ἐφ' ὧν ἐρείδεται τὸ ἀπὸ τοῦ 1833 ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ἑλλάδος καθεστώς, ἀποτελοῦντες σύστημα ὅτι ἀσύμφυλον καὶ ὁδνεῖον, εἴνε ἡ πηγὴ τοῦ μαρασμοῦ καὶ τῆς ἀπονεκρώσεως τῆς χαρακτηριζούσης τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος μέχρι σήμερον. Εἴνε σύστημα ἀσύμφυλον, διότι μεθ' ὅσα ἡ Ἐκκλησία ἔπραξεν εἰς διάσωσιν τοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἰδεωδῶν αὐτοῦ, μετὰ τόσα δλοκαυτώματα τοῦ ιλήρου εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος οὐδεὶς ἀνέμενεν, ὅτι θὰ ἡξιοῦτο τοιάντης ὑποδοχῆς παρὰ τῆς ἐλευθεροθείσης πατρίδος, οἱ πάντες δὲ φυσικῶς προσεδόκων, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐλευθέρᾳ θὰ ὑψοῦτο εἰς τὴν περιωπήν, εἰς ἣν ἔταξαν αὐτὴν οἱ ιεροὶ κανόνες, παθησταμένη αὐτόνομος καὶ ζῶσα. Οὐδεμία τῷ ὅντι Ἐκκλησία καὶ πάλαι καὶ νῦν ἔτραξε τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὑπὲρ τοῦ ἔθνους, ὅσα καὶ οἷα ἡ Ἑλληνική, ὡς καὶ οὐδὲν ἀφ' ἔτέρου κράτεις καὶ πάλαι καὶ νῦν ἔδειχθη τοσοῦτον ἀχάριστον πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅσον τὸ Ἑλληνικόν. Πάλαι μέν, ἐι τοῖς Φωμαϊκοῖς χρόνοις, ἡ Ἐκκλησία ἔσωσε τὸν Ἑλληνισμὸν καταρρέοντα καὶ ἀνέδειξ ὅργανον τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ παράγοντα τῆς ἡμερώσεως τῆς ἀνθρωπότητος σπόουδαιότατον. Οὗτως ἡ διατύπωσις τῶν αἰωνίων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀληθειῶν ἐγένετο διὰ τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, ἡ διάδοτης διὰ τῆς γλώσσης αὐτῶν καὶ ἡ στερέωσις καὶ ἐπιστέγασις τοῦ οἰκοδομήματος τῆς Χριστιανικῆς πίστεως διὰ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων καὶ τῶν συνόδων τῶν ιεραρχῶν τοῦ ὑπὸ τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος ζωγονηθέντος καὶ ἀνιψιωθέντος Ἑλληνισμοῦ. Ἐν δὲ τῇ Βυζαντιακῇ περιόδῳ ἀγωνισθεῖσα κραταιῶς ἡ Ἐκκλησία ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν Σλαύων, τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Φράγκων, αὐτὴ πάλιν ἐν τοῖς ζοφεροῖς τῆς δουλείας χρόνοις

θίεσωσε τὸ ἔθνος, διατηροῦσα τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἥθη αὐτοῦ καὶ τὸν σύνδεσμον πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, θερμαίνοντα τὰ ἴδανικά αὐτοῦ, καὶ τὰς τύχας αὗτῆς μετὰ τοῦ ἔθνικοῦ βίου συνυφαίνοντα καὶ ἐν τοῖς μάλιστα καλλιεργοῦσα τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ὃν ὁ κλῆρος, καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους ἐν Βυζαντίῳ χρόνους καὶ κατὰ τὴν τουρκικὴν δουλείαν, ὑπῆρξεν ὁ ἀποτελεσματικὸς ταμιοῦχος. Καὶ τοῦ ἀγῶνος δὲ τῆς ἔθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξεν ἡ ζωογόνος καὶ κινητήριος δύναμις. Καθόλου μὲν οὕτος ὑπελήφθη ὡς ἀγώνος οὐ μόνον ἔθνικὸς ἀλλὰ καὶ ἔξοχὴν θρησκευτικός, ἔχων ὡς σύνθημα τὸ «μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος», ἵδια δὲ ὁ ιερὸς κλῆρος ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου μέχρι τοῦ τελευταίου διακόνου μετ' ἀκρατήτου ἐνθουσιασμοῦ ἀνέλαβε καὶ προηγαγε τὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἔργον, πρωτοστατῶν ἐν πᾶσι καὶ θῦμα ἔαυτὸν προσφέρων εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ἡς πρωτομάρτυρις ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Εἰς 6 χιλ. ὑπολογίζει ὁ Pouqueville τοὺς φονευθέντας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν κληρικούς (¹). Εἶνε ταῦτα ἀλίθεαι ὅμοιογούμεναι ὑπὸ πάντων ἀνεξιαρέτως τῶν ἰστορικῶν διακηρυττόντων, ὅτι ἡ διάσωσις τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς εἶνε ἔργον τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, καὶ ἐν γένει ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶνε στενῶς μετὰ τοῦ ἔθνους συνυφασμένη. Ἔνθη τῷ δύτι ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία διατηρεῖ τὸν καθολικὸν αὐτῆς τύπον, ἡ Ὁρθόδοξος συνάπτει τοσοῦτον στενῶς μεθ' ἔθνους, διασώζουσα τὰς παραδόσεις αὐτοῦ, καὶ ὑποτρέφουσα καὶ ὑπερασπίζουσα τὰ ἴδανικά αὐτοῦ, ὡστε πᾶσαι αἱ αὐτοκέφαλοι τῆς Ὁρθόδοξίας Ἐκκλησίαι εἶνε καὶ ἔθνικαί. Τὸ οινόμενον τοῦτο τῆς ἐστερεωτῆς συναρείας Ἐθνισμοῦ καὶ Ἐκκλησίας ὅπως δήποτε καὶ ἀν ἐρμηνευθῇ, εἴτε ὡς προελθόν ἐκ τῆς φύσεως τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας στερουμένης ἐνεργητικότητος ἴδαις καὶ διὰ τοῦτο ἀναπληρούσης τὸ κενὸν διὰ τῆς ἔθνικῆς ζωῆς τῶν λαῶν, ἡς τάσσεται ὑπέρμαχος ἀμα καὶ φρουρός, ὡς θέλει ὁ Harnack (²), εἴτε μᾶλλον ὡς προϊόν τῶν ἰστορικῶν περιστάσεων, ὥφ' ἂς εὑρέθη ἔκπαλαι ἡ Ὁρθόδοξία, τὴν δλην αὐτῆς ἵνανότητα διαπινέσασα εἰς διατήρησιν πάλαι μὲν τῆς παρακαταθήκης τῆς πίστεως, ἀπὸ δὲ τῆς ἀλώσεως καὶ εἰς διατήρησιν ἔαυτῆς καὶ τοῦ ἔθνους, εἴνε ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, προσπίπτον εἰς πάντα παρατηρητήν.

1) Histoire de la régénération de la Grèce, Γ' 213.

2) Der Geist der Morgenländischen Kirche σελ. 173 ἐξ.

Καθόλου μὲν αἱ θρησκευτικαὶ εἰνε καὶ ἐθνικαὶ ἔορται, ἡ Ἐκκλησία τὸ Παλλάδιον τῆς γλώσσης τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ ἐθνικοῦ βίου, αἵτινες οὐδαμῶς ἀλλως ἥδυναντο νὰ διατηρηθῶσιν. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς Ὁρθοδοξίας εἰνε συγχρόνως καὶ ἐθνοποίησις, δ ὁ ἀλλάσσων θρησκείαν ἀλλάσσει καὶ ἐθνικότητα.⁹ Οτε λ. χ. ἡ πριγκίπισσα Σοφία ἐγένετο Ὁρθόδοξος, ἡρμηνεύθη ὅτι ἐγένετο Ἑλληνίς, δ δὲ Ιουδαῖος τότε ὑπολαμβάνεται Ἑλλην, ὅταν οὐ μόνον πολιτογραφηθῇ, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀποδεχθῇ τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν. Ὅμοιως δὲ οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες εἰνε καὶ θρησκευτικοί, τὴν ἀπάλλαγήν δ ἐκ τοῦ ζυγοῦ, τοῦ Τουρκικοῦ οἱ Ἑλληνες, τοῦ Μογγολικοῦ καὶ τοῦ Πολωνικοῦ οἱ Ῥώσσοι, ἀνάγουσιν ἐκάτεροι εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν. Ἡ σύνδεσις αὕτη τῆς Ὁρθοδοξίας μετὰ τοῦ Ἐθνισμοῦ οὐ μόνον δὲν ἀναιρεῖ τὸν καθόλου καὶ ὑπερεθνή χαρακτῆρα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸν περιεπόμενον ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ τούναντίον εἰνε καὶ περιφανὲς αὐτοῦ γνώρισμα, δεικνύουσα ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς παρὰ τὸν ὑπερεθνῆ αὐτοῦ τύπον συνάπτεται οὕτως ἐσωτερικῶς μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ βίου τῶν λαῶν ἐκάστων, ὃστε δημιουργοῦνται ἴδιοι τύποι διακρινόμενοι μὲν ἀλλήλων, διατηροῦντες ὅμως ἀλώβητον τὴν ἔνιαίαν τῆς Ὁρθοδοξίας οὐσίαν. Καὶ ὅμως παρὰ πᾶσαν ταΐτην τὴν στειρὴν Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας σύνδεσιν ἐπεβλήθη εἰς τὴν σώτειραν Ἐκκλησίαν σύστημα διοικήσεως προϋποτιθὲν αὕτην οὐ μόνον ἀδιάφορον πρὸς τὴν Πολιτείαν, ἀλλὰ καὶ ἀντικρυς πολεμίαν καὶ ἀπὸ συστήματος καταδιώκουσαν τὸ ἐθνος καὶ ἴδιους ἐπιδιώκουσαν σκόπούς, οἴα ἀκριβῶς ὑπολαμβάνεται ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τῶν κρατῶν τῆς Δύσεως. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ διέποντος τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καταστατικοῦ, ὁ Διαμαρτυρόμενος ἀντιβασιλεὺς Maureg, καταρτίζων τὸ Πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἀντέγραψεν ἀπλῶς τοὺς θεσμοὺς τοῦ Βαυαρικοῦ Κονστορίου, ἡ δὲ συγγένεια αὕτη τοῦ Ἑλληνικοῦ Καταστατικοῦ πρὸς τὸ Βαυαρικὸν ἐξηλέγχθη πολλάκις ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ ὑπὸ τῶν μεταγνενεστέρων. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Maureg διεμαρτύρετο κατὰ τῆς προελεύσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ νομοθεσίας, διῆσχυριζόμενος ὅτι αὕτη εἶνε δημιούργημα ἐλεύθερον τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου, ἴδιως δὲ ὅτι ἡ δοιοκύστα Σύνοδος ἐμορφώθη κατὰ τὸ πρότιπον τῆς Ῥωσικῆς. Καὶ κατὰ πόσον μὲν τοῦτο εἶνε ἀληθές, θὰ ἴωμεν ἀμέσως, ὡς πρὸς δὲ τὴν Ῥωσσικὴν Σύνοδον, ἀληθὲς βεβαίως, ὅτι αὕτη εἶνε τὸ πρότιπον τῆς Ἑλληνικῆς. Ἄλλο ἀν τὸ συνοδικὸν σχέδιον ἐλήφθη ἐκ Ῥωσίας, ἢτοι

εξ Ὁρθοδόξου χώρας, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι καὶ εὐαρμοστεῖ τοῦτο κατὰ πάντα πρὸς τοὺς κανόνας, πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ πρὸς τὴν ιστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.¹ Αν δὲ Μέγας Πέτρος θέλων νὰ θραύσῃ τὴν ἴσχυν τοῦ Ρωσικοῦ Πατριαρχείου, ἦν ἐθεώρει ἐμπόδιον εἰς τὰ αὐθαίρετα αὗτοῦ καὶ δεσποτικὰ σχέδια, ἀντικατέστησε τὸ Πατριαρχικὸν ἀξιωμα κατὰ συμβουλὴν τοῦ Διαμαρτυρομένου διδασκάλου αὗτοῦ Lefort⁽¹⁾ διὰ διαρκοῦς Συνόδου, συστήματος ἥπιστας εἰς αὐτὸν ἐπιφύβου, δὲν ἔπειται ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὥφειλε νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸν τύπον τοῦτον τοῦ Μεγάλου Πέτρου διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, διότι οὐδεμία ὁμιλίης ὑπάρχει μεταξὺ τῆς δημοκρατικᾶς ροπας ἔχουσης Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρωσικῆς μοναρχίας, τῆς φοβισυμένης τὸ Πατριαρχικὸν ἀξιωμα, ἡ δὲ Ὁρθοδόξος Ἐκκλησία οὐδέποτε εἶχεν ἢ ηννόησεν καθεστῶς ἀντικείμενον εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους, διατελοῦσα πάντοτε τὸ ἔθνικὸν Παλλάδιον. Ο σεβόμενος λοιπὸν τὸν χαρακτῆρα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὰ δόγματα, τὴν λατρείαν καὶ τας βάσεις τῆς διοικήσεως αὐτῆς, οὐδὲν εἶχε νὰ φρησθῇ εξ Ἐκκλησίας, ἔχουσης ὡς σύνθημα νὰ περιεπη τὰς ἔθνικὰς παραδόσεις, νὰ περιθάλπῃ δὲ καὶ προάγῃ τὰ ἴδαινικά τοῦ ἔθνους.

Καὶ ἀν μὲν τὸ διοικητικὸν τὸντο σύστημα τὸ ὑπὸ τοῦ Maurer κατασκευασθέν, τὸ ἀποπνέον τὸ πνεῦμα τοῦ Pombal, τοῦ Aranda καὶ τοῦ Montgelas, ἡτο ἀούμφυλον μόνον καὶ ἀπροσάρμοστυν πρὸς

1) "Οτι δὲν ἔπρεπε νὰ ληφθῇ ὡς πρότυπον τῆς ἔκκλησιαστικῆς διαικήσεως τῆς Ἑλλάδος ἡ Ρωσικὴ Σύνοδος τοῦ Μ. Πέτρου, τοῦ φορηθέντος τὸ Πατριαρχικὸν ἀξιωμα ὡς ἐκ τοῦ ἀμαθοῦς ὅγλου τοῦ προσκειμένου μᾶλλον τῷ μετά κοσμικῆς καὶ δικαστικῆς ἔξουσίας ἐφωδιασμένῳ Πατριάρχῃ ἢ τῷ Τσάρῳ, ὡς τοῦτο ἀπέδειξεν ἡ Πατριαρχεία τοῦ Νίκαιαν τοῦτο ὄμολογοῦσι καὶ ἔνοι: τῶν ἔκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων κριταί. (Περδ. Gelzer Geistliches und Weltliches aus dem Turkishgriechischen Orient σελ. 83 εξ. καὶ Kattenbusch, Lehrbuch der Vergleich. Concessionskunde σελ. 190). Εἶνε ἀληθές ὅτι τὸ συνοδικὸν κατατεκάστημα τοῦ Μεγάλου Πέτρου παρέσυρε καὶ ἀφώπλισε τοὺς πολλοὺς, διότι ἡτο σύστημα τῆς μεγάλης Ὁρθοδόξου τοῦ Βορρᾶ δυνάμεως, καὶ διότι τῇ αιτήσει τοῦ Μ. Πέτρου ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τοῦ ἀπαίτησαντος μόνον, ὅπως ἡ Ρωσικὴ Σύνοδος αὕτη «διαφυλάττῃ καὶ κρατῇ ἀπαρασάλευτα ἔθη καὶ κανόνας τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν ἀγίων ἐπτά Συνόδων, καὶ ἀλλα δοις ἡ Ἀγαποτικὴ ἀγία Ἐκκλησία διακρατεῖ». Άλλ' ὁ ἀξιῶν, ὅτι τὸ Πατριαρχεῖον δὲν ὥφειλε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ἀντικανονικὸν σύστημα τοῦ Μ. Πέτρου, λησμονεῖ μὲν ὅτι ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία ἡτο ἡδη ἀύτοκεφαλος ἀπὸ τοῦ 1593, ἀπολυθεῖσα τοῦ Πατριαρχείου κανονικῶς, καὶ ἡδη ἀντικαθιστώσα τὸ Πατριαρχικὸν ἀξιωμα διὰ διαρκοῦς Συνόδου, παραγνωρίζει δὲ τὰς ιστορικὰς περιστάσεις, ὡφ' ἃς εὑρίσκετο τότε τὸ Πατριαρχεῖον, ἀπεκδεγμένον παρὰ τῆς Μεγάλης Ρωσίας συνδρομήν καὶ ἀνακούφισιν ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ.

τὸν ἄλλων ἵδεῖν καὶ παραδόσεων Ἐλληνορθόδοξον λαόν, ὑπομονή· ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο ἀπεδείχθη καὶ εἶνε ἡ πηγή, ὡς εἴπομεν, τοῦ μαρασμοῦ καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως, δημιουργῆσαν τὴν φοβερὰν ἀληθῶς κατάτιωπιν, εἰς ἣν εὑρίσκεται ἡ Ἐλληνικὴ Ἐκκλησία σήμερον. Βεβαίως καὶ τὸ κάλλιστον σύστημα δὲν παράγει κατ' ἀνάγκην ἀρίστους καρπούς, ἀν δὲν συνδράμωσιν οἱ λοιποὶ εὐνοῦκοι ὅροι. Ἀλλ' ὅτι ἐκ κακοῦ συστήματος δὲν ἀνεπτύχθη ποτέ, οὐδὲ δύναται νὰ ἀναπτυχῇ Ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, καὶ ὅταν ὑπάρχωσιν οἱ ἄλλοι σχετικοὶ ὅροι, δὲν εἶνε ἀνάγκη πολλῶν λόγων εἰς ἀπόδειξιν αὐτοῦ. Ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθῇ τις τί τὸ ἔργον, τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐμπιστευθὲν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τίνα τὰ ὅργανα καὶ τὰ μέσα, δι' ὧν τοῦτο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἐλλάδος ἔκτελεῖται. Τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας οὐδὲν ἔτερον εἶνε ἢ αὐτὸ τὸ τρισσὸν ἀξίωμα τοῦ Κυρίου συγχειζόμενον, ἥτοι ἡ διδασκαλία τοῦ θείου λόγου, ὃ ἀγιασμὸς τῶν πιστῶν διὰ τῶν μυστηρίων, καὶ ἡ κυβέρνησις τῆς Ἐκκλησίας. Πᾶν διὰ διδίσκει ἡ Ἐκκλησία, τὰ ιερὰ μυστήρια καὶ οἱ κανόνες, καθ' οὓς κινθερώῃ, οὐδαμόθεν ἄλλοθεν δύνανται νὰ προέλθωσιν ἢ ἐκ τῆς ἀριθμού τοῦτον αὐτῆς κεφαλῆς, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἰς ἐπιτέλεσιν δὲ τοῦ ἔργου τούτου, ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην τῶν δργάνων καὶ τῶν ὑλικῶν μέσων, δι' ὧν δύναται νὰ συντελεσθῇ ἡ ιερὰ αὕτη διακονία. Ἄμιρότερα ὅμως ταῦτα ἐκολόβωσε καὶ διέφθειρε τελείως ἡ Ἐλληνικὴ Πολιτεία. Τὴν μὲν διαχείρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ἥν οἱ κανόνες ἀνατιθέασι τῷ ἐπισκόπῳ, ἀφήρεσεν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡ Πολιτεία, συλήσασα μὲν ἐπὶ Maugeur 412 μονάς καὶ φορολογοῦσα ἔκτοτε ἀπηνῶς τὴν ἐνοριακήν καὶ μοναστηριακήν περιουσίαν⁽¹⁾, ἐγκρίνουσα δὲ δαπάνας ὅσας καὶ οἵας αὐτὴ θέλει, μὴ ἐπι-

1) Ἐκ τῶν διαλυθεισῶν 412 Μονῶν, ἡ Πολιτεία ἔλαβεν ἐκ μὲν τῆς πωλήσεως τῶν ἡκινήτων αὐτῶν (ποιμένων, ἀγελῶν, ὑποζυγίων, σκευῶν καὶ εἰκόνων) δρ. 340 χιλ. φερούσας τὸ πρῶτον τόκον 27 γιλ., ἐκ δὲ τῆς μισθώσεως τῶν ἡκινήτων πάλαι μὲν εἰσπράττουσα δραχ. 160 χιλ., ἀπὸ πολλοῦ λαμδάνει αὕτη ἐτήσιας δραχ. 320 χιλ. Ἐκ δὲ τῶν θιατηρηθεισῶν Μονῶν εἰσπράττουσα τὸ πρῶτον τὸ δέκατον, ἀνερχόμενον εἰς δραχ. 27 χιλ., διὰ τοῦ νόμου τῆς 27 Σεπτεμβρίου 1856 ἔλαβε δρ. 28 χιλ. Ὁπέρε τῶν ιερατικῶν σχολῶν, διὰ δὲ τοῦ νόμου τῆς 22 Ιανουαρ. 1893 δρ. 45 γιλ. ὑπὲρ τοῦ θείου κηρύγματος, καὶ διὰ τοῦ νόμου τῆς 3 Σεπτεμβρ. 1895 δρ. 100 χιλ. ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσεως. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ποσὸν διατελεῖ εἰσπράττουσα καὶ μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ἐκκλ. Ταμείου τὴν τῷ 1909 τενομένην. Ἀφαιρουμένων 250 χιλ. δρ. ἐτήσιας, ἃς κατέδαλε τὸ Δημόσιον εἰς μισθὸν; ἀρχιερέων, ιεροκηρύκων, τῆς Τερ. Συνόδου κλπ., μένει σήμερον ἡ Πολιτεία ὄφειλέτις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, κατὰ τοὺς μετριωτάτους ὑπολογι-

τρέπουσα δὲ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν νὰ δαπανήσῃ ὑπὲρ μορφώσεως καὶ συντηρήσεως ἀξιοπρεποῦς τοῦ κλήρου καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἀναγκῶν. Τελευταίως ἐγένετο ἀπόπειρα διορθώσεως τοῦ πράγματος διὰ τῆς ἴδρυσεως ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου καὶ τῆς ψηφίσεως τοῦ περὶ ἐνορθιῶν νόμου, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἡμίμετρα, οὐδὲ εἶνε παντελῶς ἔλευθέρα ἡ Ἐκκλησία νὰ διαχειρίζηται ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀναγκῶν τὸ ἕδιον αὐτῆς χρῆμα. Τούναντίον μάλιστα παρὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τούτου ταμείου ἡ Πολιτεία παρεμβαίνει γομοθετικῶς καὶ διαχειρίζεται αὐθαίρετως τήν τε μονασιθριακὴν καὶ τήν τῶν ἐνορθιῶν ναῶν περιουσίαν, χωρὶς καν νὰ ἐρωτᾶ τήν ἀρμοδίαν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν⁽¹⁾, ώσει αὐτὴ ἦν ἵδιοκτήτις, ἐνιακοῦ δὲ καὶ ἀποτελεσματικοῦ⁽²⁾.

Ομοίως δὲ ἔχει διοικητικὸν ὅργανον ἐκ τῶν κανόνων ἡ Ἐκκλησία.

σμούς, τοῦλάχιστον 10 ἑκατομμυρίων δραχμῶν. (Πρόδ. Αθαν. Εὐταξίου, Τὸ γενικὸν Ἐκκλ. ταμεῖον καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, σελ. 6).

1) Πρόδ. τοὺς νόμους ΔΟΑ' τῆς 8 Ὁκτωβρίου 1912, 378 τῆς 13 Νοεμβρίου 1944 ἁδρ. 7, 452 τῆς 7 Δεκεμβρίου 1914, καὶ 1286 τῆς 10 Απρίλιου 1918. Διὰ τοῦ πρώτου διατίθεται μέρος τῆς περιουσίας τῶν ἐνορθιῶν ναῶν διὰ φιλανθρωπικούς σκοπούς προτάσσει τῶν νομαρχῶν καὶ ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργείου. Διὰ τοῦ δευτέρου ἐπιβάλλεται ἔκτατος φορολογίας εἰς τοὺς ἐνορθιῶν ναοὺς διὰ τὴν μισθοδοσίαν δύο ἀκολούθων ἔκαστης νομαρχίας. Διὰ τοῦ τρίτου ἐπιβάλλονται ὑπογρατικαὶ συνδρομαὶ εἰς τοὺς ἐνορθιῶν ναοὺς ὑπὲρ τῶν σχολικῶν ταμείων τῆς μέστης ἐπιπλέοντος, ἐγγάτως δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ Ιανουαρίου τοῦ 1920 ἐψήφισθη καὶ ἡ διάταξις τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ προσωρινῆς κυβερνήσεως «περὶ ἀναγκαστικῆς ἀπαλλοτριώσεως ἀγροτικῶν ἀκτινήτων», ἡ ἀφορῶσα τὴν συνολικὴν ἀναγκαστικήν ἀπαλλοτριώσιν τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων, τῆς πληρωτέας ἀποζημιώσεως καθοριζομένης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προπολεμικῶν τιμῶν. Τὴν ψήφισιν τῆς διατάξεως ταύτης, καθ' ἥν ἀνευ ἀφεύκτου ἀνάγκης καὶ ὡφελείας, ὡς ἀπαιτοῦσιν οἱ Ἱεροὶ κανόνες, ἀπαλλοτριοῦνται ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἀναγκαστῶς τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ἐπεγίρησε, πλὴν εἰς μάτην, νὰ προλάβῃ ἡ Ιερά Σύνοδος, παραστήσασα δι' ὑπομνήματος αὐτῆς πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ναῶν ἀντισυνταγματικήν. Ως ἐκ περισσοῦ δὲ ἀναφέρομεν καὶ τὸν νόμον ΔΛΕ' τῆς 24ης Ιανουαρίου 1912 περὶ ἴδρυσεως προτύπων μοναστηριακῶν ἀγροκηπίων, ἐξ ἣν θὰ ἔχημοιντο καὶ ὑλικῶς καὶ ἡθικῶς τὰ μέγιστα αἱ Μοναῖ. Εὔτυγῆς ὁ νόμος δὲν ἐφηρμόσθη μέχρι σήμερον.

2) Πρόδ. τοὺς νόμους ΔΕ' τῆς 19 Ιανουαρ. 1920 καὶ ΔΔΔ' τῆς 19 Ιανουαρ. 1912. Διὰ τοῦ πρώτου ἡ διοίκησις τοῦ ἐν "Ὑδρά ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἀνατίθεται εἰς πενταμελῆ ἐπιτροπὴν ἐλεγομένην ὃ πό τῶν κατοίκων ἀνευ συμμετοχῆς τοῦ ἐφημερίου. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κανονίζεται διὰ τοῦ δευτέρου νόμου ὃ ἐν Τήνῳ Ἱερὸς ναὸς τῆς Εὐαγγελιστρίας, ἀποξενουμένης αὐτοῦ παντελῶς τῆς Ἐκκλησίας. "Ορα καὶ νόμον 519 τῆς 22 Δεκεμ. 1914 περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου.

ἔνθεν μὲν τὸ σύνολον τῶν ἐπισκόπων, συνερχομένων ἀπαξὶ ἢ δἰς τοῦ ἔτους, βουλευόμενον περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ ἐλέγχον τὰ πάντα, ἔνθεν δὲ τὸν ἐπίσκοπον διὰ τὰς ἐπὶ μέρους παροικίας ἢ ἐπαρχίας. Ἀλλὰ καὶ τὰ δραγανα ταῦτα ἐλυμήνατο ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία. Ἐνῷ ἐπιτρέπει τὴν γενικὴν συνέλευσιν πάντων τῶν συλλόγων καὶ σωματείων, δὲν ἐπιτρέπει τὴν συνέλευσιν τῶν ἱεραρχῶν, τὴν ὑπὸ τῶν κανόνων ἐπιτασσομένην καὶ τόσον ἀπαραίτητον εἰς τε τὴν διεύθυνσιν τῶν γενικῶν συμφερόντων τῆς Ἔκκλησίας καὶ εἰς τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ μεγάλου τούτου σώματος. Οὕτω δὲ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ αὐτοκεφάλου οὐδέποτε συνῆλθον εἰς γενικὴν συνέλευσιν οἱ Ἑλληνες ἱεράρχαι. Οὗτοι συγκαλοῦνται ὑπὸ τῆς Πολιτείας μόνον, δταν πρόκηται νὰ δικάσωσι συνοδικούς. Ἀντὶ δὲ τοῦ συνόλου τῶν ἐπισκόπων, ἔγκαθιδρυσαν, παρὰ πάντα κανόνια καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Μεγάλου Πέιρου, πενταμελῆ ὄψυχον Σύνοδον, ἀλλάσσουσαν κατ' ἔτος, πλὴν τοῦ προέδρου, μήτε φρόνημα ἔχουσαν, μήτε συνέχειαν ἵδεων καὶ συστήματος τηροῦσαν, μήτε δυναμένην νὰ ἀποφασίσῃ καὶ ἐκτελέσῃ ἵδια δυνάμει. Εἴπομεν παρὰ πάντα κανόνα, διότι ἡ Σύνοδος αὕτη ὡς ὑπάτη τῆς Ἔκκλησίας ἀρχή, ἀντικαταστήσασα τὸ σύνολον τῶν ἱεραρχῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἔκκλησίας καὶ τὰ ἔργα τοῦ σώματος τούτου τελοῦσα, ἀντίκειται προφανῶς εἰς τὰς περὶ Συνόδων κανονικὰς διατάξεις. Μόνον ὡς ἐπιτροπεία τοῦ συνόλου τῶν ἱεραρχῶν, ὡς το ποτηρὸν σία, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν φράσιν, ἐκπρωταρποῦσα τὸ σύνολον τῆς ἱεραρχίας καὶ λοιπὸν ἐντὸς ὁρισμένων ὅριών ἐνεργοῦσα, καὶ πρὸ παντὸς ὑπεύθυνος καὶ ὑπόλογος εἰς αὐτὸν ὡς ὑπάτην τῆς Ἔκκλησίας ἀρχήν, ἡδύνατο ἡ ὀλιγομελῆς αὕτη Σύνοδος κανονικῶς νὰ ενοδωθῇ. Ἀντὶ δὲ ἐπισκόπου, προερχομένου ἐκ τῆς Ἔκκλησίας, ἔχομεν ἔνα ὑπάλληλον τῆς Πολιτείας, εἰς πάντα ἄλλον ὀφείλοντα τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ἢ εἰς τὴν Ἔκκλησιαν, ἐκλεγόμενον δταν θέλη ἡ Πολιτεία ἐκ τοιῶν προτεινομένων ὑπὸ τῆς Συνόδου. Ὅτι ἐκ τοιούτων ὁργάνων οὐδὲν ὑγίες δύναται νὰ προέλθῃ, ἐννοεῖ καὶ οὕκωδεν δ ἀναγνώστης.

Ἐν πρώτοις ἡ Σύνοδος δὲν καταρτίζεται κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς χειροτονίας, ὡς ἀπαιτεῖ δ συνοδικὸς τόμος, ἢ μᾶλλον καταρτίζεται μέν, ἀλλ ἡ Κυβέρνησις δικαιοῦται νὰ κρατῇ ἐπὶ δεύτερον καὶ ἐπὶ τρίτον ἔτος ἔως δύο συνοδικούς. Ἡ διάταξις αὕτη ἀσκεῖ λοχιροτιάτην ροπήν ἐπὶ τὸ φρόνημα τῆς Συνόδου, διότι ἀνοίγει τὴν θύραν εἰς τὴν κολακεῖαν καὶ εἰς τὴν ὑποτέλειαν, προύγοντα τοὺς θέλοντας; ἐκ τῶν

συνοδικῶν νὰ παραμείνωσι καὶ δεύτερον ἥ καὶ τρίτον ἔτος νὰ περιποιῶνται τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὑποτασπόμενοι εἰς τὰς εἰσηγήσεις αὐτοῦ. Ἐν μόνον βῆμαι ἀπομένει εἰς τελείαν ἔξουδένωσιν τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ, ὁ διορισμὸς πάντων τῶν συνοδικῶν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ, καὶ τὸ μέτρον τοῦτο ἐφαρμοσθὲν δι' ἀναγκαστοῦ Διατάγματος κατὰ τὸ συνοδικὸν ἔτος 1917—8, ὡς βαίνουσι τὰ πράγματα, θὲν θὰ δργήσῃ νὰ θεσπισθῇ δριστικῶς. Ἐπειτα δὲ καὶ κυρίως ἡ Σύνοδος δὲν δύναται μόνη μήτε νὰ συνεδριάσῃ, μήτε τι νὰ ἀποφασίσῃ. Εἰς λαϊκός, βασιλικὸς ἐπίτροπος καλούμενος, διφέύλει νὰ παρίσταται ἐν πάσῃ συνεδρίᾳ καὶ νὰ συνυπογράψῃ, ἵνα ἔχωσι κῦρος αἱ συνοδικαὶ ἀποφάσεις. Μή τις δὲ εἴτη ἐνιστάμενος, ὅτι ἡ παρούσια τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου εἶνε τοική, ἀδείποτε δ' ὑπογράφει οὗτος τὰ πρακτικά. Ὁ βασ. ἐπίτροπος ἔχει τὸ δικαίωμα προφανῶς νὰ μὴ ἐγκρίνῃ ἀποφάσεις, ἃς ὑπολαμβάνει ἀντιβανούσας τῷ πολιτικῷ συμφέροντι. Ἀν δὲ τοῦτο δὲν συνέβη, ἥ συνέβη σπανιώτατα μέχρι τοῦτο, τοῦτο διττῶς δύναται νὰ ἔξι γηθῇ. Ἡ μαρτυρία τὸ νομοταγές τῆς Ἐλληνικῆς ἱεραρχίας, συνάδοντα τοῖς νόμοις πάντοτε βουλευομένης, ἥ μᾶλλον ὅτι πᾶσαν σύγκρουσιν, ὅχι μόνον πρὸς τοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῆς κυβερνήσεως, πρόλαμβάνει ἐκ τῶν παρασκηνίων ὁ βασ. ἐπίτροπος, διαιμηνύνων τὰς θελήσεις τῆς κυβερνήσεως εἰς ἐπισκόπους συνειθισμένους νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ἀποφασίζωσι κατὰ τὰ παραγγέλματα τῶν ἐκάστοτε κυβερνήσεων. Δι' ἐπισκόπους ἔχοντας συναίσθησιν τῆς θεόθεν ἀρχῆς καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν καὶ μόνη ἡ παρούσια λαϊκοῦ, παρισταμένου «ne quid respublica detrimenti capiat», εἶνέ τι δεινὸν καὶ ἀφόρητον. Οἱ ἱεράρχαι συναίσθανόμενοι τὴν ἴδιαν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν ὑψηλὴν αὐτᾶν περιωπήν, ἐρειδόμενοι ἐπὶ πλέον ἐπὶ τοῦ β' ἀρρενοῦ τοῦ Συντάγματος, ταῦτα ἀνακηρύσσοντος κυρίᾳρχον τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἐλλάδος, διεπομένην ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ παραδόσεων, οὐδὲν ἐπὶ μίαν ἡμέραν μετὰ τὸ 1844 θὰ ἔδέχοντο νὰ συνεδριάσωσι μετὰ λαϊκοῦ καθορίζοντος διὰ τῆς παρούσιας αὐτοῦ τὸ νόμιμον τῆς συνεδριάσεως καὶ διὰ τῆς ὑπογραφῆς τὸ κῦρος τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων. Θὰ ἡνάγκαζον δὲ τέσφαλῶς τὴν κυβέρνησιν νὰ σεβασθῇ, καθ' ὃ ἔχει καθῆκον, τὴν συνταγματικὴν περὶ Ἐκκλησίας διάταξιν, καταργοῦσα τὸν ἀντικανονικὸν θεσμὸν τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου καὶ ἀπομακρύνοντα ἐκ τῶν συνοδικῶν γραφείων τὸν κατάσκοπον αὐτῆς, οὕτινος καὶ μόνη ἡ παρούσια διατάσσεται τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνάξεως, παρεμποδίζει τὴν

τιτενέργειαν, ἀνακόπτει τὴν παρρησίαν, δεσμεύει τὴν ἔκφρασιν τῆς σκέψεως, καὶ καλλιεργεῖ τὴν ὑποδούλωσιν εἰς τὴν Πολιτείαν. Καὶ ὅμως οἱ Ἱεράρχαι τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1844 ἔξακολουθοῦσι νὰ συνέρχωνται μετὰ λαϊκοῦ. Πόσον διάφορος ὑπῆρξεν ἡ διαγωγὴ τοῦ πατικοῦ αλήρου, ὅτε ἡ Γερμανικὴ κυβέρνησις ἐψήφισε τῷ 1873 τὸν καλουμένους νόμους τοῦ Μαΐου, δι' ὃν ἡσκεῖτο ἐπίβλεψις ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, περιωρίζετο ἡ πειθαρχικὴ ἔξουσία τῶν ἐπισκόπων, καὶ ἀπήτειτο ἀντὶ τῶν σεμιναρίων νὰ σπουδάζωσιν οἱ μέλλοντες ἀληρικοὶ ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τῶν Πανεπιστημίων καὶ νὰ ὑφίστανται πολιτικὰς ἔξετάσεις. Σύμπας ὁ αλήρος ἀντέστη γενναίως κατὰ τῶν τοιούτων μέτρων τῆς Πολιτείας, ὑποστὰς καὶ χρηματικὰς ζημιάς καὶ φυλακίσεις καὶ ἀπελάσεις καὶ καθαιρέσεις, οὕτως ὥστε αἱ ἐπισκοπαὶ ἐκενώθησαν καὶ αἱ κοινότητες ἔμειναν ἄνευ Ἱερέων. Πρὸ τῆς ἐπιμονῆς ταύτης, ὑποστηριχθείσης καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ, ἦναγκάσθη ἡ κυβέρνησις νὰ ὑποχωρήσῃ, καὶ μετὰ ἐπτὰ ἔτη νὰ ἀρῃ βαθμηδὸν κατὰ τὸ πλεῖστον τοὺς καταθλιπτικοὺς τούτους νόμους. Τὸν θεομὸν τοῦ βασ. ἐπιτρόπου ἡθέλησάν τινες, ἀγνοοῦντες παντελῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖαις Συννόδοις παρισταμένων ἐνίστε αὐτοκρατόρων ἡ ἐπιτρόπων αὐτῶν, νὰ δικαιολογήσωσι προβάλλοντες διτι καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ συνέβαινε τὸ αὐτό, καὶ ἐπικαλούμενοι καὶ τὸν αὐτοκρατορικὸν ἐπιτρόπον τῆς Ρωσσικῆς Συνόδου. ⁴ Η παραβολὴ αὗτη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπιτρόπου πρὸς τὸν Βυζαντιακὸν καὶ πρὸς τὸν Ρωσσικὸν εἶνε ὅλως ἀσύστατος καὶ παράλογος. ⁵ Εν πρώτοις ἡ ἐν ταῖς Οἰκουμ. Συννόδοις παρουσία τῶν τοῦ Βυζαντίου αὐτοκρατόρων, εἴτε αὐτῶν εἴτε δι' ἐπιτρόπων (ἐν ταῖς τοπικαῖς δὲν παρίσταντο κατὰ κανόνα ⁽¹⁾ οὗτοι, ὅθεν καὶ οἱ πάπαι ἐπιγενεστέρως ἀπηγόρευσαν τὴν παρουσίαν βασιλικῶν ἐπιτρόπων ἐν ταῖς ἐπαρχιακαῖς συννόδοις, ἀκυρώσαντες μάλιστα καὶ συνοδικὰς ἀποφάσεις, ἐν αἷς ἐφέροντο ὑπογραφαὶ λαϊκῶν) δὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖον οὐσιώδες τῆς συγκετοήσεως τῆς Συνόδου, οὐδὲ ἡξίωσε τίς ποτε ὅτι ἄνευ τῶν αὐτοκρατόρων ἡ Σύνοδος δὲν ἔχει κῦρος, καὶ ἐπομένως, διτι

1) Οὕτως ἐξ αἰρετικῶς παρέστη ἐν τῇ ἐν Τύρῳ κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου Συνόδῳ ὁ κόμης Διονύσιος. Ἀλλὰ περὶ τῆς Συνόδου ταύτης ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συγέλθοῦσα Σύνοδος ἔχομαψε τοῖς ἀπανταγοῦς 'Ορθοδόξοις: «Πῶς Σύνοδον ὁ νομάζειν τολμῶσιν, ἡς ἔχομης προῖκαθητο... Εἰ γὰρ ἐπέτρεπον ἔαυτοῖς τὴν κρίσιν μόνοις ὡς ἐπίσκοποι, τίς κόμητος καὶ στρατιώτων γρεια;» (Μ. Ἀθν. Ἀπολ. κατὰ Ἀρειανῶν C. VIII. **Migne**, τομ. 25, 261).

ἡ Β' καὶ ἡ Ε' Οἰκουμ. Σύνοδος εἶνε ἄκιροι, διότι δὲν παρέστη ἐν αὐταῖς ὁ αὐτοκράτωρ, οὕτε αὐτὸς οὔτε δι' ἐπιτρόπουν. Ἐπειτα δέ, καὶ τὸ σπουδαιότατον, ὃς ἐκ τῆς στενῆς σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ, ὁ αὐτοκράτωρ κατεῖχεν ὑπέροχον θέσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὥν κατὰ τὰς τότε ἀντιλήψεις, ὃς εἴπομεν, ὑπέρομαχος τῆς πίστεως καὶ τῶν θρησκευτικῶν συμφερόντων, διὰ τυπώσεως μύρου καθιερούμενος εἰς τὸ ἄξιωμα αὐτοῦ, καὶ ὀφείλων νὰ καταδιώκῃ τοὺς αἱρετικοὺς καὶ τοὺς σχισματικοὺς ὃς πολιτικοὺς ἐγκληματίας. Ως ἐκ τούτου δὲ ἐπεζητεῖτο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πολλάκις ἡ ἐν τῇ Συνόδῳ παρουσία ἡ ἀντιπροσωπεία αὐτοῦ, ἔξαροντος οὕτω τὴν συνοδικὴν αὐθεντίαν, παριστάμενος δὲ εἴτε αὐτὸς εἴτε δι' ἀντιπροσώπου συμπροήδρευε μετὰ τῶν πατριαρχῶν τιμητικῶς, συμμετέχων ἔστιν ὅτε εἰς τὰς συζητήσεις, εἰ καὶ ἡ προεδρεία αὐτοῦ ἀνεφέρετο κυρίως εἰς τὴν ἐπίβλεψιν τῆς τάξεως καὶ εὐκοσμίας καὶ εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν θύραθεν ὑποθέσεων τῆς Συνόδου. Τοῦτο δὲ καὶ ἐδήλου ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καλῶν ἔαυτὸν «ἐπί σοι ποντῶν ἐκ τούτου», καὶ παρήγγειλεν ὁ Θεοδόσιος τῷ ἀντιπροσώπῳ αὐτοῦ Κανδιδιανῷ, ἀπαγορεύων αὐτῷ τὴν ἀνάμιξιν ἐν τοῖς «ἐκκλησιαστικοῖς σκέμμασιν», καὶ ἔγραψαν οἱ πατέρες τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου τῷ πάπᾳ Λέοντι εἰπόντες, ὅτι «οἱ παραστάντες αὐτοκράτορες πρὸς εὐκοσμίαν ἐξηργοῦν».

Τούναντίον τὰ νεώτερα κράτη, ὃς εἴπομεν, εἶνε θρησκευτικῶς ἵσα πρὸς πάσας τὰς θρησκευτικὰς Ὀμολογίας, ἀνεχόμενα τὴν ὑπαρξίν καὶ ἀθρήσκων, νομικῶς δὲ καὶ οὐχὶ θρησκευτικῶς συνδεόμενα μετὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν καλλιέργειαν καὶ προαγωγὴν τῆς φυσικῆς δικαιοσύνης ἐπιδιώκοντα· ἐνῷ τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἦτο κράτος θρησκευτικῶς συνδεδεμένον μετὰ τῆς μιᾶς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας διὰ θρησκευτικῶν δεσμῶν, καὶ ἀμέσως ἡ ἐμμέσως ἐπιδιῶκον σκοποὺς ὑπερφυσικούς. Ο τοῦ β. λοιπὸν ἐπιτρόπου θεσμὸς ἐν τοῖς νεωτέροις κράτεσι οὐδαμῶς ἀλλως δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἢ ὃς μέτρον τῆς Πολιτείας, ὅπως προφυλάσσηται ἀπὸ τῶν ἐνδεχομένων ὑπερβασιῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἢτοι ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν προληπτικῶν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας μέτρων, οἷα τὸ Placet καὶ πά. Ἀλλὰ μὴν τοιαῦτα μέτρα ὑπολαμβάνονται σίμερον πρακτικῶς ἀσύστατα καὶ ἀστοχα, ἀντ' αὐτῶν δ' οἱ νομομαθεῖς, ὃς εἴδομεν, συνιστῶσι, καὶ τὰ κράτη ἱερεῖσαντο ἐφαρμόζοντα, ἐν ἐκκλησιαστικαῖς ὑπερβασίαις διὰ τὰ προληπτικὰ ἀλλὰ τὰ καταστατικὰ μέτρα. Εἶνε λοιπὸν φανερόι, ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου ἐν Ἑλλάδι,

ἔνθα ἀπαιτεῖται ἀεί ποτε ἡ ἔγκρισις τοῦ Ὅ. Υπουργείου ἐν ταῖς συνοδικαῖς ἀποφάσεσι, πλὴν τῆς προσβολῆς, ἣν ἐνέχει κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἐκκλησίας, καταντῷ καὶ πάντη κωμικὸς καὶ περιττός, θέσις ἀργομίσθου, δι' ἣν ἔξοικονομεῖται πρόσωπόν τι τοῦ κόμματος, καὶ συνήθως τὸ ἀποτεταγμένον τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας.

Ἄλλος δὲ λόγος, ὅταν τις τὸν θεσμὸν τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου ἐκλαμβάνῃ ὡς μέσον, δι' οὗ τὸ κράτος διευθύνει κατ' οὐσίαν τὴν Ἐκκλησίαν, μεταβάλλων τοὺς ἀρμόδιους ἐπισκόπους εἰς συμπράτορας. Ἀλλὰ τοιαύτην θέσιν δύναται νὰ διεκδικῇ δικαιολογίας ἐπίτροπος εἰς τὰ μεσαιωνικὰ ἢ πολιτειοκρατικὰ προτεσταντικὰ κράτη, τὰ μὴ ἀποδεχόμενα ἱεραρχίαν, καὶ ἐκ τῶν Ὁρθοδόξων εἰς τὴν πρώην ἀπολυταρχικὴν Ρωσίαν. ὅχι δμως καὶ εἰς τὰ νεώτερα ἀντιπροσωπευτικὰ κράτη τὰ ἀναγνωρίζοντα διτὶ ἔτερον Ἐκκλησία καὶ ἔτερον Πολιτεία, διτὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς οὐδεμίᾳ ἔχοντα εἶχει τὸ κράτος, εἰς ἀ κατ' οὐσίαν, ὡς εἴπομεν, συναριθμεῖται καὶ ἡ Ἑλλάς. Ἐννοεῖται δμως, διτὶ καὶ ἀπὸ τοιαύτης ἀπόψεως δὲ ἐν τῇ Ῥωσικῇ Συνόδῳ, (σημειωτέον δὲ διτὶ αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι δὲν ἔχουσι β. ἐπίτροπον ἐν ταῖς Συνόδοις), μόνον φαινομενικὴν δμούσιητα εἶχει πρὸς τὸν ἡμέτερον, διότι οὐτος, ἔλλειψει τοῦ Ἐκκλησιαστικῶν (¹), ἡτο αὐτὸς δὲ Ὅ. Υποργός (λέγομεν ἡτο, διότι ἀπὸ τοῦ μπολσεβικισμοῦ τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐν Ρωσίᾳ), συναποφασίζων μετὰ τῆς Συνόδου περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, περὶ ἱερατικῶν σχολῶν καὶ δὴ περὶ καταρτισμοῦ τῶν προγραμμάτων αὐτῶν, περὶ διορισμοῦ τῶν καθηγητῶν καὶ περὶ ἄλλων πραγμάτων, περὶ ὧν οὐδὲν εὐχὴν δύνανται νὰ ἐκφράσωσιν δὲ δικαιολογηθῆ δι. Ἐξ ἐναντίας αἱ ἀποφάσεις τῆς ἡμετέρας Συνόδου, καίπερ φέρουσαι τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἐπιτρόπου, δὲν εἰνε οἶκοθεν ἐκτελεσταί, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται καὶ δευτέρᾳ ἔγκρισις τοῦ Ὅ. Υπουργοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πρὸς ἔφαρμογήν. Ἐνεκα δὲ τοῦ λόγου τούτου οὐδὲν ὡς προληπτικὸς τῶν ἐνδεχομένων τῆς Συνόδου παρανομιῶν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ δι. ἐπίτροπος, ἀφοῦ ἡ ἐκτέλεσις τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων ἔξηρται ἐκ τῆς ἔγκρισεως τοῦ Ὅ. Υπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Τὰς δυσχερείας ταύτας συνορῶντες οἱ ἐνδιαφερόμε-

1) Τὸ ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοῦ Α' ἰδρυθὲν Ὅ. Υπουργείον, τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κατηργηθῇ διὰ τῶν παρὰ τῷ Αὐτοκράτορι τούτῳ ἐνεργειῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ ἰδίως τοῦ Μητροπολίτου Πετρουπόλεως Σεραφείμ.

νοι ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ θεσμοῦ ἡξίωσαν ἐσχάτως, ὅτι δ. β. ἐπίτροπος δὲν εἶνε μὲν δὲν ἔξαρχος τῆς τάξεως, ὃς ἦτο τὸ πάλαι ἐν ταῖς μεγάλαις Συνόδοις τῆς Χριστιανώσυνης, οὐδέ δὲ διευθυντὴς τῶν ἐκκλησιαστικῶν, δὲν ἔχων τὴν Σύνοδον ὑποτελῆ, ὃς ἐν Ρωσίᾳ, οὐδὲ πάλιν δὲ παρανομίας προλαμβάνων, ἀλλὰ χρησιμεύει μόνον ὡς δρατὸν σύμβολον τῆς θρησκευτικῆς ἐνότητος Ἐκκλησίας καὶ κράτους. Ἀλλ' ἀφοῦ τὰ νεώτερα κράτη εἶνε κατ' οὐσίαν, ὃς εἴπομεν, θρησκευτικῶς ἀδιάφορα, νομίκως μόνον μετὰ τῆς Ἐκκλησίας συνδεόμενα, εἶνε φανερὸν ὅτι δ. β. ἐπίτροπος, οὐδεμίαν πραγματικὴν σχέσιν παριστῶν, εἶνε ὅχι σύμβολον ἀλλὰ μᾶλλον λείψαντον καὶ οὐδὲν πλέον, ἀναμιμνήσκον, ὅτι πάλαι ποτὲ ἐν τοῖς Βυζαντιακοῖς χρόνοις Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἤσαν θρησκευτικῶς ἥνωμέναι, ὃς δὲ τοιοῦτον οὐδεμίαν θέσιν ἔχει ἐν τοῖς ζῶσι.

Παραπλησίως ἐλυμήνατο ἡ Πολιτεία καὶ τὸ ἔτερον διοικητικὸν ὅργανον, τὸν ἐπίσημον πον. Κατὰ τοὺς Ἱεροὺς κανόνας δὲ ἐπίσκοπος «καθίσταται ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐπισκόπων»⁽¹⁾, πᾶσα δὲ ψῆφος ἐπισκόπου γινομένη παρ' ἀρχόντων εἶνε ἄκυρος⁽²⁾. Ἡ ἐπισκοπὴ δὲν δύναται κατὰ τοὺς κανόνας νὰ μένῃ κενὴ πέραν τῶν τριῶν μηνῶν⁽³⁾. Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι τοὺς ἐπισκόπους δὲν ἐκλέγει ἡ Ἐκκλησία, ἀλλὰ παρὰ πάντα κανόνα ἡ κυβερνητική ἐκ τριῶν ὑποψηφίων προτεινομένων ἔκλαστοτε ὑπὸ τῆς Συνόδου. Διὰ τῆς τοιαύτης διατάξεως προέρχονται τὰ ἔξης ἀποτα· ἢ ἡ Σύνοδος ἔρχεται εἰς παρασκηνιακὴν συνεννόησιν πρὸς τὴν Πολιτείαν, συναλλάσσομένη μετ' αὐτῆς καὶ προτείνουσα τοὺς ἀρίστους τῆς Πολιτείας, ἵνα ἐπιτύχῃ καὶ αὕτη ὑποψήφιον τινα· ἢ ὅταν προτείνῃ μὴ ἀρεστοὺς τῇ κυβερνήσει, νὰ μένωσιν ἐπισκοπικαὶ ἔδραι ἐπὶ ἐτη κεναῖ, μέχρις οὖν ἢ ἡ Σύνοδος ψηφίσῃ τὸν ἐκλεκτὸν τῆς κυβερνήσεως, ἢ ἀναφανῇ τοιοῦτος, ἀν ἐν τῷ παρόντι δὲν ὑπάρχῃ. Οὕτω δὲ παρὰ τοὺς κανόνας 19 ἐπισκοπαὶ ἔμενον κεναὶ ἀπὸ τοῦ 1871 μέχρι τοῦ 1899, ὅπότε ἥρξατο ἡ σὺν τῷ χρόνῳ συμπλήρωσις αὐτῶν. Οὕτω τῶν ἐπισκόπων ἐκλεγομένων, εἶνε φανερὸν ὅτι οὐδέποτε ἡ Ἐκκλησία θὰ ἀποκτήσῃ ἱεράρχας ἀξίους, ἔχοντας συνειδησιν τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν καὶ δυναμένους νὰ ἐργασθῶσι μετ' αὐταπαρη-

1) Καν. 4 τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου.

2) Καν. 3 τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου.

3) Καν. 25 τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου.

σίας ὑπὲρ τῶν δικαίων και τῆς προόδου τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ἀρχιερεῖς θὰ ὑπολαμβάνωσιν ἔαυτοὺς πράκτορας ταύτης ἡ ἔκεινης τῆς πολιτικῆς μερίδος ἡ προσωπικῶς τούτου ἡ ἔκεινου τῶν πολιτικῶν, εἰς ὃν και ὁ φείλοντι τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν. Οὗτος οἱ ἐπίσκοποι ἀποβαίνουσιν ὑπάρχοις τοῦ κράτους, ἐνεργοῦντες ὡς οἱ τελῶναι, ὡς οἱ νομάρχαι, εὐδέπιτε δ' ὡς ἔξουσίαν ἔχοντες. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν θαμίζουσιν ἐν Ἀθήναις, τινὲς δὲ ἔχοντες κατοικητήριον αὐτὸς ὅλως ἔξαιρετικῶς ἐπισκέπτονται τὰς ἐπισκοπὰς αὐτῶν. "Οτι τοιαύτη κρατεῖ περὶ τῶν ἀρχιερέων ἀντίληψις, ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθῇ τις διτὶ δπως διὰ τὴν θέσιν νομάρχου δὲν ἀπαιτεῖται πτυχίον πανεπιστημιακόν, οὗτο και διὰ τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν, πρᾶγμα ἐν οὐδεμιᾷ χώρᾳ συμβαῖνον, διότι δὲν ἀπαιτεῖ θεολογικὸν πτυχίον, οὗτο δὲ λειτουργούσις ἀπὸ τοῦ 1837 τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, δυνατὸν νὰ καταλάβωσι τὰς ἐπισκοπὰς ἔδρας, ὡς και κατέλαβον αὐτάς, ἀνθρωποι οὐδὲ στοιχειώδῃ ἐκκλησιαστικὴν ἡ θεολογικὴν μόρφωσιν ἔχοντες, τινὲς δὲ και ἀγνοοῦντες πάντη τὴν λειτουργικὴν τάξιν.

"Ο οὗτοσι ὑπὸ τῆς Πολιτείας καθιστάμενος ἐπίσκοπος δὲν ἔχει τε νὰ ἐπιτελέσῃ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν κανόνων ἀνατιθεμένων αὐτῷ ἔργων, διότι ταῦτα ἡ ἔξεμηδενίσθησαν τελείως ἡ ἐκολοβώθησαν φρικωδῶς ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης δὲν ἔχουσι και πολὺ ἄδικον οἱ ἐπίσκοποι οἱ διατρίβοντες μακρὰν τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, οὗτε διφέρονται οἱ ἐπίσκοποι. Ὁ διδάσκαλος, μοὶ ἔλεγε, διδάσκει, διατρέπει, διερμηνεύει, διερευνᾷ, διερεῦναι ἀγνάζει, ἀλλ' διέπισκοπος τι ἔχει νὰ κάμῃ. Πράγματι διέπισκοπος οὐδὲν ἔχει σήμερον νὰ ἐκτελέσῃ ἐν τῇ κυβερνήσει τῆς Ἐκκλησίας. Εἴ τις δὲ ιεράρχης, ἔκλεγεις κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ἔδειξε σιθένος και αὐτιαπάρησιν και ζῆλον ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, οὗτος ἀποτελεῖ ἔντιμον και μοναδικὴν ἔξαίρεσιν. "Εν μὲν τῇ διοικήσει διέπισκοπος δέχεται ἀπλῶς διαταγὰς τῆς Συνό-

1) Οἱ ἐπίσκοποι και ἐν γένει οἱ ἀληρίκοι δὲν εἰνε οὔτε ἀμεσοὶ οὔτε ἔμμεσοι οἱ ὑπάλληλοι τοῦ κράτους, ὡς διίσχυροι σθέσαν τινὲς (Ν.Ν. Σαριπόλου, Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν δέκατον, σ. 226-232). Εἰνε μόνον λιτιοργοὶ τῆς Ἐκκλησίας. Και δύνανται μὲν νὰ ἐκτελῶσιν ἐν οἷς κράτεσσι συνδέονται ἡ Ἐκκλησία και ἡ Πολιτεία και διακονίας πολιτικὰς (ληξιαρχία, ἔκδοσις πιστοποιητικῶν κλπ.), ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν δικαιούσται ἡ ἐδογή αὐτῶν ὡς ἐμμέσων τῆς Πολιτείας δὲν ὅργάνων. Κατὰ τὸ αὐτιῶδες και κυρίον αὐτῶν ἔργον εἴνε λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας και οὐδὲν πλέον.

δου, χωρίς νὰ ἀκούνται τὸ παράπαν ἡ γνώμη αὐτοῦ, παρὰ τὸν 34 ἀποστολικὸν κανόνα, καθ' ὃν οὐδὲ γενικώτερον ἔξερχόμενον τῆς διοικήσεως τῆς παροικίας δύναται νὰ γείνῃ ἄνευ τῆς γνώμης πάντων τῶν ἐπισκόπων.¹⁾ Εν δὲ τῇ διαχειρίσει τῆς τῶν ναῶν περιουσίας, ἡς κατὰ τοὺς κανόνας εἶνε ὁ μόνος ἔξουπιαστής⁽¹⁾, δὲ πίσκοπος ἀντικατεστάθη πάλαι μὲν ὑπὸ τοῦ δημάρχου, ιῦν δὲ ὑπὸ τοῦ νομάρχου. Μέχρι τοσούτου δὲ χωρεῖ ἡ ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν ἱερῶν χρημάτων ἐκμηδένισις τοῦ ἐπισκόπου, ὥστε οὐδὲν ἱερὸν σκευός, οὐδὲν ἀντὸν τὸ ἱερώτατον, τὸ δισκοπότηρον, δύναται νὰ ἀγορασθῇ διά τινα ναόν, ἀν μὴ ἡ πίστωσις ἔγκριθῇ ὑπὸ τοῦ νομάρχου.²⁾ Εν δὲ τοῖς δικαστικοῖς τέλος ὁ ἐπίσκοπος ἀσκεῖ σκιώδη τινὰ καὶ ἀναξίαν λόγου πειθαρχίκην ἔχουσίαν, μὴ δυνάμενος νὰ τιμωρήσῃ πέραν ἐφθημέρου ἡργίας, μηδὲ νὰ καθαιρέσῃ τὸν ἐγκληματίαν κληρικόν, διότι καθαίρεσιν μόνον ἡ Σύνοδος δύναται νὰ ἐπιβάλῃ⁽²⁾.

Δὲν λέγομεν τίποτε περὶ τοῦ κατωτέρου κλήρου, διότι γνωστὴ μὲν εἶνε ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ κατάπτωσις αὐτοῦ, γνωστοὶ δὲ οἱ λόγοι οἱ παρεμποδίζοντες τὴν βελτίωσιν τῶν κατ' αὐτόν. Ὡς Ἐλληνικὴ Πολιτεία, καί περ ἀναγνωρίζουσα ἐπικρατοῦσαν ἡ προνομιούχον ἡ ἐθνικὴ Ἐκκλησίαν. Βεβαίως διὰ τοῦ περὶ ἐνοριῶν νόμου τοῦ 1909 ἐβελτιώθησαν μέν πως τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἱερέων τῶν πόλεων, ὅχι δῆμως καὶ τὸ ὅλον σῶμα κατὰ τὸ πνευματικὸν καὶ κοινωνικὸν αὐτοῦ μέρος. Ὅταν δὲν ὑπάρχῃ παντελῶς ἀνεξάρτητον ἐκκλησιαστικὸν ταμείον, διαν ἡ Σύνοδος μὴ ἔχουσα ἰδίαν περιουσίαν, μηδὲ διαχειρίζομένη τὴν μοναστηριακήν, δὲν δύναται μόνη νὰ σκεφθῇ περὶ κλήρου, ἰδρύουσα σχολὰς καὶ μισθοδοτοῦσα τοὺς ἐφημερίους ἐπαρχῶς, οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὅτι ὁ κατώτερος κλήρος ἐν συνόλῳ ἐν Πολιτείᾳ θυησκευτικῶς ἀδιαφόρως καὶ περὶ τὰ κομματικὰ περισπωμένη, θὰ διατελῇ ἐν τῇ παχυλῇ ἀμαθείᾳ καὶ πνευματικῇ καταπτώσει, ἐν ἦν εὐρίσκετο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, οὐδὲν σημείον ζωῆς παρέχων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν δρῶντα καὶ κινούμενον ἐνοριακὸν κλήρον τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρωμονίας. Τῆς Συνόδου αἱ περὶ μορφώσεως τοῦ κλήρου ἐνέργειαι, ὡς, ἐν τινὶ μέτρῳ, καὶ πᾶσαι αἱ συνοδικαὶ ἀποφάσεις εἶνε κατὰ τὸν λόγον τοῦτον εὐχαὶ καὶ πα-

1) Ἀποστ. 21.

2) Νόμ. Σ' ἀρθρ. 9.

φακλήσεις πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅπως μεριμνήσῃ περὶ κλήρου (¹).

Τίνα τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης κακοδιοικήσεως εἶνε περιττὸν καὶ νὰ εἴπωμεν. Καὶ τὰ τρία ἔργα τοῦ κλήρου, ἡ διοίκησις, ἡ ἵερον γρία καὶ ἡ διάσκηνα αλία χωλαίνουσι σπουδαίως. Διοίκησις μὲν Ἐκκλησίας, μὴ ὑπαρχούσης ἀρχῆς νομοθετούσης, δικαζούσης καὶ διαχειρίζομένης τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν ἀσχέτως πάσης κοσμικῆς ἐπεμβάσεως, τῶν δὲ δικαιωμάτων τοῦ ἐπισκόπου κολοβωθέντων, ἡ ἐκμηδενισθέντων τελείως, δὲν ὑπάρχει προφανῶς. "Οὐδὲ Ἰδίᾳ θὰ παρέλυν καὶ τὰ δύο ἔισα καθήκοντα τοῦ κλήρου, ἡ διδασκαλία τοῦ θείου λόγου καὶ ἡ οἰκονομία τῶν μυστηρίων καὶ ἐν γένει τῆς θείας λατρείας, ἐννοεῖ καὶ οἰκοδεν δάναγνώστης.

"Ως πρὸς τὴν διδασκαλίαν ἐν πρώτοις γνωρίζομεν οἱ πάντες, διτι τὴν κυρίαν ἴδιότητα τοῦ κλήρου ἀποτελεῖ ἡ διδακτικότης αὐτοῦ. Εἶνε δὲ διδακτικὸς ὁ κλήρος, ὃταν ἀγωνίζηται μὲν νὰ φωτίσῃ τοὺς ἀθνικοὺς φωτισμὸν γνώσεως καὶ εὐσεβείας (ἵερα παστολή), καταρτίζῃ δὲ τὴν νεολαίαν εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, εἰς ἥγετον ἐβαπτίσθη, (καὶ τῇ γηστὶς), μορφοῖ δὲ καὶ προάγει ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν τοὺς πιστοὺς (κ. ἡρυγματία ἀπάλιον), ἐφαρμόζῃ δὲ καὶ ἔργῳ ὅσα διδάσκει ἀσκῶν τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης, τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ τῆς οἰκοδομῆς διὰ ἀεικινήτου ἐνεργείας, διὰ περιθάλψεως, διὰ πολυειδοῦς ἐνισχύσεως τῶν πολυτρόπως πασχόντων μελῶν τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ (ἐσωτερικὴ ἀποστολή), δρῶν οὕτω κοινωνικῶς, πρωτοστατῶν ἐν τοῖς ἔνγοις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καὶ συμπιροευόμενος μετὰ τῆς ὄλης κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Τοιοῦτον διδακτικὸν κιῆρον δὲν είδεν ἀκύρη ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, ὡς δὲ ἔχουσι τὰ πράγματα δὲν ὑπάρχει ἐλπίς νὰ ἴδῃ. "Η μὲν ἵερος παστολή, εἰνέ πιλήρουστον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Ο ἡμερήσιος καὶ ὁ περιοδικὸς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς τύπος ἀναγγέλλει τοὺς ἀθλούς καθ' ἐκάστην τῶν νέων μαρτύρων, Γάλλων, Ιταλῶν, Γερμανῶν, Ἀμερικανῶν κλπ., οὔτινες στοιχοῦντες τῷ παραγγέλματι τοῦ Κυρίου, «πορεύονται μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη», μυρίας ἵψιστάμενοι κακουχίας καὶ παθήσεις, καὶ προσφέροντες ἐνίστε καὶ τὴν

1) "Ἡδη ἄγγέλλεται, ὅτι καταχρισθὲν ὑπὸ τοῦ Ὕπουργείου ὑπεδλήθη τέλος εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον προνοοῦν περὶ τακτικῆς μισθοδοσίας τοῦ ἔνοριακοῦ κλήρου τῇ ἐπικουρίᾳ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου καὶ περὶ συντάξεως αὐτοῦ, χωρὶς νὰ λύηται καὶ πάλιν τελείωσι τὸ ζῆτημα, ἀτε διατηρουμένων καὶ πάλιν τῶν λεγομένων «ταῦχη ρῶν».

ζωὴν αὐτῶν θῦμα εἰς τὰς προλίγψεις καὶ εἰς τὸν φανατισμὸν τῶν ἀγορίων. 'Αλλ' Ἐλληναί ιεραπόστολον οὕτε εἴδομεν οὕτε ἡκούσαμεν ποτε. Βεβαίως δὲν δύναται ή Ἐλλὰς νὰ ἀναπτύξῃ εὐρεῖαν ιεραποστολήν, οὐλαν ἀναπτύσσουσαν ἐτερόδοξοι δυνάμεις, εὐρισκόμεναι εἰς τοπικὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἐθνικὸν κόσμον ἢ ἔχοντες αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἢ ὑπὸ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν φιλοπήν. Τὸ θέμα τοῦτο ἐπραγματεύθημεν ἐν ταῖς τῷ 1905 ἐκδοθεῖσαις «Βάσεσι τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν» καταδείξαντες, ὅτι ἡ παρ' ἡμῖν τέκρωσις τοῦ ιεραποστολικοῦ πόθου ὀφείλεται εἰς ὅλως ἄλλοια αἴτια ἢ οἷα φαντάζονται ωἱ ξένοι ἀποδίδοντες αὐτὴν εἰς ἀδιαφορίαν περὶ τὴν διάδοσιν τῶν ιερῶν ἀληθειῶν, προϊοῦσαν ἐξ αὐταρεσκείας ἡ συναϊσθήσεως τῆς ἰδίας ἀδυνατίας. 'Αλλ' ὅτι, ἀντὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς τῆς Ἐλλάδος πράγματα ἀνεπιτύσσοντο κανονικῶς, θὰ καθίστατο ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἐλλάδος πρόσφορον ἔδαφος εἰς παραγγῆν διλέγων ζηλωτῶν καὶ ἀνιδιοτελῶν τοῦ θείου λόγου κηρύκων ἐντοῖς ἔθνεσι, τοῦτο εἶνε γῆδη ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα.

Ἡ δὲ κατήχησις τῶν νέων εἶνε ἐγκαταλείπειμένη εἰς τὰς χειρας ἀμορφώτων καὶ ἐνίστε ασεβῶν διδασκάλων, ἐφ' ὃν οὐδένα ἀσκεῖ ἔλεγχον ἢ ἐποπτείαν καθ' ὃ ἔχει καθῆκον ἡ Ἐκκλησία, διδασκάλων συντελούντων νὰ καταρρίπτηται ἐν τῇ συνειδήσει τῶν μικρῶν ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν θρησκείαν, τῶν ιερῶν θεωρούμένων ὡς τοῦ ἐσγάτου τῶν μαθημάτων. Ἔνῳδε ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ἡ Ἐκκλησία ἔται στερφῶς τοῦ ιερωτάτου τούτου καθήκοντος, τοῦ καταρτισμοῦ ἐν Χριστῷ τῶν νέων, διεκδικοῦσα τὰ ἔδια δίκαια κατὰ τῆς ἀλλως διατασσούσης τὰ πράγματα Πολιτείας, καὶ ἀξιοῦσα ἢ νὰ διδάσκῃ αἵτη ἢ νὰ ἐποπτεύῃ τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν, καὶ ἐπιτυγχάνει τοῦτο ἐν πολλοῖς καὶ ἀλλως καὶ διὰ τῶν καλουμένων σχολῶν τῶν Ὀμολογιῶν καὶ διὰ τῶν ἐν τοῖς ναοῖς κατηχήσεων τῶν παρασκευαζομένων εἰς τὴν βεβαίωσιν παίδων (Confirmation), παρ' ἡμῖν ὑπάρχει τέλειον διαζύγιον Ἐκκλησίας καὶ σχολῆς, οὐδεμιᾶς μὲν Συνόδου διεκδικησάσης τὰ σχολικὰ ταῦτα δίκαια, οὐδενὸς δὲ ιεράρχου ἢ ιερέως μεριμνήσαντος ποτε περὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οὐδὲ ἐπισκεφθέντος ποτὲ τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις τῶν σχολείων, πρὸς ὃ ἀκλῆρος αἰσθάνεται ἐστὸν δλως ξένον. Καὶ ταῦτα ἐνῷ τοὺς μισθῶντες τῶν καθηγητῶν τῶν ιερῶν καταβάλλει ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου ἡ Ἐκκλησία. Τοιοῦτο διαζύγιον ὑπάρχει καὶ μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ ιερᾶς

τικῶν σχολῶν και δὴ και τῆς Ριζάρειου και τῆς Θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ μὲν Ριζάρειος ἡ μέλλουσα νὰ μօρφώσῃ ιερεῖς, ἡ ἑλαχίστους μέχρι τοῦδε παραγαγοῦσα κληρικούς, διοικεῖται ὑπὸ συμβουλίου λαϊκῶν, ἐν φορμήιαν θέσιν ἔχει ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν, διφυσικὸς τῆς σχολῆς ἔφορος. Τοῦ δὲ καταρτισμοῦ τοῦ προγράμματος αὐτῆς ὡς και τῶν λοιπῶν ιερατικῶν σχολῶν δὲν ἐπιμελεῖται ἡ Ιερὰ Σύνοδος, ὡς συμβαίνει ἐν πάσαις ταῖς Ὁρθοδόξοις Ἔκκλησίαις, ἀλλ' οὐδὲ καν γνωμοδοτεῖ. Ἀντὶ τῆς Συνόδου γνωμοδοτεῖ ἐπιτροπεία ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων μελῶν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, τοῦ τμηματάρχου τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ριζάρειου και ἐνὸς καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς σχολῆς⁽¹⁾. Οἱ δὲ καθηγηταὶ τῆς Θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, σχολῆς ἔχουσης κατ' ἔξοχὴν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα, διορίζονται ἄνευ τῆς γνώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Ἐνῷ δὲ ἐν ταῖς Ὁρθοδόξοις χώραις προκειμένου νὰ διορισθῇ καθηγητὴς τῆς θεολογίας, δὲν μένει ἀμέτοχος ἡ Σύνοδος, ἐνῷ ἡ Δυτικὴ Ἔκκλησία και ἀλλαχοῦ και ἐν τῇ Γερμανίᾳ αὐτῇ ἐπέτυχεν δπως οὐ μόνον οἱ θεολόγοι καθηγηταὶ, ἀλλὰ και οἱ καθηγηταὶ τῆς ιστορίας και τῆς φιλοσοφίας, οἱ διδάσκοντες τοὺς μέλλοντας κληρικούς, διορίζονται τῇ προτάσει αὐτῆς, ἐιώ τὰ προτεσταντικὰ κονσιστόρια δὲν μένουσιν ἀμέτοχα ἐν τῇ πληρώσει τῶν θεολογικῶν ἑδρῶν, παρ' ἡμῖν ἡ Ἔκκλησία λαμβάνει γνῶσιν τοῦ διορισμοῦ τῶν καταρτιζόντων τὸν κλῆρον αὐτῆς θεολόγων μόνον ἐκ τῶν ἐφημερίδων.

Ομοίως δέ, πλὴν ἐντίμων ἔξαιρέσεων, δὲν ἔχει ζωὴν και τὸ κήρυγμα τοῦ ἀμβωνος, οὐδὲ πιστεύομεν νὰ τολμήσῃ τις νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς κήρυγμα τὸ ὑπὸ τῶν λεγομένων ιεροκηρύκων γινόμενον, οἵτινες θεωροῦντες τοῦτο πάρεργον και χρήσιμον μόνον εἰς ἐπίβασιν ἐπισκοπικῆς ἔδρας, περιοδεύουσιν ὡς ἡλεκτρικοὶ προβολεῖς τὰς ἐπισκοπὰς κηρύττοντες κατὰ Κυριακάς, οὔτεως ὥστε ὁ πιστὸς ἀπαξ κατ' ἕτος τὸ πολὺ ἀκροῦται ἐνὸς κηρύγματος. Τὸ κήρυγμα εἶνε μέρος ἀκέραιον πάσης ἀκολουθίας και κατ' ἔξοχὴν τῆς ιερᾶς λειτουργίας, οὐδὲ πρέπει νὰ γίνηται ποτε λειτουργία μὴ περιλαμβάνουσα και κήρυγμα, ὡς συνέβαινεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἔκκλησίᾳ⁽²⁾. Ως τοιστὸ τὸ κήρυγμα πρέπει νὰ γίνηται ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως αὐτοῦ, κηρύττοντος ἀείποτε ἐν πάσῃ λει-

1) Ἡ Ἀρθρον 1 τοῦ νόμου 1432 τῆς 16 Απριλίου τοῦ 1918.

2) Τουστίνου, Ἀπολ. Α' κεφ. 68.

τουργίᾳ, καὶ ὑπὸ τοῦ ἐφημερίου τοῦ γινώσκοντος τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἡμικὰς τῆς κοινότητος αὐτοῦ ἀνάγκας, παρακολουθοῦντος τὰ νοσήματα αὐτῆς καὶ ταῦτα ζητοῦντος νὰ θεραπεύσῃ διὰ τοῦ συνεχοῦς κηρύγματος. Τὸ ἵερὸν αἱρουγμα, ἐκφυγὸν τῶν χειρῶν τῶν κανονικῶν αηρύκων, ἀσκεῖται σήμερον ἐν ταῖς μεγαλοπόλεσιν ὑπὸ ἰδιωτικῶν συλλόγων, διὰ μισθίων αηρύκων, ἱερωμένων καὶ μή. Εἰς τὸν συλλόγους δὲ τούτους περιέστησαν καὶ τὰ ἔργα τῆς ἐσωτερικῆς ἀποστολῆς, τὰ τῆς φιλανθρωπίας, τὰ τῆς νοσηλείας, τὰ τῆς περιθάλψεως τῶν πασχόντων αλπ., ἀσκούμενα λίαν μὲν ἀξιεπάνως ὑπὸ αὐτῶν, ἀλλ’ ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ὅμως ἡ πρωτοστασία καὶ ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰ ἔυγα τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ εὐσπλαγχνίας, ἀποτελοῦνται τὴν ὑψίστην ἐκδήλωσιν τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος ἐν τῇ πρακτικῇ ζωῇ, ἐμφαινόμεναι ἐν τῇ ἴδρυσει συλλόγων πολεμούντων τὸν πότον, τὴν ἀκολασίαν καὶ τὴν παραλυσίαν τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, προστατεύοντων τὴν ιεολαίαν, ἀνακουφίζοντων καὶ περιθαλπόντων τὸν πολυειδῶς πάσχοντας, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐν τῇ συγκλήσει ἐκκλησιαστικῶν συνόδων εἰς ἐμψύχωσιν καὶ ἀναζωογόνησιν τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος κατὰ τῶν ἀθέων καὶ θρησκευτικῶς ἀδιαφόρων. Τὸ στάδιον τοῦτο εἴνει ἡ δρίστη ὁδός, διὸ ἡς ὁ αἱρησις ἡμῶν, ὁ χωρισθεὶς ἐσωτερικῶς τῆς κοινωνίας καὶ ὑπολειπόμενος ἐν τῇ προόδῳ καὶ τῇ ἔξελεξει, καὶ μόνον εἰς ἐξωτερικὴν διὰ τῶν τελετουργιῶν ἐρχόμενος πρὸς τὴν κοινωνίαν ἐπαφήν, θὰ συναντιψωθῇ πρὸς πάσας τὰς ταξεις τῆς κοινωνίας συνδέομενος, κοινωνιῶς δοῶν καὶ ὑπὸ πάντων ἐπιζητούμενος.

Τοσαῦτα περὶ τῆς διακονίας τοῦ θείου Λόγου. Μένει ἡ τρίτη λειτουργία, ἡ οἰκονομία τῶν μιστηρίων καὶ ἐν γένει τῆς θείας λατρείας. Τὸ ἔργον τοῦτο φαίνεται ἐκ πρώτης ἐπόψεως καλῶς ἀσκούμενον καὶ ἀποτελοῦν τὸ μόνον ἀπολειπόμενον λειτούργημα τοῦ κήρυκου, ἐξ οὐ ἀλλως καὶ πορίζεται τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Εἰς τοῦτο δὲ ἀπυβλέποντες χαρακτηρίζουσι τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν οἵξενοι σοφοί ὡς τυπικήν, ὡς οὖσαν μόνον κοινωνίαν λατρείας καὶ οὐδὲν ἔτερον. Πλὴν ἡ παρατήρησις διακρίνει καὶ ἐνταῦθα φοβερὰ τὰ σημεῖα τῆς μεγάλης καταπιώσεως, εἰς ἣν περιέστη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἡ Ἐλληνικὴ Ἐκκλησία, μὴ ἀνορθωθεῖσα ἀλλὰ μᾶλλον ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐκπεσοῦσα διὰ τοῦ καταστατικοῦ τοῦ Maurer. Ἐν πρώτοις τὸ ἵερὸν μυστήριον τοῦ γάμου, εἰ καὶ τελεῖται διὸ ἱερολογίας, διαλύεται ὅμως ὑπὸ τῶν

πολιτικῶν δικαστηρίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ὁφειλούσης νὰ ἔγκρινῃ τὴν ὑπὸ αὐτῶν γενομένην διάλυσιν. Ἡ ὑπαγωγὴ αὐτῇ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ γάμου είνει ὅτι ἀσύστατον καὶ ἀπόβλητον. Τὰ νεώτερα κράτη, τὰ μὲν πλεῖστα, ὡς κράτη δικαίου καὶ θρησκευτικῶς ἄχροα, ἐξήγαγον τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς πολιτικῆς τῶν ὑπηκόων ιօσιτος θεοπίσαντα ὥρισμένον τύπον συνάψεως γάμου τοῖς πᾶσιν ἐπιβαλλόμενον, τὴν δὲ ἐκτέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν διατάξεων καταλιπόντα εἰς τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν συνείδησιν. Τούναντίον ἐν τισι κράτεσιν, ὡς λ. χ. ἐν Σερβίᾳ, τὸν γάμον συνάπτει ἔτι καὶ διαλύει ἡ Ἐκκλησία ἐλευθέρως ἀποφασίζουσα. Καὶ ἡ Ἑλληνικὴ λοιπὸν Πολιτεία ὁφείλει ἡ συνεκλαμβάνουσα τὸν γάμον κατὰ τὰ νεώτερα κράτη ὡς θεσμὸν πολιτικὸν νὰ εἰσαγάγῃ τὸν πολιτικὸν λεγόμενον γάμον, δικαίου καὶ νὰ διαλύῃ αὐτή, ἢ ἐφόσον ἀναγνωρίζει τὸν γάμον ὡς μυστήριον συντελούμενον ὑπὸ τῆς ἱεροτελεστίας, πρέπει νὰ συναποδεχθῇ ὅτι διαζύγιον ἡ Ἐκκλησία μόνον δύναται νὰ ἐκδώσῃ, ἐλευθέρως ἀποφανομένη. Τὰ πολιτικὰ δικαστήρια ὁφείλουσαν νὰ κανονίζωσι μόνον τὰ ἐπακολουθήματα τοῦ διαζύγιου, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ὑλικὸν μέρος τῶν διαζευγυμένων⁽¹⁾. Ἡ ἐξάρτησις τοῦ γάμου ἐκ τῆς ἱεροτελεστίας καὶ ἡ διάλυσις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν κοσμικῶν δικαστηρίων, τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ οὐκεν μένης νὰ χωρίζῃ δικαστήρια συνῆψεν ἐξ ἰδίας ἐξουσίας, εἰνει πρᾶγμα παράδοξον, ὡς λέγει ὁ About⁽²⁾, σύγχυσις ἀσύγγνωστος διαφόρων ἵδεων καὶ πραγμάτων, ὡς λέγει ὁ Χριστοδούλου⁽³⁾, ἀνάμεικτος τῶν τοῦ Καίσαρος πρὸς τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς θὰ εἴπωμεν ἡμεῖς.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ Ἐκκλησία μὴ διαχειρίζομένη τὴν ἰδίαν περιουσίαν ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, μηδὲ ἔχουσα λειτουργοῦντα τα νόμιμα αὐτῆς ὄργανα, τὸ σύνολον τῶν ἐπισκόπων καὶ τὸν ἐπίσκοπον ἐκαστον, ἐν κανονικῇ δράσει, δὲν ἔχει φυσικὰ οὔτε ἱερεῖς καταλλήλους, οὔτε πνευματικοὺς οὔτε ψάλτας, καὶ αἱ ἱεραὶ ἀκολουθίαι διατελοῦσιν ἔτι φέρονται τὸν μαρδὸν μοναστηριακὸν τύπον, οὔτε ἐν τῷ προσήκοντι χρό-

1) Ἔν τῇ Ἑθνοσυνελεύσει τοῦ 1864 ὑπὸ τῶν Ἐπιτανησίων πληρεξουσίων Ἰκανοδάτους καὶ Λούζη ὑπεδλήθη τραπολογία μὴ ψηφισθεῖσα, ἔχουσα δὲ ὕδε. «ὁ γάμος τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων ὑπάγεται εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἀρμοδιότητα τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τὰ δὲ πολιτικὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ ὑπάγονται εἰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια τοῦ κράτους».

2) La Grèce contemporaine, σελ. 268 ἐξ.

3) Κανονικὸν Δίκαιον, σελ. 355.

νφ, οὔτε ἐν τῇ προσηκούσῃ τάξει καὶ εὐσχημοσύνῃ τελούμεναι. Ἀντὶς καλῶν λειτουργῶν ἔχομεν Ἱερεῖς ἐκ τῶν κατωτάτων στρωμάτων τῆς κοινωνίας, βαπτίζοντας μέν, ἔξομολογοῦντας καὶ τὰς ἄλλας τελετουργίας ἐπιτελοῦντας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ὅλης αὐτῶν στάσεως ἥκιστα οἰκοδομοῦντας, μᾶλλον δὲ τὴν δεισιδαιμονίαν ἐκτρέφοντας. Οἱ καλοὶ Ἱερεῖς εἶνε ἔξαιρέσεις. Ἰδίᾳ δὲ ἡ ἔξομολόγησις, ἡ δύναμις, διὸ ἡς ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία δεσπόζει σήμερον τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν ἀρχόντων, καὶ τοσαύτην ἀσκεῖ ἐπὶ τὴν κοινωνίαν ὁποήν, περιέστη παρὰ ἡμῖν ἐν ταῖς χερσὶν ἀξέστων καὶ ἀμαθῶν πνευματικῶν εἰς ψιλὴν καὶ νενεκρωμένην εἰσθεσιν εἰς τὴν θείαν κοινωνίαν, μήτε μօρφοῦσα μήτε πνευματικόν τι διδάσκουσα, μᾶλλον δὲ τὰς προλήψεις καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν ὑποτρέφουσα. Ἀντὶς καλλιφώνων χορῶν μօρφωθέντων ἐν μουσικαῖς σχολαῖς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας συντηρουμέναις, ἔχομεν κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτοχειροτονήτους καὶ ὁινοφώνους φωνασκοὺς τρέποντας εἰς φυγὴν τὸ ἐκκλησίασμα. Ἀντὶς μονῶν συνδεομένων ἐσωτερικῶς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς συμβαίνει ἔτι ἐν τῇ Δύσει, φυτωρίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μօρφώσεως καὶ τῆς ἀρετῆς, ἐξ ὧν προέρχονται ὅι δεινοὶ Ἱεροκήρυκες, οἱ ἀπολογηταί, οἱ ὑπέρμαχοι τῶν τῆς Ἐκκλησίας δικαίων, οἱ τῆς Ἱεραρχίας παραστάται, τὰ πρότυπα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἔχομεν ἡ εὐτραφεῖς τινας τύπους πλὴν τοῦ σχήματος μηδεμίαν μοναστικὴν ἀρετὴν ἡ ἔργον ἐπιτελοῦντας, χλιδῶντας δὲ καὶ περὶ δίκας καὶ ἀγωγὰς διατρίβοντας, ἡ ταλαίπωρά τινα καὶ συντετριμένα ἀνθρώπια ἀνευτινὸς ἰδεώδους, πλήρη δὲ προλήψεων παρακαλήμενα παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας μοναστικῆς δόξης. Ἀντὶ ναῶν ἀληθινῶν, τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς κατανύξεως κέντρων, ἔχομεν συναγωγάς, ἐν αἷς οὐ κατὰ κόσμον συμφύρονται τὰ πλήθη, δρθοστατοῦντα ἐλλείψει καθισμάτων, οἴα ἔχουσιν αἱ ἑτερόδοξοι Ἐκκλησίαι, καὶ ἐν αἷς μέλρις ἐσχάτων ἱσέμνουν οἱ ἐκλογεῖς, μεταβάλλοντες τοὺς οἴκους τῆς προσευχῆς εἰς ἐκλογικὰ κέντρα μεθ' ὅλων τῶν ἀκόσμων αὐτῶν παρεπομένων. Ἀντὶ δὲ Χριστιανικοῦ πληρώματος ὅμοιομόρφου ἔχομεν δύο κατηγορίας δξέως ἀπὸ ἀλλήλων διακρινομένας, τὸ πολὺ πλῆθος τὸ ἀμαθὲς μὲν καὶ προληπτικὸν ἀλλὰ προσκείμενον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, καὶ τὰς λογίας καὶ ἀνωτέρας τάξεις. Ἐκ τούτων τὸ μὲν πρῶτον εἶνε μέν, καὶ ἴδιως ἐνταῖς ἐπαρχίαις, εὐσεβὲς καὶ κατὰ βάθος θρησκευτικόν, ἀλλ' ἡ θρησκευτικότης αὐτοῦ μὴ ζωογονούμενη ὑπὸ τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος ἐλλείψει τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἀλλων τῆς οἰκοδομῆς μέσων, ἀποβαί-

νει δεισιδαιμονία καὶ παχυλὴ τυπολατρεία, μηδὲν γενναῖον καὶ ὑψηλὸν ἐμπνέουσα, τήρησις ἀπλῶς τῶν θρησκευτικῶν τύπων, ἀσκησις καὶ καταπόνησις τοῦ σώματος μᾶλλον ἢ ἀνάτασις τῆς ψυχῆς εἰς τοὺς οὐρανούς, ἐκδοχὴ τῶν θρησκευτικῶν τύπων ὡς καθ' ἔαυτοὺς θεαρέστων καὶ τῆς ἀμαρτίας ἀφετικῶν. Αἱ δὲ λόγιαι καὶ ἀνώτεραι τάξεις ἢ ἀπεξενώθησαν τελείως τοῦ Χριστιανικοῦ δόγματος, ἢ εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον θρησκευτικῶς ἀδιάφοροι, μὴ συχνάζουσαι εἰς τοὺς ναοὺς μηδὲ ἐκτελοῦσαι τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν χρέη, πλὴν εἴ τις καθ' ἔξιν καὶ παραδόσιν. Τὴν Ἐκκλησίαν ἀνέχονται τὸ πολὺ ὡς ἔθνικὸν δόγμανον καὶ ὡς μέσον συναφείας πρὸς τὸ ὑπόδουλον ἔθνος. Ὁ About ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα τῷ 1852 γράφει, ὅτι «αὕτη δὲν περιέχει οὔτε φιλοσόφους, οὔτε ἐλευθερόφρονας, οὔτε ίσχυρὰ πνεύματα, ἢτοι τοὺς κομπαστὰς (fanfarons) τοὺς ἀπορρίπτοντας τὴν θρησκείαν χωρὶς νὰ τὴν γνωρίσωσιν, ἐπιτηδεύοντας δὲ σκεπτικότητα ἀνευ μελέτης τῶν πραγμάτων»⁽¹⁾. Ἀλλ' ἂν ὁ About ἐπεσκέπτετο σήμερον τὴν Ἑλλάδα, θὰ ἔθαύμαζεν αὐτὴν διὰ τὴν ἀντιθρησκευτικὴν ἐδάφους αὐτῆς γονιμότητα, ἐν μιᾷ πεντηκονταετίᾳ παραγόντος ἀναρίθμους πτωχαλαζόνας, οἵτινες μὴ ἔννοοῦντες μηδὲ γρὺν ἐκ τῶν θρησκευτικῶν, ἐπιτηδεύονται τὸν ἄθρησκον ἢ περιφρονοῦσι τὴν θρησκείαν, ἵνα ἐπιδεικνύωνται ὡς διάνοιαι ἴσχυραὶ καὶ ἀνθρωποι τῆς προόδου. Ἀντὶ δὲ ἀληθινῶν ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων ἀπὸ κῦρος ἔχουσης ἀρχῆς ἀπορρεόντων καὶ ἐπιβαλλομένων εἰς τὸν ἀμαθῆ ὄχλον ἔχομεν ποικίλους βομβυλιούς, θορυβοῦντας ἐν ἐφημερίσι καὶ ἐν περιοδικοῖς καὶ προτείνοντας τοὺς μὲν τὴν ἀρσιν τῆς ἀγαμίας τῶν ἐπισκόπων, τοὺς δὲ κλῆρον ἀκουοδὸν ἢ κουρίαν, τοὺς δὲ συντόμευσιν τῶν ἰερῶν ἀκολουθιῶν, ἀρσιν τῶν νηστειῶν, μεταβολὴν τῆς περιβολῆς τῶν κληρικῶν, τὴν παραδοχὴν τοῦ γάμου τῶν κήρων κληρικῶν κλπ. Ἀντὶ δὲ δργάνων ἐκκλησιαστικῶν, ἐν οἷς ἀνταλλάσσονται τὰς γνώμας οἱ εἰδήμονες, μορφοῦντες ἐν τοῖς πιστοῖς δημοσίαν γνώμην καὶ φρόνημα ἐκκλησιαστικόν, χρησιμοποιοῦνται, ἔξαιρέσει ἐνὸς ἢ δύο καλῶν περιοδικῶν, ἀναιμικά τινα ἡμιπεριοδικά καὶ πολλάκις καὶ ἐφημερίδες, εἰς ἀκατέρχονται καὶ ἀνώτεροι κληρικοί, διαπλητιζόμενοι ἔστιν δτε καὶ ὑποβάλλοντες εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἀναγνωστῶν θέματα καθαρῶς ἐκκλησιαστικά, καὶ ζητοῦντες τὴν ἔκφρασιν τῆς δημοσίας γνώμης ἐν ζητή-

1) "Ἐνθα καὶ ἀν., σελ. 281—82.

μασι παντελῶς ξένοις αὐτῇ. Ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου γεννᾶνται σκάνδαλα καὶ συγχύσεις, σαλεύει τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κλονίζεται ἡ πίστις τοῦ λαοῦ, δὲν δύνανται ἡ δὲν θέλουσι νὰ τὸ ἐννοήσωσιν οἱ ἐν ἀμίλλαις πονηραῖς διαγωνιζόμενοι λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Τοιαῦτα εἶνε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας τοῦ 1852, καὶ τοιαύτην ἐξ αὐτῆς πτῶσιν ἔπαθεν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ θὰ ἐρωτήσῃ τις πῶς ἐπεβλήθη καὶ ἐροῦσε τὸ τοιοῦτον ἀσύμφυλον καὶ καταστρεπτικὸν σύστημα, καὶ ἀν ὑπάρχει θεραπεία τοῦ κακοῦ τούτου καὶ ποία αὐτῇ. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα θὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐν τοῖς ἔξης.

§ 13. Γ'. Τὰ αἴτια τῆς ἐπιβολῆς καὶ διατήρεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τῆς Ἑλλάδος συστήματος.

Πρὸς λύσιν τῆς πρώτης ἀπορίας εἶνε ἀνάγκη νὰ ληφθῇ ὑπὸ ὄψιν ἡ ὅλη κατάστασις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴν ἐπανάστασιν καὶ αἱ σύγχρονοι περιστάσεις, ἐξ ὧν ἀπέρρευσεν ἡ πρωτοφανῆς αὐτῇ δουλεία τῆς Ἐκκλησίας. Ὡς εὐνοϊκὴ βάσις εἰς εἰκοδομὴν πολιτειοκρατικοῦ συστήματος ἐχοησίμευσαν ἔνθεν μὲν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, καθ' ἥν οἱ πάντες μετ' ἀνησυχίας ἀπέβλεπον εἰς τὴν τελοῦσαν ὑπὸ τὸν Σουλτάνον Μεγάλην Ἐκκλησίαν, ἀγωνιζόμενοι εἰς ἀπόκτησιν οὐ μόνον πολιτικῆς ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας. ἔνθεν δὲ τὸ πνεῦμα καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας αὐτῆς, ἢτις ἀντιμέτως πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, μὴ ἀναπτύξασα ἰεραρχικοὺς σκοπούς, μηδὲ ἐπιδιώκουσα ἴδιους σκοπούς ἐπικρατήσεως, περιορισθεῖσα δ' εἰς τὴν τήρησιν τῶν παραδεδομένων, ἔθεώρει ἐν Ἑλλάδι ἀποστολὴν αὐτῆς νὰ συνδράμῃ εἰς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους, πρωτοστατοῦσα καὶ συναγωνιζομένη, ὡς εἴδομεν, ἐν τῷ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι καὶ συναπαλλάσσουσα οὕτως αὐτὸν ἐκ τῆς Τουρκικῆς πιέσεως. Ἰδίᾳ δ' ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἰς τὴν τήρησιν τῶν τύπων τῆς λατρείας ἀπ' αἰώνων περιπεσὼν δὲν ἦσθανετο καὶ πολὺ τὴν πίεσιν τοῦ πολιτειοκρατικοῦ συστήματος, ἀρκούμενος ὅτι ἔχει λατρείαν κατὰ πάντα ἐλευθέραν. Οἰκοδόμοι δὲ ἴδιᾳ καὶ συντηρηταὶ τοῦ πολιτειοκρατικοῦ τούτου συστήματος εἶνε ἔνθεν μὲν ἡ ἀντιβασιλεία, ἔνθεν δὲ ἡ πολιτική. Κατὰ κακὴν δῆλα δὴ τύχην ἀνετέθη ἡ διαρρύθμισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μετὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰς τὸν ἀντιβασιλέα Maurer, ὅστις

Διαμαρτυρόμενος ὡν αὐτός, οὐδεμίαν μὲν ἔννοιαν εἶχεν ἐλευθέρας Ἐκκλησίας, δρώσης κατὰ τοὺς κανόνας, τὴν δὲ ἐλευθερίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑπελάμβανεν ὡς εἰς οὐδὲν ἔτερον συνισταμένην ἢ εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς Πύλης καὶ τοῦ νπ' αὐτὴν τελοῦντος Πατριάρχου⁽¹⁾. Τοιαῦτα περὶ Ἐκκλησίας φρονῶν δὲ Maurer, θεωρῶν δὲ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν ἀναγκαῖον στήριγμα τῆς ἐν Ἑλλάδι Βαναρικῆς μοναρχίας, ἐπόμενον ἦτο ὅτι διαρρυθμίζων τὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας θὰ ἥκολούθει τὰς συγχρόνους προτεσταντικὰς περὶ Ἐκκλησίας ἀρχάς, καθ' ἀρχῆς εἴνε καθίδρυμα ἔξαρτωμενον ἐν πᾶσιν ἐκ τῆς Πολιτείας, οὐδεμίαν ἔχον αὐτοτέλειαν ἢ ἴδιαν κίνησιν, μεταπλάσσον αὐτὰς πρὸς τὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ρωσικὸν πρότυπον. Εἰς τὸ σύμμακτον δὲ τοῦτο εἶδος καὶ ἀποφάλιμον τέρας τὸ ἐκ τῆς μίξεως τοῦ Ρωσικοῦ προτύπου καὶ τοῦ Βαναρικοῦ γραφειοκρατικοῦ κατασκευάσματος προελθόν προσέβλεπον λίαν ἀσμένως, ὃ τε Maurer αὐτός, βρενθυόμενος καὶ θεωρῶν αὐτὸν «μέγα, ὡς ἔλεγε, κοσμοῖστορικὸν βῆμα, μέλλον νὰ ἀφίσῃ ἐποχὴν», καὶ οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ ἐφεξῆς μύωπες πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος, μηδεμίαν καὶ αὐτοὺς ὑψηλοτέραν περὶ Ἐκκλησίας ἔννοιαν ἔχοντες, καὶ εἴτε ἀνεπιγνώστως ἀπομιμούμενοι τὴν ἀλλαχοῦ ἐξ ἄλλων λόγων προϊοῦσαν πολιτειοκρατίαν, εἴτε καὶ φοβούμενοι τὴν αὐτοτέλειαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ θέλοντες νὰ ἔχωσιν ὑποτεταγμένην τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὰς φιλάρχους αὐτῶν δομὰς καὶ εἰς τὰς δεσποτικὰς διαθέσεις. Τοσοῦτον δὲ στερρῶς εἴχοντο καὶ ἔχονται οἱ Ἑλληνες πολιτικοὶ τοῦ κράτους, ὡς τινος παντοδυνάμου, τὰ πάντα καὶ δὴ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὀφείλοντος νὰ ἔχῃ εἰς ἕαυτὸν ὑποτελῆ καὶ δεσμίαν, ὥστε δὲν ἔδιστασαν νὰ ἀθετήσωσι καὶ τὰς μετά τοῦ Πατριαρχείου περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας συμφωνίας. Ὅτε δηλαδὴ τῷ 1850 οὗτοι πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, σφόδρα ἀγανακτούσης ἐπὶ τῇ διαστάσει πρὸς τὸ Οἰκ. Πατριαρχεῖον, ὅπερ δὲν ἀνεγνώριζε τὴν ἐν Ἑλλάδι αὐτοβούλως ἀηρυχθεῖσαν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἥναγκασθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν ἀναγιώρισιν τῶν γενομένων, τὸ Οἰκ. Πατριαρχεῖον παρέσχεν αὐτὴν ἐπὶ ὅροις ρητοῖς ἀσφαλίζουσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτονομίαν. Ἡ Ἑλλην. Κυβέρνησις ἀποδεχθεῖσα μετὰ χαρᾶς τὸν συνοδικὸν τόμον, καὶ πανηγυρίσασα ἐπὶ τούτῳ διὰ πανδήμων δοξολογιῶν, δὲν συναπεδέχθη εἴτα καὶ τοὺς δρους, ἐφ' οἷς ἔξε-

1) Ὁρα Maurer, Das Griechische Volk, τόμ. II, σελ. 154.

δόθη δ Τόμος, ψηφίσασα τοὺς νόμους Σ' καὶ ΣΑ' τοὺς ἀντικειμένους ἄρδην εἰς τοὺς τεθέντας ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὅρους. Τὸ Πατριαρχεῖον, ἐννοεῖται, φειδόμενον τῆς εἰρήνης τοῦ ἀρτισυστάτου βασιλείου, δὲν ἥθελησε νὰ διαμαρτυρηθῇ ἢ νὰ ἀρῃ τὴν ἀναγνώρισιν διὰ τὴν ἀδέτησιν τῶν ὅρων αὐτοῦ. Ὁ ἀναγινώσκων τὴν ἔκθεσιν τοῦ καταρτίσαντος τοὺς νόμους τούτους τότε ὑπουργοῦ ἐκπλήσσεται τῇ ἀληθείᾳ ἐπὶ τῇ ἀφελείᾳ αὐτοῦ κηρύσσοντος, ὅτι οἱ δύο νόμοι εἶνε «τε θε μελιωμένοι ἀμφότεροι εἰς τὰς βάσεις τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις, συμφωνοῦντες πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν καὶ κανονικῶς προνοοῦντες πάντα τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰς τῆς Πολιτείας σχέσεις». Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον ἀποδοιέον μὲν ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν ἀγνοιαν τῶν ἱερῶν κανόνων, ἥν ἔπασχεν αὐτὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν βουλευταί, ἥ ἀπόφανσις ὅμως αὕτη συγκαλύπτει μόνον τὴν τάσιν αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ὅπως ἔχωσι τὴν Ἐκκλησίαν ὑποτελῆ εἰς τὸ ἄρμα τῆς Πολιτείας, ὡς εἴπομεν, ἐξ οὗ καὶ ἀντέργαψε τὸ Καταστατικὸν τοῦ Maurer Διάταγμα, συνονθυλεύσας αὐτῷ διά τινων παρατηρήσεων ἐκ τοῦ σπουδαιοῦ τόμου. Οὕτω τὸ κατάσκευασμα τοῦ Maurer περιέπεται καὶ συντηρεῖται εἰσέτι ὑπὸ τῆς πολιτικῆς, μηδεμίαν ἀνωτέραν περὶ Ἐκκλησίας συνείδησιν ἔχούσης, σκεπτομένης δ' ἀπλῶς περὶ καταλήψεως καὶ διατηρήσεως τῆς ἀρχῆς καὶ ἀνενοχλήτου ἀπολαύσεως τῶν ἀγαθῶν τῆς ἔξουσίας. Ὁ θέλων νὰ ἔννοησῃ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐν Ἑλλάδι κομματικῆς πολιτικῆς τῆς ἀπὸ τοῦ 1833 πραττούσης τὰ κοινά, ἀντὶ πάντος ἄλλου ἃς μελετήσῃ τὴν ἴστορίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι ὑποτελείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς πιστῶς αὐτὸν ἐκφαινούσης. Πάντοτε καὶ πανταχοῦ βλέπει τις τοὺς πολιτευομένους ἀγωνιζομένους πῶς νὰ κρατῶσι τὴν Ἐκκλησίαν δεσμίαν εἰς τὴν ἐπιφροὴν αὐτῶν, ἐκμεταλλευόμενοι αὐτὴν κομματικῶς καὶ χρησιμοποιοῦντες εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἐπικράτησιν. Ὅσακις βουλευτής τις εὐρινέρων βλέψεων ἔγειρη τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ζητήσῃ νὰ χειραφετηθῇ τῆς πολιτικῆς ἥ Ἐκκλησία, ἀμέσως ἔξανίσταται πάντες, ὅχι ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν ἥ συστήματος ἥ ἐκ φόβου πρὸς τὴν αὐτοτέλειαν τῆς Ἐκκλησίας, ὃν ἔχουσιν οἱ ἐν τῇ Δύσει πρὸς τὴν πολεμοῦσαν τὸ κράτος Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἵνα μὴ χάσωσι τὸ μέγα τοῦτο τῶν ουσφετίων καὶ τῆς συναλλαγῆς ἐκκλησιαστικὸν λειβάδιον, ἐνῷ κατορχοῦνται ἀπὸ τοῦ 1833 λυμαίνομενοι τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν, καὶ διορίζοντες ἐπισκό-

πους, ιερεῖς, διακόνους, μοναχούς, ψάλτας, νεωκόρους⁽¹⁾ κλπ. Δὲ νείνε τοῦ παρόντος καὶ τῶν σημερινῶν περιστάσεων, εἰς τὸ μέλλον θὰ φροντίσῃ η Πολιτεία, εἶνε αἴσυνήθεις ἐπωδαί, δι' ὧν παρακάμπτεται πᾶσα εὐγενῆς ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἐν ταῖς Βουλαῖς πρότασις. Μὴ θέλοντες δὲ νὰ περιορίσωσι τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπιλογῆς μηδὲ νόμον, ὡς εἴπομεν, ἐψήφισαν ἀπαίτουντα πτυχίον θεολογικὸν διὰ τὴν κατάληψιν ἐπισκοπικῆς ἔδρας, πρᾶγμα ἐν οὐδεμιᾷ χώρᾳ συμβαῖνον.² Αν δὲν ὑπάρχῃ λοιπὸν Ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι, ὁ λόγος εἶνε διότι ὑπάρχει κομματισμὸς καὶ μικροπολιτική, μόνον δ' ὅταν καταπνιγῇ τὸ πνεῦμα τοῦ κομματισμοῦ καὶ τῆς συναλλαγῆς, μόνον ὅταν συστηματικὴ ἐνέργεια καταβληθῇ, ὡς ἐν ἄλλοις κατεβλήθῃ καὶ ἐπέφερε τέλος, οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου, τὴν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς χειραφέτησιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ τῶν ἄλλων ὑπαλλήλων, ὑπάρχει ἐπλὶς νὰ ἀνορθωθῇ ἡ Ἐκκλησία.

Λαμβανομένου ὑπὸ δύψιν, διὰ δὲ Ἑλληνικὸς λαὸς εἶνε εὐσεβῆς κατὰ βάθος, σεβόμενὸς τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ Παλλάδιον, τὴν Ἐκκλησίαν, δι αὐτὸς δὲ φωτιζόμενος καταλλήλως ἡδύνατο νὰ ζητήσῃ τὴν ἀπὸ τῆς Πολιτείας ἐλευθέρωσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐδικαιοῖτο τις νὰ ἀναμένῃ θᾶττον ἡ βραδύτερον ἀντίδρασιν καὶ κατάλυσιν τοῦ Μαουρερείου κατασκευάσματος, τοῦ μετὰ σπουδῆς καὶ ἐν παραγνωρίσει τῶν ἀληθῶν συμφερόντων τῆς Ἐκκλησίας σχεδιασθέντος. Τοῦτο δὲ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ δὲ λαὸς ἐδυνσφόρει διὰ τὰ κατὰ τῶν Μονῶν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Maurer γενόμενα, καὶ τὴν δυσφορίαν αὐτοῦ ταύτην πολυειδῶς ἔξεδήλουν. Πλὴν ἔλιπον τὰ πρόσωπα, ἄτινα χειραγωγοῦντα τὸν λαὸν καὶ τὴν δυσφορίαν τοῦ λαοῦ εἰς συστηματικὴν ἀντίδρασιν κατευθύνοντα θὰ ἀντενήργουν ἀποτελεσματικῶς κατὰ τοῦ ὀλεθρίου διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν συστήματος τούτου. Τὰ πρόσωπα τὰ δυνάμενα νὰ συστηματοποιήσωσι καὶ κατευθύνωσι τὴν ἀντίδρασιν ἥσαν οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ θεολόγοι. Βεβαίως καὶ τινες τῶν πολιτικῶν ἡθέλισαν νὰ ἀντιδράσωσι καὶ τότε καὶ ἐφεξῆς ὑψούντες φωνὴν ὑπὲρ τῶν καταπατουμένων δικαιωμάτων τῆς Ἐκκλησίας. Πλὴν ἡ ἀντίδρασις αὕτη δὲν πρόήρχετο ἐκ λόγων πίστεως ἡ συνειδήσεως, ἀλλ' ἀπέβλεπεν, ὡς τὰ πολλά, εἰς ἐκμετάλλευσιν πολιτι-

1) Ο ἀναγινώσκων ἀς ἀναμνησθῇ τοὺς ἀγῶνας, οὓς κατέβαλον τὰ δημοτικὰ συμβούλια ἐσχάτως ἀντιποιούμενα τοῦ διορισμοῦ τῶν ϕαλτῶν καὶ τῶν νεωκόρων. Απὸ τῆς Ψηφίσεως τοῦ πεσὸς ἐνοριῶν νόμου οἱ ἵερεῖς διορίζονται τῇ προτάσει τῶν ἐνοριτῶν, οἱ δὲ ϕάλται καὶ οἱ νεωκόροι τῇ προτάσει τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ.

κήν ἡ κομματικήν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἀντιπάλων, ὃν αἱ θρησκευτικαὶ ἴδεαι ἥκιστα ἵσαν διάφοροι τῶν ἰδίων. Τὸ ἀληθὲς εἶνε, διὰ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα οἱ Ἑλλήνες πολιτικοὶ ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας ἔδειξαν πάντοτε, ἂν μὴ περιφρόνησιν, πάντως ἀδιαφορίαν, ὑπολαμβάνοντες αὐτὰ οἱ μὲν πολλοὶ ὡς ἀνάξια μερίμνης πρὸ τῶν ἄλλων ἐπειγόντων τῆς πατρίδος καὶ τοῦ ἔθνους ζητημάτων, τινὲς δὲ ὡς δυνάμενα σὺν τῷ χρόνῳ εὐχερῶς νὰ διευθετηθῶσιν. Ἐντιμον ἔξαίρεσιν ἀπετέλεσαν εἰς ἣ δύο τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργοί, φιλοδοξήσαντες νὰ βελτιώσωσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ οὗτοι οὐδὲν ἢ σχεδὸν οὐδὲν κατώρθωσαν, ἢ ἐκπίπτοντες τῆς ὑπουργίας πρὸν ἢ καταρτίσωσιν ἐκκλησιαστικόν τι νομοσχέδιον, ἢ παραλύοντες πρὸ τῶν ἀντιδράσεων, ἃς συνήντα ἡ διόρθωσις τῶν κακῶς κειμένων, ἐξ ὃν οὐκ ὀλίγοι ὠφελοῦντο.

Ὦς τοιαύτη ἡ πολιτικὴ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀντίδρασις, ὡς ἀποβλέπουσα ὅχι εἰς βελτίωσιν τῆς ἐκκλησίας ἀλλ’ εἰς ἐκμετάλλευσιν αὐτῆς πρὸς σκοποὺς κομματικούς, οὔτε ἡτο δυνατόν, οὔτε ἐπρεπε νὰ ἐπιτύχῃ. Λέγομεν οὔτε ἐπρεπε νὰ ἐπιτύχῃ, διότι ἀλλοίμονον εἰς τὴν ἐκκλησίαν πάντα εἰς τὴν Πολιτείαν, δταν τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν σχέσεις πανονίζωσι λόγοι πολιτικῆς ἐπικρατήσεως καὶ κομματικῆς ὠφελείας. Οὕτω πως θὰ καταβιβάσωμεν καὶ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς περιωπῆς καὶ τοῦ γειτοῦ σεβασμοῦ εἰς τὴν παλαίστραν τῶν πολιτικῶν παθῶν καὶ τῆς κομματικῆς διαμάχης. Προοιχή, ὅπως τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα μὴ καταστήσωμέν ποτε ὑπόθεσιν κομματικήν. Τὴν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας ἀντίδρασιν ὠφειλον νὰ διευθύνωσιν οἱ ἐπαγγέλματος πρόμαχοι τῆς ἐκκλησίας, ὁ κλῆρος καὶ οἱ θεολόγοι. Δυστυχῶς ὅμως οὔτε τότε, οὔτε ἐφεξῆς παρουσιάσθησαν κληρικοὶ καὶ θεολόγοι εἰς ἀντίδρασιν κατάλληλοι. Ο κληρος τῆς τότε ἐποχῆς δὲν ἦδύνατο νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν ἀτε φέρων τὰς κῆρας, δσας συνεπήγαγεν ἡ μακραίων δουλεία. Ο μὲν κατώτερος ἡτο πάντη ἀγράμματος, μετὰ δυσκολίας δυνάμενος νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ Οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἐγίνωσκον μὲν δλίγα ιερά, ἀλλ’ ἡ καθόλου μάθησις αὐτῶν ἡτο πενιχρά, καὶ διαρακτήρος οὔτως ἀδύνατος καὶ ὑδαρής, ὥστε ὑπὸ αὐτῶν δὲν ἡτο δυνατὸν νὰ διεξαχθῇ σοβαρὰ ἀμυνα ὑπὲρ τῶν δικαιών τῆς ἐκκλησίας. Σημειωτέον δὲ ὅτι πολλοὶ πρόσφυγες ἐπίσκοποι ἐκ Τουρκίας ἐπιδραμόντες, ἐπεδίωκον τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου, γλιχόμενοι νὰ καταλάβωσιν ἐπαρχίας, καὶ ἐπιτηδείως εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Maurer οικολογούμενοι καὶ ὑπο-

σχέσεις λαμβάνοντες. Εἴ τις δὲ ὑπῆρχεν ἐπίσκοπος διακρινόμενος εἰς λόγον μορφώσεως ἢ σθένους, τούτου ἡ φωνὴ κατεπνίγετο ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἐπαναστατικῆς θυέλλης. Ἐν γένει ἔλιπε παρὰ τοῖς κληρικοῖς τὸ πνεῦμα τῆς αὐταπαρνησίας, οὐδὲ εἶχον τὴν ἀλληλεγγύην, τὸ *esprit de corps*, ὅπερ παράγει ἡ διμοιδόμορφος ἐκκλησιαστικὴ μόρφωσις καὶ ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἣς ἀντιπρόσωποι ἄμα καὶ συνεκτικοὶ δεσμοὶ εἶνε οἱ Ἱεράρχαι. Τὸ πνεῦμα τούτο οὕτε ἔπειτα οὔτε σήμερον κατώρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ ὁ κλῆρος, εἰ καὶ τὰ ἀντεκκλησιαστικὰ μέτρα, ἀτινα ἔλαβε καὶ λαμβάνει δσημέραι ἡ Πολιτεία ὥφειλον τὰ συνενώσωσιν αὐτὸν εἰς γενναιοτέραν ἄμυναν καὶ συνοχήν. Ἡ ἔλλειψις τοῦ πνεύματος τούτου παρὰ τοῖς κληρικοῖς εἶνε ἡ πηγὴ ὅλων τῶν κακῶν τῆς Ἐκκλησίας μέχρι σήμερον. Οὕτω λοιπὸν ἀπαρασκεύουσ καὶ ἀπειθαρχήτους τοὺς Ἱεράρχας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἔξεμεταλλεύθη δεξιῶς ὁ Maurer, συμβουλευόμενος μὲν ἔκαστον κατ' ἵδιαν καὶ λαμβάνων γραπτὴν τὴν γνώμην αὐτοῦ, εἴτα δὲ καὶ ἐν συνόδῳ αὐτῶν, τὴν 15ην Ιουλίου 1833 συνελθούσῃ, ἐν ᾧ ἐπλειστοψήφουν οἱ προσφυγες ἀρχιερεῖς, ὑφαρπάσας τὴν ψήφισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, «διευθυνομένης ὑπὸ συνόδου ὑπὸ τοῦ βασιλέως καθισταμένης». Ἐν τῇ ἰδρύσει λοιπὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος δὲν ἡδύναντο νὰ ἀντιδράσωσιν οἱ Ἑλληνες Ἱεράρχαι ὡς ἐκ τῆς συνθέσεως αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐφεξῆς οἱ Ἱεράρχαι δὲν ἡδύναντο νὰ ἐνεργήσωσι τι ἀποτελεσματικὸν ἐν γένει μὲν διὰ τὴν ἔλλειψιν, ὡς εἴπομεν, τοῦ ἔνιαίσου ἐκκλησιαστικοῦ πνεύματος, ἵδια δὲ διότι ὑποδούλωθεντες εἰς τὴν Πολιτείαν δὲν ἡδύναντο νὰ συνέρχωνται καὶ νὰ βουλεύωνται διοῦ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν ἥσκει ἡ πενταμελής Σύνοδος. Ἄλλ' αὗτη καταρτιζομένη τῇ ἐπειβάσει τῆς Πολιτείας, ἀλλάσσουσα κατ' ἔτος καὶ δουλεύουσα τῇ Πολιτείᾳ δὲν ἦτο δυνατὸν μηδὲ νὰ σκεφθῇ τι περὶ ἀπαλλαγῆς ὑπὸ τῶν πολιτικῶν δεσμῶν. Ἀν δὲ Σύνοδός τις ἦ συνοδικός τις ὑψωσε κατὰ καιροὺς φωνὴν κατὰ τῶν ἐπειβάσεων τῆς Πολιτείας, ἡ μεμονωμένη φωνὴ αὐτῶν ἔχοησίμευεν εἰς δικαιολογίαν ἀπλῶς τῆς ὑπάρξεως Συνόδου. Ἡρκει νὰ ἔτριψε τοὺς ὀδόντας ἡ Πολιτεία, καὶ οἱ συνοδικοὶ ὑπέκυπτον κατὰ τρόπον αὐτόχρημα ἔξευτελιστικόν. Ὡς παράδειγμα ἔξευτελισμοῦ, ὃν ὑπέστη ἡ Ἱερὰ Σύνοδος παρὰ τοῦ ἐν τοῖς θώραις τῆς ἔξουσίας κατορχούμενου ὑπουργοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἶνε τὰ γενόμενα κατὰ τὸ 1852. Ὁτε δηλ. ἡ Σύνοδος ἐπήνεγκε παρατηρήσεις τινὰς εἰς τοὺς

ἐν σχεδίῳ νόμους Σ' καὶ ΣΑ', ὡν ἡ τυπικὴ ἔγκρισις ἐξηήδη παρ'
αὐτῆς, ὃ ὑπουργὸς ἐπέστρεψε τὸ ἔγγραφον τῆς Συνόδου καὶ ἀπαξ καὶ
δις μετ' ἀπειλῶν, ἀξῶν νὰ ἔγκρινωσι τὰ νομοσχέδια ἀνευ τινὸς παρα-
τηρήσεως ἢ διορθώσεως. Ἡ ἐξ ἀσθενῶν γεροντίων Σύνοδος ἀναγκα-
σθεῖσα οὕτω νὰ ἔγκρινῃ τὰ νομοσχέδια, ὡς «περιέχοντα οὐδὲν
τὸ ἔναντι οὐ μενον οὔτε εἰς τὰ θεία δόγματα οὔτε εἰς τὰς ἐκκλη-
σιαστικὰς παραδόσεις», ἐσημείου ἐν τέλει ὅτι «πέποιθεν εἰς τὴν σύ-
νεσιν καὶ τὴν εὐσέβειαν τοῦ τε ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν νομο-
θετικῶν σωμάτων, ὅτι εἰς τὰς νομικὰς διατάξεις θέλουσιν ἀποβλέπῃ εἰς
τὴν εὐστάθειαν καὶ τὴν δόξαν τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας, ἥτις ταυτί-
ζεται μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς Πολιτείας». Ἀλλὰ καὶ τὸ ἔγγραφον τοῦτο
ἀπέρριψεν ὃ ὑπουργὸς ἐξαναγκάσας τὴν Σύνοδον νὰ ὑπογράψῃ δήλω-
σιν οὐδεμίαν περιέχουσαν ἐπιφύλαξιν, χαρακτηρίζουσαν δὲ ὡς λίαν κα-
τεπείγονταν τὴν νομοσχεδίων ψήφισιν⁽¹⁾. Ἀντιδράσεις παράγου-
σιν ἐνέργειαι διεξαγόμεναι κατὰ πρόγραμμα καὶ σύστημα σαφὲς καὶ
καθωρισμένον, ὅπερ μετ' ἀκαταβλήτου δυνάμεως καὶ αὐταπαρνησίας
ἐφαρμόζουσιν οἱ τῆς Ἐκκλησίας ὑπέροχοι, διαφωτίζοντες τὸν εὐσέβη
μὲν ἀλλ' ἀνίδεον λαόν, διανοίγοντες δὲ τοὺς ὄφθαλμοὺς τῶν ἀμβλιω-
πούντων καὶ πρὸς τὰ ἐφήμερα χαμαιπετούντων πολιτικῶν εἰς τὴν
ἄποψιν τῶν ἀλληλινῶν καὶ πραγματικῶν συμφερόντων τῆς Ἐκκλησίας
καὶ Πολιτείας, καὶ πίπτοντες αὐτοὶ μάρτυρες τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ἵνα
ἀναστήσωσιν ἄλλους συνεχίζοντας καὶ προάγοντας τὸ ἔργον ἐκ δυνά-
μεως εἰς δύναμιν. Τοιούτους ιεράρχας εὐτυχήσασα νὰ ἔχῃ ἡ Ἐκκλησία
τὸν Δ' αἰώνα κατώρθωσεν, ἡγουμένου καὶ ἐμπνέοντος τοῦ Μεγάλου
Ἀθανασίου, νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν Ἀρειανίζουσαν Πολιτείαν καὶ δια-
λύουσα τὸν ὑπ' αὐτῆς ὑποστηριζόμενον καὶ τὰ πάντα ἐπινεύμενον
Ἀρειανισμὸν νὰ ἐπιβάλῃ τὴν Ὁρθόδοξον διολογίαν. Τοιούτους δὲ
ιεράρχας σχοῦσα καὶ ἐφεξῆς ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὸν Ζ' αἰώνα ἀντεπεξῆλθε
νικηφόρως ἐπὶ 150 ἔτη κατὰ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων.

Παρὰ τῶν ιεραρχῶν λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος⁽²⁾, δι' οὓς ἐξεθήκαμεν

1) Οἰκονόμου, Σωζόμενα Β', σελ. 607—610.

2) «Ἡ Ἑλληνικὴ Σύνοδος, ἔγραφε τῷ 1901 δ φιλέλλην Ρᾶσσος Δουρνοβά, ἐπὶ 50 ἔτη ὑπῆρξεν εὐχερεῖς ὅργανον μυστικῶν καὶ μὴ πιστεύοντων ὑπουργῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, καὶ σχεδὸν οὐδέποτε ἀνέπτυξε τὴν δραστηριότητα ἐκείνην, ἥτις ἀνέκαθεν ἐχαρακτήρισε τὴν Ἑλληνικὴν ιεραρχίαν, καὶ ἡς ἐπ' ἐσχάτων τρανὰ ἐδόθησαν δείγματα ἐν τε τῷ προνομιακῷ (1890), τῷ Ρουμανικῷ

λόγινς, δὲν ἦδύνατο νὰ προέλθῃ σοβαρὰ καὶ ἀποτελεσματικὴ ἀντίδρασις⁽¹⁾, εἰ καὶ εἰς πᾶσαν σοβαρὸν καὶ συστηματικὴν ἀνιδρασιν τῆς Συνόδου, ὑποστηριζομένην ἐξ ἀνάγκης ὅπο τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ὅποτοῦ λαοῦ, ἡ Κυβερνητική δὲν ἦδύνατο νὰ μὴ ὑποκύψῃ⁽²⁾.

Ἄλλα καὶ ἄλληνοι θεολόγοι ὑπερασπισταὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἐκκλησίας, δυνάμενοι νὰ σταματήσωσι τὸ κακόν, οὔτε τότε ὑπῆρξαν οὔτε ἐφεξῆς ἀνεφάνησαν. Ἡ Ὁρθόδοξος ἐκκλησιαστικὴ θεολογία εἶχε καὶ ἔχει χαρακτήρα ἐκκλησιαστικού. "Ἄν δ' ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς χώραις τὰ θεολογικὰ γνάμματα θεραπεύωνται γενικώτερον καὶ αὐτοτελέσιερον, οἱ Ὁρθόδοξοι θεολόγοι τότε μόνον εἰνε τοιοῦτοι, ἐφ' ὅσον ἔχουν πηρετοῦσιν εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας, ὑποστηρίζοντες μὲν τὴν Ὁρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ παράδοσιν, ἐργῳ δὲ καὶ λόγῳ ὑπερμαχοῦντες τῶν δικαιωμάτων τῆς θεοσυστάτου Ἐκκλησίας καὶ ἀποτελοῦντες, οὕτως εἰπεῖν, τὴν διδάσκουσαν Ἐκκλησίαν ἐν ἀνιθέσει πρὸς τὴν διοικοῦσαν. Θεολόγοις τοιούτους κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἔξοδου ἐκ τῆς δουλείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωμεν. Ἐκ τῶν τριῶν ἐφεξῆς ζωρίως θεολόγων τῶν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀσχολουμένων καὶ δυναμένων ν' ἀντιδράσωσιν καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἐκκλησίας, διὰ μὲν Μισαήλ Ἀποστολίδης, διὰ εἰτα Μητροπολίτης Ἀθηνῶν, διὰ ναμιχθεὶς πολλακῶς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, καὶ περὶ ἔχων μόρφωσιν ἐπαρκῆ, δὲν ἦτο δύμως ἀνθρώποι δυνάμενοις νὰ διακινδυνεύσῃ χάριν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν τὸ ἕδιον συμφέρον καὶ τὴν προσωπικὴν ἀντοῦ ἥρεμίαν. Τούναντίον ἀνήκεν εἰς τὸν προσωπικοῦς πρὸς τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς τὸ ἕδιον σιμφέρον περὶ πολλῷ ποιουμένους, ἔχων πολλὸς πρὸς πολλοὺς κληρικοὺς τῆς σήμερον διοιδότητας, οἵτινες δὲν ἔδειξαν κατὰ τὸν πρόσφατον ἐκ τοῦ πολέμου κλύδωνα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔινους, τὴν εὐστάθειαν καὶ τὴν οὐταπαρνήσιν τὴν εἰς τὸ σχῆμα αὐτῶν ἐμπρέπουσαν. Διὰ τοῦτο ὅν ἀλλοιε τὸν ὑπερμαχοῦ τὸν ἰδεῶν τοῦ Φαρμακίδου καὶ γράψας ἀνωνύμως ὑπὲρ αὐτῶν, εὐθὺς ὡς ἥρεται ἡ τῶν

(1864) καὶ τῷ Σερβικῷ (1882). ("Ἀνάγκη μείζονος ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἐν τῷ «Ἐλληνισμῷ», τόμ. 4, σελ. 649).

1) Περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ νόμου Σ' καὶ ΣΑ' τῆς τῷ 1913 ὅπο μικτῆς νομοπορασκευαστικῆς ἐπιτροποτελείστης, ὅρα σημ. Α. ἐν τέλει τῆς παραγράφου.

2) Παράδειγμα ἡ τῷ 1906 የῆξις Συνόδου καὶ Κυβερνήσεως, ὅπότε ἡ δευτέρα, μὴ θελουσα νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν περὶ καθιερέσεως τοῦ ἡγουμένου τῆς Πεντέλης Μητροφάνους ἀπόφασιν τῆς Συνόδου, ἡναγκάσθη πρὸ τῆς ἐπιμονῆς τῆς Συνόδου, διακοφάσης τὰς ἐργασίας αὐτῆς, νὰ ὑποχωρήσῃ.

ἀρχόντων τρυτάνη φέπουσα πρὸς τὴν ἀντίθετον κλίσιν, ἐπαλινφθησεν, διὸ καὶ ἡλέγχθη δριμέως ὑπὸ τοῦ Φαρμακίδου. Ὁ δὲ Θεόκλητος Φαρμακίδης εἶχε μὲν θεολογικὰς γνώσεις καὶ κριτικὴν τινὰ δξύτητα καὶ ἵκανότητα, ἀλλ᾽ ἔνθεν μὲν ἐστερεῖτο ἐκκλησιαστικοῦ πνεύματος, ἔνθεν δὲ ἦτο λίαν ἐπιπόλαιος καὶ μυωπός, μὴ δυναμενος μῆτε νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ νὰ ἐννοήσῃ τὴν συνάλληλον Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ σχέσιν, μήτε ὑψούμενος εἰς εὐρυτέρους δρίζοντας νὰ διέδῃ τὰ κακά, ἀτινα ἥδυνατο νὰ ἐπιφέρῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ Πολιτείᾳ ἡ ἀποχώρισις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐχων δὲ τὸ ἥθος ἄγαν ἐμπαθὲς καὶ τεταραγμένον ἥγωνται νὰ διατρέψῃ τὰ πράγματα μᾶλλον, ἐπιμένων εἰς προσωπικὰς ἀντιλήψεις καὶ κατατρίβων τὰς δυνάμεις κατὰ τρόπουν ἥκιστα προσήκοντα εἰς σεμνὸν ἐπιστήμονα καὶ τῆς ἀληθείας ἐφευνητήν. Τὰ κατὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὅπλα τοῦ Φαρμακίδου υἱοθέτησαν εἴται οἱ Βούλγαροι ἐν τῷ κατὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀγῶνι, ὅπερ γνωσθὲν ἔτρωσεν, ὡς λέγεται, δξύτατα τὴν δυμολογούμενως φιλόπατριν αὐτοῦ καρδίαν καὶ δυσθάνατον κατέστησεν αὐτόν⁽¹⁾). Ὁ δὲ ἀνιταλος αὐτοῦ Οἰκονόμος εἶχε μὲν ἔξοχα πνευματικὰ χαρίσματα καὶ προσόντα, ἀμφιλαφῆ πολυμάθειαν, ἐκκλησιαστικὴν παιδείαν καὶ ὑγιεῖς ἀρχάς, ἀλλὰ παρὰ τὸ εὐφάνταστον αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπέροχον ρητορείαν, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως μεθόδου καὶ τῆς ἀξεως δὲν ἦτο ἵκανὸς νὰ διεξαγάγῃ τὸν ἀγῶνα, ἐπιβάλλων τὰ ὑγιῆ καὶ ὅρθια εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν διὰ πολεμικῆς προσφυοῦς, ἐν τόνον, συστηματικῆς, καταδεικνυούσης ὅτι τὸ τοῦ Μαυρερ σύστημα ὅχι μόνον ἀπάριτη τῆς παραδόσεως ἀλλὰ πρὸ παντὸς φέρει τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον τῆς Ἑλλάδος. Ὁ θέλων νὰ γνωρίσῃ τί ἐστιν Οἰκονόμος, ἀς προστρέψῃ εἰς τὸ τετραβίβλον αὐτοῦ

1) Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡμεῖς, ὅτε ἡ κοσμητεία τῆς θεολογικῆς σχολῆς συναντήθη τῆς τὴν εἰκόνα τοῦ Φαρμακίδου ἐν τοῖς καθηγηταῖς τῆς θεολογίας, ἀνέστημεν καὶ ἐματιώσαμεν τότε τὴν ἀνάρτησιν αὐτῆς εἰπόντες, διε: «ἐν Ὀρθοδόξῳ θεολογικῇ σχολῇ, ἔνθα οἱ καθηγηταὶ ἔγουσι λόγον ὑπάρξεως, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον διδάσκουσιν Ὀρθοδόξως καὶ ἀποδέχονται ἀπαραμείωτα τὰ δόγματα, τοὺς ἵερους κανόνας καὶ τὰς παραδόσεις, δὲν δύνεται νὰ συναναρτηθῇ πρὸς τιμὴν καὶ ὡς πρότυπον τῶν διδασκομένων ἡ εἰκὼν καθηγητοῦ, μὴ διδάξειν τοὺς μηδὲ ἀπαξ ἐν αὐτῇ, σχισματικὸν δὲ κατ' οὐσίαν, ἀσεβήσαντος πρὸς τὸ κῦρος τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ πρὸς τὴν κανονικὴν αὐθεντικὴν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, δόντος δὲ ὅπλα εἰς τοὺς πολεμίους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους».

περὶ τῶν ἔβδομήκοντα ἑρμηνευτῶν σύγγραμμα. Ἐν αὐτῷ ἔχει τις τὴν εἰκόνα τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, ἀνθρώπου πολυθαυμάστου μὲν ἐξ ἐπόψεως πολυμαθείας, φητορικῆς χάριτος, Ἐλληνομαθείας καὶ εὐσεβείας, ἀλλὰ κριτικῶς ὑποδεοῦς καὶ ἀμεθόδου, δαπανῶντος τὸν χρόνον εἰς ἀπόδεξιν πραγμάτων ἐπιστημονικῶς ἀστηρίκτων.

Ἄλλους ἐπιφανεῖς θεολόγους⁽¹⁾ ὑπέρ τοῦ δικαίου αὐτῆς ἀγωνισθέντας, δὲν ἡξιώθη νὰ ἀποκτήσῃ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, διότι, εἰ καὶ ἀπὸ τοῦ 1837 λειτουργεῖ ἡ θεολογικὴ σχολή, ἐν αὐτῇ ἐδίδασκεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς καὶ μόνος καθηγητής, ὁ Κοντογόνης, πολὺ δὲ ἀργὰ προσειένθη καὶ δεύτερος καὶ τρίτος, μόλις δὲ ἐσχάτως συνεπληρώθη ἡ σχολὴ αὐτῇ. Ἀλλ' εἴ τις ἐκ τῶν δλίγον τούτων καθηγητῶν ἐφαίνετο παρέχων στοιχεῖα νὰ ἀναδειχθῇ ἐν τῇ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ, ὁ τοιοῦτος ἐχρησιμοποιεί ἐν τάχει τὴν καθηγεσίαν εἰς ἐπιβάσιν ἐπισκοπικῆς ἐδρας ἐπὶ βλάβῃ τῆς θεολογίας, ὡς λ. χ. ὁ μακαρίτης Λυκοῦργος. Καὶ σήμερον δὲ ἡ συμπληρωθεῖσα Θεολογικὴ σχολή, ἵνα δράσῃ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἀνάγκῃ οἱ μὲν ὑποψήφιοι τῆς καθηγεσίας νὰ μὴ ὑπολαμβάνωσι τὴν ἐδραν ὡς ἡσυχαστίᾳοιν, εἰς δὲ φέρουσιν αἱ πρῶται καὶ ἐπιτυχίαι, οἱ δὲ καθηγηταὶ τῆς θεολογίας, στάδιον ἐναμίλλου ἐρεύνησι καὶ καλλιεργείας τῶν θεολογικῶν γραμμάτων τὴν καθηγεσίαν θεωροῦντες, νὰ συνδεθῶσι στενώτερον μετά τῆς διοικούσης Ἐκκλησίας, ἐγγαζόμενοι συντόνως, ἵνα ὑψώσωσι τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν περιπατὴν τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ στηρίξωσι τὴν πίστιν κατὰ τῆς ἀπιστίας. Μένει ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ δεύτερον ἐφωτημα, ἀν ὑπέρῳ θεραπεία τοῦ κακοῦ καὶ ποία αὕτη, περὶ ἣν πραγματεύεται ἡ Ἑξῆς παράγραφος.

ΣΗΜ. Α. Μεταρρύθμισιν τοῦ διέποντος τὴν Ἐκκλησίαν συστήματος ἐπεκείρησε τῷ 1913, τῇ ὑποκινήσει ἀρχιερέων τινῶν, ἡ Πολιτεία: Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν σχηματισθεῖσα ἐξ ἀρχιερέων καὶ λαϊκῶν ἐπιτροπεία ἡτο τοιαύτη τὴν σύνθεσιν, ὥστε ἀσφαλῶς ἡδύνατο νὰ προΐδῃ τις τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς δὲ θὰ κατέληγε. Πολλὰ τῶν μελῶν αὐτῆς ἐστεροῦντο βασίμου θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς μορφώσεως, μὴ μελετήσαντά ποτε τὸν βίον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἴδιως τὸς σχέσεις, ἀς εἶχεν αὕτη πρὸς τὸ Βυζαντιακὸν ιράτος, μηδὲ εἰδότα καθόλου τὰς πολλαπλᾶς δυσχερείας καὶ τὰς μορφάς, ἀς προσέ-

1) Οἱ σύγχρονοι Ν. Δούκας καὶ Βάμδας ἡσαν ὁ μὲν φιλόλογος, ὁ δὲ μᾶλλον φιλόσοφος.

λαβεν ἐν τῇ ἴστορίᾳ τῶν αἰώνων τὸ μέγα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας πρόβλημα. Οὕτω δ' ἀπαράσκευα ἴστορικῶς καὶ θεολογικῶς τὰ μέλη ἐπόμενον, διι ἐμπειρικῶς ὅλως θὰ ἐπελαμβάνοντο τοῦ νομοθετεῖν ἐν ἐκκλησιαστικοῖς ζητήμασιν, ἄτινα καὶ μόνον ὅπως ἔννοησῃ τις ἀπαιτεῖται δαψιλῆς γνῶσις τῆς ἴστορίας τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν θέλομεν νὰ πιστεύσωμεν τὴν κατηγορίαν, διτι τινὰ τῶν μελῶν ἀντελαμβάνοντο τῆς ἐντολῆς αὐτῶν ὅλως χαμηλῶς, ἐπιδιώκοντα ὅχι πᾶς νὰ ἀναχθῇ ἡ καταπεσοῦσα Ἐκκλησία εἰς τὴν περιωπήν, εἰς ἣν τάσσουσιν αὐτὴν οἱ ιεροὶ κανόνες καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα, ἀλλὰ πᾶς θὰ παραταθῶσιν ἐπὶ πλέον αἱ ἐργασίαι, δι' ἃς ἡμείβοντο δαψιλῶς ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Οὕτω τὰ τῆς ἐπιτροπείας ταύτης νομοσχέδια, δι' ἣν ἐδαπανήθησαν δραχ. 91,676,35, οὐδεμία διέπει ἀνωτέρᾳ ἀρχῇ ἢ συστήματος ίδεα, ἀλλὰ τὰ πάντα πλέουσιν ἀνερμάτιστα εἰς πέλαγος ἀντιφάσεων καὶ ἀντικανονικότητος, πρακτικῶς δὲ ταῦτα ἀτοτελοῦσιν ἔκδοσιν ἐπηνξημένην ἀλλὰ μὴ διωρ θωμένην τῶν νόμων Σ' καὶ ΣΑ', στερεούντα τὰ δεσμὰ τῆς ὑφισταμένης ἐκκλησιαστικῆς δουλείας. Κατὰ τὰ νομοσχέδια ταῦτα ἡ ιεραρχία τῆς Ἐκκλησίας δὲν δύναται νὰ συνέλθῃ αὐτοδικαίως, ἡ δὲ Σύνοδος ἀλληλογραφοῦσα διὰ τοῦ ὑπουργείου δεσμεύεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ἐν τοῖς νόμοις Σ' καὶ ΣΑ', ἐν ταῖς ἀποφάσεσιν αὐτῆς, ἐν αἷς σχεδὸν πάντοτε ζητεῖται ἡ ἔγκρισις τῆς Πολιτείας, οὐ μόνον ἐν ταῖς ἀλλαις ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς καταδικαστικαῖς. Πρὸς ἐκτέλεσιν δῆλα δὴ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἀπαιτεῖται ἡ ἔγκρισις τοῦ ὑπουργοῦ δικαιουμένου ἐν ὀρισμέναις περιπτώσεσι νὰ ἀρνῆται αὐτὴν καὶ ἀποφασίζοντος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποβαλλομένης αὐτῷ δικογραφίας, ὡς Ἀρειος Πάγος τῆς Ἐκκλησίας⁽¹⁾. Ο βασιλ. Ἐπίτροπος διατρέεται. Ὁμοίως ἀντικανονικαὶ εἰνε αἱ περὶ ἐνοριακῶν ναῶν καὶ ἐφημερίων διατάξεις τῶν νομοσχεδίων αἱ ἀφορῶσαι τὴν ἔγκρισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἀπολογισμοῦ τῶν ἵερῶν ναῶν⁽²⁾, τὴν ἵδρυσιν ἢ τὴν ἐπισκευὴν αὐτῶν⁽³⁾, τὴν ἐκμίσθωσιν, ἐκποίησιν, ἐμφύτευσιν καλπ. τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων⁽⁴⁾, ἀτε ζητεῦσαι ἀπλῆν, μὴ ὑποχρεωτικὴν γνωμοδότησιν παρὰ τοῦ ἐπι σκόπου, πᾶσαν δὲ τὴν περὶ τούτων ἔξουσίαν εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνατιθεῖσαι. Τῆς αὐτῆς ἀντικανονικότητος ὅζουσι καὶ αἱ

1) Ἀρθρ. 200-203. — 2) Ἀρθρ. 13-14. — 3) Ἀρθρ. 16. — 4) Ἀρθρ. 17-23.

περὶ διοικήσεως τῶν Ἱερῶν μονῶν διατάξεις τῶν νομοσχεδίων, καθ' ἃς οἱ προύπολογισμοὶ καὶ οἱ ἀπολογισμοὶ τῶν Μονῶν⁽¹⁾, αἱ δημοπρασίαι περὶ ἐκ ποιήσεως, ἐκ μισθώσεως, ἀνταλλαγῆς, ἐμφυτεύσεως κλπ. μοναστηριακῶν ιτημάτων⁽²⁾ ἔγκρινονται ὑπὸ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Δὲν λέγομεν τίποτε περὶ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς καὶ διατυπώσεως τῶν νομοσχεδίων, διότι αὐτῇ πολλαχοῦ ἀνώμαλος οὖσα, κακοφραδής, καὶ ἥκιστα ἐκκλησιαστική, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὅλως ἀνελλήνιστος καθισταμένη, προσπίπτει εἰς τὸ βλέμμα καὶ τοῦ φυλλομετροῦντος αὐτά, ἀναγνώσκοντος τὰ χαριέστατα ταῦτα· «δ ἀρχιερατεύων Μητροπολίτης», «ἡ θητεία τοῦ ἀρχιερέως», «πέρα τοῦ μηνός», «δόσις δρονού», «ἀνωτάτη ἀρχὴ εἶνε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ὁ πάτη δὲ ἡ Ἱεραρχία τοῦ Βασιλείου», ἔνθα τὸ ἀνωτάτη θεωρεῖται κατώτερος βαθμὸς τοῦ ὑπάτη, καὶ ἄλλα πολλὰ δεικνύοντα, διτι μετὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος συνεξέπεσε σήμερον καὶ ἡ ὠραία καὶ σεμνὴ Ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν γλῶσσα, ἐφ' ᾧ διεκρίνοντο, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, τὰ ὑπέροχα ἀληθῶς ἔγγραφα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. «Ως δεῖγμα δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο τηλαυγὲς πρόσωπον τῆς διατυπώσεως τῶν ἀρθρῶν τῶν νομοσχεδίων, ἃς ἀναγνώσῃ τὶς τὸ πρῶτον ἀρθρον τοῦ μεταρρυθμισθέντος καταστατικοῦ νόμου τὸ ἔχον ἐπὶ λέξει ὅδε. «Ἡ αὐτοκέφαλος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος μέλος οὗσα τῆς μιᾶς Ἀγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ὁρθοδόξου πληρωματος, συνίσταται μὲν ἐκ πάντων τῶν κατοίκων τοῦ Βασιλείου τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων καὶ ὁμολογούντων τὸ Ἱερὸν τῆς πίστεως σύμβολον καὶ πρεσβευόντων πανθ' ὅσα πρεσβεύει ἡ Ἀγία τοῦ Χριστοῦ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἰεκκλησία, ἡς ἀρχηγὸς καὶ κεφαλὴ ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός» διοικεῖται δὲ πινευματικῶς παρ' ἀρχιερέων κανονικῶν, τηροῦσα ἀπαραλλάκτως, ὡς ἀπασαι αἱ λοιπαὶ Ὁρθόδοξοι τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι, τοὺς Ἱεροὺς ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας καὶ τὰς Ἱερὰς παραδόσεις». Ἐνταῦθα πλὴν τῶν ἀλλων κακοζήλων πλατειασμῶν, ἡ μία, ἡ γία, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Ἱεροῦ Συμβόλου, ἡ ἐπίσημος ὀνομασία τῆς Ἐκκλησίας, μετεβλήθη ἐπινευούσης τῆς ἐπιτροπείας εἰς μίαν, ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ὁρθοδόξου πληρωματος!!!

1) Ἡ Ἀρθρον 15 - 16. — 2) Ἡ Ἀρθρον 31 - 36.

Τὰ νομοσχέδια ταῦτα τῆς ἐπιτροπείας τὰ ἐπὶ μᾶλλον τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν Πολιτείαν δουλοῦντα, εἶδεν εὐχαρίστως ἡ πολιτική. Ὁθεν καὶ ὁ τότε ὑποτργὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν, φορεὺς ἀκραφνῆς τοῦ πνεύματος τοῦ ἀπὸ τοῦ 1833 διέποντος τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν πράγματα, ἐπεζήτησε νὰ τὰ καταστήσῃ νόμους τοῦ κράτους, χωρὶς νὰ τὰ ὑποβάλῃ, καθὸ ὥφειλεν, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν εἰς τὸν αἰτήσαντας τὴν σύγκλησιν τῆς ἱεραρχίας ἀρχιερεῖς, εἰς τὴν κρίσιν τῆς σινόδου τῆς ἱεραρχίας, ὑφαρπάζων τὴν συναίνεσιν τῶν ἐπισκόπων, καθ' ὃν καὶ ὁ Maurer τῷ 1833 τρόπον. Ὡς ἐκεῦνος, οὕτω καὶ οὗτος, τῷ 1915 δὲ ἐγκυκλίου ἐξήτει παρ' ἐνὸς ἔκαστου τῶν ἐπισκόπων μονομερῶς τὰς περὶ τῶν νομοσχεδίων γνώμας καὶ παρατηρήσεις αὐτῶν τάσσονται καὶ ὀλιγοήμερον προθεσμίαν πρὸς ἀπάντησιν. Εὐτυχῶς ἡ ἱεραρχία τῆς τε παλαιᾶς καὶ τῆς νέας Ἑλλάδος, δι' ὑπομνημάτων πρὸς τὸν βασιλέα καὶ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν κατέδειξε τὸ ἀντορθόδοξον καὶ ἀντικανονικὸν τῆς ὑπουργικῆς ἐνεργείας, δηλῶσασα διμοφώνως δι τὸ ἐμμένει εἰς τὴν σύγκλησιν τῆς ἱεραρχίας, «ἥς ἂνευ οἰονδή ποτε νομοθέτημα ὡς ἀκτορθόδοξον καὶ ἀντισυνταγματικὸν δὲν θὰ εἴνε δυνατὸν νὰ γένη ταὶ ἀποδεκτὸν παρ' Ὁρθοδόξου ἱεραρχίας»⁽¹⁾. Οὕτω δὲ τὰ νομοσχέδια συνεπικουρησάσης καὶ τῆς δυσμενείας τῶν πολεμικῶν περιστάσεων, παραμένουσιν εἰσέτι ἐν σχεδίῳ, ὃ δὲ χρόνος θὰ δείξῃ πούα θὰ εἴνε ἡ τύχη αὐτῶν. Πάντως ὅμως πρέπει νὰ δημοσιευθῶσιν ἐν τάχει τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριῶν τῆς ἐπιτροπείας, ἵνα ἰδωμεν καὶ κρίνωμεν τὰς γνώμας ἔκαστου μέλους ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ὑπὲρ τῆς διορθώσεως τῶν ὄποιων τοσαῦτα ἐδαπάνησε τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον.

§ 14. Δ'. Ἀνάγκη ἄρσεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλλ. Ἐκκλησίας δι' ὑπαγωγῆς αὐτῆς ὑπὸ τὸ Οἰκ. Πατριαρχεῖον.

Τὸ περιγραφὲν πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας δὲν δύναται νὰ ἔχακολουθήσῃ, ἀλλ' ἀνάγκη πᾶσα ν' ἀντικατασταθῇ διὰ συστήματος μὴ ἀφισταμένου μὲν τὸ παράπαν τῶν Ὁρθοδόξων παραδόσεων, παρέχοντος δ' ἐδαφος δράσεως καὶ κινήσεως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Τοι-

1) "Ορα τὰ ὑπομνήματα ἐν «Γρηγορίου Παλαμᾶ» τόμ. 2, σελ. 629.

οὗτον δὲ σύστημα οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶνε καθ' ἡμᾶς ἢ ἡ ὑπαγωγὴ τῆς Ἐλληνικῆς Ἔκκλησίας ὑπὸ τὸ οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἢ ἐπάνοδος δῆλα δὴ αὐτῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς Μητρὸς Ἔκκλησίας, ἀφ' ὅν δὲν ἔπειτε νὰ ἀποσπασθῇ. Λέγομεν δὲν ἔπειτε νὰ ἀποσπασθῇ διότι, ὅτι ἡ ἀπόσπασις ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἦτο σφάλμα μέγα, μεγάλην ἀσκήσαν ροπὴν ἐπὶ τε τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον καὶ ἐπὶ τὴν ἔξελιξιν τοῦ ἔθνους, τοῦτο διμολογοῦσι καὶ ξένοι τῶν παρ' ἡμῖν πραγμάτων κριταί⁽¹⁾). Πρακτικώτεροι οἱ Βούλγαροι τὸν ἔξαρχον αὐτῶν ἐγκαθίδρυ-

1) Ὁ ἐν Ἰέννη καθηγητής τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἴστορίας Gelzer φρονεῖ διὰ ἡ ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἀπόσπασις τῆς Ἐλληνικῆς Ἔκκλησίας ἀποτελεῖ ἀσυγκάρδητον σφάλμα τῆς μάνιας τῆς Ἐλληνικῆς, ὥπερ ἐπληρώθη ἀκριβά, σφάλμα συνεπαγάγον τοῦτο μὲν ὑποδούλωσιν ἀναγιοπρεπεστάτην (allerunwürdigste Staatknechitschaft) τῆς Ἔκκλησίας εἰς τὸ κράτος, τοῦτο δὲ ἔξασθενίσαν ἔνικῶς τὰ μέγιστα τὴν δύναμιν καὶ δραστικότητα τοῦ Ἐλληνικοῦ ἔθνους, καὶ δὸν τὸ παζάδειγμα εἰς τοὺς Σλαβούς εἰς ὅμοιας ἐνεργειας κατὰ τοῦ Πατριαρχείου. Οἱ Ἐλληνες, ἀνὴρ τῶν πολιτικῶν ἔξυπνοι, ὕφειλαν νὰ ἀποκαταστήσωσι τὰς πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον προτέρας σχέσεις ὑποτασσόμενοι εἰς αὐτό, πρᾶγμα ὅπερ μὴ γιατνογήσαντες ἐπὶ ἐβδομήκοντα ἐτη (τὸ βιδλίον τοῦ Gelzer ἔξεδόθη τῷ 1900) εἰνε ἀπίθανον διὰ θὰ κατανοήσωσιν ἐν τῷ μέλοντι. 'Η τύφλωσις θὰ ἔξαπολουθήσῃ καὶ περατώρω. Πολλοὶ τῶν Ἐλλήνων καὶ σῆμερον ἔτι δεν ἔννοοῦσι τὸ ἀναξιοπρεπὲς τῆς τοιαύτης καταστάσεως, νομίζουσι μάλιστα κέρδος τὴν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἀπόσπασιν. Πόσον διάφοροι ἡσαν οἱ Ἐλληνες κατὰ τὴν II' καὶ τὴν IΔ' ἐκατονταετηρίδα! Καὶ τότε διηρέθη τὸ κράτος εἰς δύο, τὸ ἐν Κωνσταντινούπολει ὑπὸ τοὺς Παλαιολόγους καὶ τὸ ἐν Τραπεζοῦντι ὑπὸ τοὺς Κομνηνούς. Ἀλλ' ο Ἐλλην Μητροπολίτης τῆς Τραπεζοῦντος δὲν ἐσκίφθη πεισθεὶς, ἀλλ' ἔμεινεν ἔχαρτωμενος ὡς καὶ πρότερον ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου μετέγων τῶν συνέδριασεων τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου» (Geistliches und Weltliches... σελ. 82—89). Τὰ αὐτὰ σ ναποφαίνεται καὶ ὁ μνημονεύθεις Ρῶμος Δουρνούδη παρατηρῶν: «Ἡ Ἐλληνικὴ Ἔκκλησία τόσον ἀντικανονικῶς, τόσον ἀσυνέτως καὶ ἀκριτῶς ἐπὶ βλάβῃ τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν αὐτῆς συμφερόντων διέκοψε τὸν μακραίωνα αὐτῆς δεσμὸν τὸν ἔνοῦντα αὐτὴν μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ ἐμορφώθη εἰς ἀνεξάρτητον Ἔκκλησίαν... Ἡ Ἐλληνικὴ Σύνοδος οὐτε τῷ 1850 οὐτε τῷ 1899 ἐφάνη ἔννοοῦσα τὸ ὑψος τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς καὶ παρεδέξατο οὕτω σχέδια τείνοντα εἰς τὴν ἐπὶ πλέον ἀπομάκρυνσιν τῆς Ἐλληνικῆς ἀπὸ τῆς μητρὸς Ἔκκλησίας», καὶ ἐν τούτοις «τὰ ζωτικὰ συμφέροντα τῆς Ἐλληνικῆς Ἔκκλησίας καὶ παντὸς τοῦ Ἐλληνισμοῦ ἀπαιτοῦσι τὴν σύμπηξιν στενωτέρων δεσμῶν τῆς ἐν Ἐλλάδι μετὰ τῆς Μητρὸς Ἔκκλησίας» (ἔνθα καὶ ἀγωτέων σελ. 647, 648—650).

'Αμφότεροι ἔγουσι δίκαιον ἐν τε τοῖς ἄλλοις καὶ ὡς πρὸς τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν τύφλωσιν πεῖο τὴν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἔχαρτησιν. Καὶ εὐρίθησαν μὲν πολιτικοὶ ἀρθέντες εἰς τὸ ὑψος ἀνωτέρας ἀντιλήψεως, ὡς ὁ Κωλεττῆς καὶ ἄλλοι, καὶ ιδίως οἱ ἐπτανήσιοι πληρεξούσιοι οἱ ἔχαρτες τῷ 1864 τὰ ἀγαθὰ τῆς μετὰ τοῦ πατριαρχείου ἔνωσεως, ἔξω ὃ Λοιμδάρδος ὑμᾶς σεν «ὑπὲρ τῆς μὴ διακοπῆς τῶν σχέσεων τῆς Ἔκκλησίας μετὰ τοῦ Πατριάρχου . . ., ὑπὸ τὴν καθορὰν ἔθνικὴν ἀποψίν, ὑπὲρ τῆς μὴ διαρρήξεως

σαν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ ἐλαχίστους ἔχούσῃ Βουλγάρους, δῆμος δι’ αὐτοῦ συγχρατῶσι μὲν τοὺς ὑποδούλους τῆς Τουρκίας διμογενεῖς πρὸς τοὺς ἐν τῇ Βουλγαρικῇ ἡγεμονίᾳ, διεκδικήσωσι δὲ καὶ τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον ἐν εὔνοϊκῇ δι’ αὐτοὺς τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος λύσει. Δὲν προτείνομεν τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἔκκλησίας ἀπὸ τῆς Πολιτείας ὑπὸ τὸ σῶμα τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἱεραρχίας, διοικούσης ἄνευ Συνόδου ἢ μετὰ Συνόδου ὡς ἐπιτροπείας ὑπολόγου εἰς αὐτό, διεξαγούσης τὴν τρέχουσαν ὑπηρεσίαν, ἄνευ τῆς πρὸς τὸ Οἰκονυμ. Πατριαρχεῖον ἀνασυνδέσεως. Τοῦτο θεωροῦσί τινες εὐχερέστερον, φρόνοντες διὰ τοῦ Πατριαρχείου ἀνασύνδεσις δὲν θὰ εὑρῃ καὶ σήμερον διπάδοντος, ἐξακολουθούσης τῆς τυφλώσεως τῆς πολιτειακῆς παντοκρατορίας, ἐνῷ ἢ ὑπὸ τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων Ἱεραρχῶν αὐτοδιοίκησις θὰ εἴνει μᾶλλον ἀποδεκτή. Ἡμεῖς ἀποκρούομεν τὴν τοιαύτην αὐτοδιοίκησιν ὡς οὐδὲν μὲν ἀγαθὸν δυναμένην νὰ ἐπιφέρῃ, δημιουργὸν δὲ ἀναρχίας καὶ συγχύσεως, μέλλουσα νὰ παρασκευάσῃ πολλῷ χείροια αὐτοδούλωσιν τῆς Ἔκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν. Οἱ Ἱεράρχαι τῆς Ἑλλάδος μὴ μορφωθέντες ἐκκλησιαστικῶς οἱ πολλοί, τέκνα δὲ οἱ πλεῖστοι τῆς πολιτικῆς, διὸ ἡς ἐπέβησαν τῶν Ἱερῶν ἑδρῶν, καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἀγῶσι τρέβεντες, τινὲς δὲ καὶ κοσμικὸν δλῶς τὸ φρόνημα καὶ τὴν ἀνατροφὴν ἔχοντες, δὲν ἔχοντι τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τῆς συνοχῆς καὶ πειθαρχίας, διπερ ἐμπνέει κοινότης ἵδεων καὶ συναισθημάτων, ἀναμνήσεις παραδόσεων καὶ ἐνθουσιασμὸς πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἀγῶνας, καὶ τοῦτο ἔδειξε περιφανῶς ἡ στάσις αὐτῶν κατὰ τὰς προσφάτους ἐκ τοῦ πολέμου περιπετείας τῆς Ἔκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους. Ὡς τοιοῦτοι οἱ Ἑλληνες Ἱεροφύλαι, στερούμενοι τῆς συνεχούσης χειρὸς τῆς Πολιτείας, θὰ ἐκτεθῶσιν εἰς μυρίας διαιρέσεις καὶ ἀντεγκλήσεις, εἰς δὲ τέρμα θὰ ἐπιθῇ ἢ κυβέρνησις, παρεμβαίνουσα τῇ ἀπαιτήσει τῆς κοινῆς γνώμης καὶ χίρονα, ὡς εἴπομεν, τῆς Ἔκκλησίας ὑποδούλωσιν ἐπαγομένη. Εἶνε λοιπὸν ἀνάγκη,

τῶν κρίκων, οἱ ὅποιοι συνδέουν τὴν ἐθνικότητά μας καὶ ἐγγῦῶντας τὸ μέλλον μας» ἀποκλέσας «πρῶτον προδότην ἐκεῖνον, οἱ ὅποιος καὶ τὸν ἐσχατὸν τῶν κρίκων τῶν συνδέονταν· ἦλας μετὰ τῶν διούλων ἀδελφῶν μας πειράται νὰ διαφρύξῃ» (συνέδρ. τῆς 3 Αὐγούστου 1864), ἀλλ᾽ ἡ μὴ κατανόησις τῶν ἀπὸ τῆς ἀποστάσεως κακῶν ἐξχολουθεῖ εἰσέπει μέρος σήμερον.

1) "Ενθ. κ. ἀν. σελ. 89.

νὰ ἀνακαινισθῶσιν οἱ ἵεράρχαι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἀναχωνευομένοι εἰς τὴν κολυμβήθραν τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀφομοιώσεως δίδοντες δι, τι ὑγιὲς ἔχουσι καὶ προσλαμβάνοντες νέα φρονήματα, νέα συναισθήματα καὶ νέας τάσεις, τῆς τοιαύτης περὶ τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον συγκεντρώσεως ἀποτόκους. Βεβαίως οἱ κοσμικῶτεροι τὸ φρόνημα καὶ τὴν ἀναστροφὴν καὶ οὐδένα ζῆλον ὑπὲρ τῆς δόξης τῆς Ἐκκλησίας ἔχοντες ἀπολειπόμενοι ἢ ἔκκαθαρίζόμενοι θὰ ἐκλίπωσι βαθμηδὸν ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀφομοιώσει, ἀντικαθιστάμενοι ὑπὸ νέων προσώπων, πάσης προσοχῆς ἀπὸ τοῦδε καταβαλλομένης, ὅπως εἰς τὰς τάξεις τῆς Ἱεραρχίας, εἰσέρχωνται οἱ ἔχοντες μεμαρτυρημένον τὸ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα καὶ τὴν ἀναστροφὴν καὶ ζῆλον ἀληθῆ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. Πρὸ τῶν Πλατωνικῶν ἢ κατ' ἄλλους τῶν Πυθαγορείων παραδόσεων, ἐφέρετο, ὡς λέγεται, ἡ ἐπιγραφὴ «Μηδεὶς ἀγεωμέτρη τος εἰσίτω», ἡ ἀποκλείουσα τοὺς μὴ μαθηματικοὺς τῆς ἀκροάσεως τῶν φιλοσοφικῶν. Πρὸ δὲ τῆς εἰς τὰ ἄγια τῶν ἀγίων εἰσόδου, ἐν οἷς λειτουργοῦσιν οἱ μεγάλοι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τελετάρχαι, πρέπει νὰ χαραχθῇ ἡ ἐπιγραφὴ «Μήτις τῶν ἐκκλησιαστικῶν φρονήματος ἀμοίρων». Οσοι πιστοί, ἀποκλείουσα τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου τοὺς χλιαρούς, τοὺς ἀκαταρτίστους τὸ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα, τοὺς συνδεδεμένους ταῖς κοσμικαῖς ροπαῖς καὶ ἐπιθυμίαις.

Ἐννοεῖται διτοι εἴ τῇ τοιαύτῃ μετὰ τοῦ Πατριαρχίου ἐνώσει ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, κράτους ἀνεξαρτήτου, θὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτοδικήσιν αὐτῆς, διατηροῦσα τὴν ὅλην αὐτῆς αὐτοτέλειαν, διατηρούμενων τῶν περὶ τοὺς Μητροπολίτας Θεσσαλονίκης καὶ Κρήτης καὶ ἀλλαχοῦ συνοδικῶν καθεστώτων⁽¹⁾, ἀρκεῖ νὰ ἀνασυνδεθῇ διεσμὸς τῆς

[1] Ὁ Μητροπολίτης Κασσανδρείας προτείνει τὴν ἐπανίδρυσιν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων, οἵαι ἦσαν ἡ τῆς Ἀσίας ὑπὸ τὸν Ἐφέσου, ἡ τοῦ Πόντου ὑπὸ τὸν Καταρείας, ἡ τῆς Θράκης ὑπὸ τὸν Ἡρακλείας ἡ Ἀδριανούπολεως, ἡ τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Θεσσαλονίκης, ἡ τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τὸν Ἰωαννίνων, ἡ τῆς Στερεάς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν Ἀθηνῶν, ἡ τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τὸν Πατρῶν ἡ Κερινής, ἡ τῆς Κρήτης καὶ τῶν πέριξ νήσων ὑπὸ τὸν Κρήτης, ἡ τῶν γῆσων τοῦ Αίγαιου ὑπὸ τὸν Μυτιλήνης, ἡ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὑπὸ τὸν Δυρραχίου. Τοῦτο δὲ πρὸς ταχεῖαν καὶ ἀνεύ ἀναδολῶν λύσιν τῶν ἐπιτοπίων ζητημάτων. Ἡ ἴδεα δὲν εἶναι κακὴ δική τύχον διὰ τὴν ταχεῖαν τῶν ἐπιτοπίων ζητημάτων ἐπίλυσιν, ητίς ὡς ἐκ τῶν σημερινῶν τῆς συγκοινωνίας μέσων ἐπιτυγχάνεται καὶ διὰ τῆς εἰς τὸ κέντρον προσφυγῆς, δύσον καθ' ἡμᾶς διὰ τὴν παραγωγὴν ἀμίλλης ἐν ταῖς διοικήσεσι πρὸς μείζονα καὶ πολυειδῆ ἐκκλησιαστικὴν κίνησιν καὶ ζωήν, καὶ διὰ τὴν ἀρχαι-

θυγατρὸς πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, τῆς ἐκλογῆς τῶν Μητροπολιτῶν γινομένης ἐν τῷ Πατριαρχείῳ, ὅντι τῷ ἀνωτάτῳ βαθμῷ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑξουσίας καὶ δικαιοδοσίας, εἰς ὃ ἐκκαλοῦνται οἱ ἐπιτόπιοι δικαστικαὶ ἀποφάσεις τῆς μιᾶς ἢ τῶν πολλῶν συνόδων, ἀν ἀνιδρυθῶσι πολλαὶ ἐκκλησιαστικαὶ περιφέρειαι αὐτοτελεῖς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κράτει. Τὰ καθέκαστα τῆς συνδέσεως ταύτης τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰς ζῶσαν δργανικὴν ἐνότητα, θὰ κανονίσῃ εἰδικὴ ἐπιτροπεία ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τῆς Πολιτείας καθισταμένη, καὶ ἐκδίδουσα νέον καταστατικόν, συνδυάζον τὸ αὐτοδιοίκητον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ Πατριαρχικὰ δικαιώματα, τὰ ἐκ τῆς συνενώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀπορρέοντα.

Ἐκ τῆς συνενώσεως ταύτης θὰ προέλθωσι τὰ ἔξης καλά :

Πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι θὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν πεδῶν τῆς Πολιτείας, ἐκλεγόμενοι παρὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ μορφοῦντες οὕτως ἐν ἑαυτοῖς τὸ esprit de corps, οὕτινος στεροῦνται ἥδη κατατεμημένοι καὶ περιδινούμενοι ἐν ταῖς πολιτικαῖς καταιγίσι. Μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἡνωμένοι οἱ Ἑλλήνες ἴεράρχαι θὰ ἔχωσιν ἀσφαλὲς ἔρευσμα, ἐφ' οὐ στηριζόμενοι, θὰ ἀμύνωνται κατὰ τῶν δελεασμῶν ἢ βιαίων μέτρων, δι' ὧν ἡ Πολιτεία περιπλέκουσα αὐτοὺς βαθμηδὸν εἰς τὰ ἕδια δίκτυα κολοβοῖ οὕτως ἢ ἀλλοιοῖ τὸν αὐτοτελῆ τῆς Ἐκκλησίας χαρακτῆρα. Βεβαίως δὲν θὰ ἔλλειπωσιν οὕτως αἱ προστριβαὶ τῶν δύο ἑξουσιῶν. Ἄλλ' ἐκ τῶν προστριβῶν τούτων ἐπέρχεται ἡ πρόοδος καὶ ἡ ζωή. Τῷ ὅντι, ὡς ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Döllinger, ὅπου ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἑξουσία διακρίνονται ἀπὸ ἀλλήλων καὶ ἐργάζονται ἐναμίλλως, ἐκεὶ ἀναπτύσσεται καὶ διατηρεῖται πνευματικὴ ζωή, προϊούσα ἐκ τῆς προστριβῆς καὶ τῆς τῶν ἑξουσιῶν ἀντιρροπίας. Ὁπου τούναντίον ἡ πολιτικὴ ἑξουσία ἀπορροφήσασα τὴν ἐκκλησιαστικὴν κανονίζει τὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτή, ἐκεὶ ἔχομεν ἀντὶ ἐλευθερίας δεσπατισμόν, ἀντὶ ὀργανισμοῦ, δρῶντος δι' ἥμικῶν δυνάμεων, μηχανοποιὸν ἀρχὴν ἐκδίδουσαν θεσπίσματα, ἐν γραφεικρατικὸν σύστημα, διεξάγον τυπικὰς ὑπηρεσίας⁽¹⁾.

Δεύτερον. Ἔνομενοι μετὰ τοῦ Οἰκουμ. Πατριαρχείου οἱ Ἑλ-

πρεπῆ μορφὴν, ἣν προσλαμβάνει οὕτως ἐν τῇ διοικήσει ἡ Ἐκκλησία, ἐπανιδρύουσα τὰς ἀρχαὶς ἐκκλησιαστικὰς διοικήσεις.

(1) Kirche und Kirchen, σελ. 57.

ληνες Ἱεράρχης, τοῦ ἔκτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους εὐρισκομένου, καὶ εἰς Συνόδους γενικὰς συνερχόμενοι ἐλευθέρως, θὰ ἀποκήσωσι τὸ συναίσθημα τῆς γενικότητος, τὸ συναίσθημα δὲτε εἶνε ἐπίσκοποι τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ δὲν ἔχουσι σήμερον, περιπεφραγμένοι ὡς διὰ σινικοῦ τείχους ὑπὸ τοῦ κράτους, καὶ μήτε πρὸς ἄλληλους ἐπικοινωνοῦντες, μήτε πρὸς μηδεμίαν ἔκτὸς ἀρχὴν δυνάμενοι ἐλευθέρως νὰ ἐπικοινωνήσωσιν. "Οτι δὲ οὕτω παρὰ τοῖς ἐπισκόποις θὰ ἀναπινχθῇ πρωτοβουλία καὶ τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης τῶν ηγετῶν τῶν ιδίων πράξεων, μόλις εἴνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. "Ομοίως δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν καὶ τοῦτο, δὲτε τὸ συναίσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ τὸ διακρίνον τὸν Ἑλληνικὸν κλῆρον, ἐκ τῆς δημιουργίας Ἱεραρχικοῦ σώματος περὶ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην οὐ μόνον δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ μειωθῇ, ἀλλὰ τούναντίον κρατύνεται ἐπὶ μᾶλλον. "Ἐν πρώτοις ἀντεθνικαὶ ἐκκλησίαι ἀποτελούμεναι ἐξ ὑπηκόων τοῦ κράτους διμογενῶν οὕτε ὑπῆρχάν ποτε οὕτε θὰ ὑπάρχωσι διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, διότι οὐδένεα λόγον ἔχουσιν οἱ κληρικοὶ νὰ μὴ ἔχωσι τὰ αὐτὰ αἰσθήματα τῶν πιστῶν, ἐξ ὧν προέρχονται ἄμα καὶ συντηροῦνται. "Ο τελευταῖος πόλεμος ἐδίδαξεν ἐπαρκῶς, δὲτε φιλόπατροις ὑπῆρχε καὶ ὁ Γαλλικὸς καὶ ὁ Βελγικὸς καὶ ὁ Γερμανικὸς καὶ ὁ Ἀγγλικὸς κλῆρος. "Αν ἡ Ἰρλανδικὴ Ἐκκλησία εἴνε πολεμία τοῦ κράτους, ὁ λόγος εἴνε δὲτε οἱ Ἰρλανδοὶ δὲν εἴνε διμογενεῖς πρὸς τὸν λοιπὸν τοῦ ἡνωμένου βασιλείου κατοίκους, ἥτοι δὲν εἴνε "Ἀγγλοι τὸ φρόνημα" ἐπειτα δέ, ὡς ἄριστα παρατηρεῖ ὁ Faguet, ὅσῳ ἐλευθερωτέρα εἴνε Ἐκκλησία τις, τόσῳ μᾶλλον καὶ πατριωτικωτέρα⁽¹⁾. "Ο Ἑλληνικὸς κλῆρος τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἐλευθέρου γένους συντεταγμένος ἀπας εἰς μίαν ἐνότητα θὰ ἀναπτύξῃ πάσας τὰς πατριωτικὰς ἴδιότητας, δισας καλλιεργεῖ καὶ προσάγει ἡ τοιαύτη εἰς ἓν ἐκκλησιαστικὸν καὶ διμογενὲς σῶμα συνένωσις. "Αλλος δὲ λόγος, δταν ἡ χώρα εἴνε ἀπατοῖς. Τότε καὶ ἡ Ἐκκλησία θὰ εἴνε τοιαύτη, ὡς ἀπάτοιδα εἴνε τὰ συγκρατοῦντα αὐτὴν μέλη. "Ο πατριωτισμὸς οὕτε διδάσκεται οὕτε ἐπιβάλλεται δι' οἰωνδήποτε μέσων. "Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτη ἡ ἀπατοῖς Πολιτεία δὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ ἐξ ἀπάτοιδος Ἐκκλησίας. "Αμφότεραι θὰ συγκαταστραφῶσι⁽²⁾.

Τρίτον δὲ καὶ σπουδαιότατον διὰ τῆς συνενώσεως ταύτης θὰ σωθῇ

1) Problèmes et Questions, σελ. 309 ἐξ.

2) Faguet, ἔθ. κ. ἀν. σελ. 303.

τὸ Πατριαρχεῖον, ὅπερ ἄλλως θὰ ἔκλείψῃ διὰ τῆς προβανούσης ἀποσπάσεως τῶν ἐπαρχιῶν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν περιοίκων κρατῶν. Οὕτω δὲ ἐφῆ ἄλλοτε μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἐπεζητεῖτο ἡ ἔνωσις μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας χάριν κυρίως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἥδη ἐπιζητεῖται ἡ μετ' αὐτῆς ἔνωσις χάριν κυρίως τοῦ δσιγμέραι σμικρυνομένου Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τῷ δηντὶ, τὸ Πατριαρχεῖον τὸ κομῶν καὶ ὑλομανοῦν ἐν τῷ προτοῦ χρόνῳ δένδρον, οὔτινος οἵ κλάδοι ἔξετείνοντο εἰς τὰς ἐσχατίας τῆς γῆς, ἀποσπωμένων τῶν κλώνων αὐτοῦ, κινδυνεύει νὰ ἀποψιλωθῇ τελείως καὶ ἀποπρεμνωθῇ. Μόνον ἡ συνένωσις αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας θὰ σώσῃ αὐτό, ὅπερ νὰ δύναται νὰ διατηρῇ τὴν αὐθεντίαν αὐτοῦ καὶ τὰ διεκδικῆ ἐν μέσῳ τῶν Ὁρθοδόξων ἐκκλησιῶν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, διὸ ὃν ἐτίμησαν αὐτὸ δύο Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, συνεχίζον οὔτω τὴν μεγάλην αὐτοῦ καὶ ἐκπολιτιστικὴν δρᾶσιν καὶ συνέχον τὸ ἀπομένον ὑπόδουλον. ἔθνος πρὸς τὸ ἔλευθερον. "Οτι ἡ περιωπὴ αὗτη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν μέσῳ τῶν Ὁρθοδόξων ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ δλου γένους εἶνε κεφάλαιον ἔθνικὸν μέγιστον, τοῦτο εἶνε καὶ οἰκοθεν σιμφανές. Αὕτη εἶνε ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ παρόντος μεταρρυθμιστικής, ἥν πρέπει νὰ ἐπιζητῶσιν ἀπαντες κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, δσοι σέβονται τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ποθοῦσι νὰ ἀνυψωθῇ αὕτη καὶ ἵδη καὶ πάλιν ἡμέρας δόξης καὶ μεγαλείου. Εἴπομεν ἡ μόνη μεταρρυθμιστικής διότι, εἰ καὶ συναισθανόμεθα τὴν καχεξίαν τὴν ἐπινεμομένην τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν καὶ προσκρούομεν πολλαχῶς εἰς τὸ ἀνθρώπειον μέρος τῆς Ἐκκλησίας τὸ εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ χρόνου ἐπτεθὲν καὶ φέρον τὰς πολλαπλὰς τῶν δυσμενῶν περιστάσεων κῆρας, εἰ καὶ ἀναγνωρίζομεν ἄρα δτι ἐν τῷ πρακτικῷ ἐκκλησιαστικῷ ἡμῶν βίῳ ὑπάρχουσι πολλὰ τὰ χοήζοντα μεταρρυθμίσεως, τὴν μεταρρυθμισιν ταύτην θεωροῦμεν δχι εὐχερῆ, ἐφόσον ἔνθεν μὲν δὲν παρασκευασθῶσι τὰ πράγματα καταλλήλως, ἔνθεν δὲ καὶ κυρίως ἐφόσον δὲν προέρχεται αὕτη ἐκ τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας. Πᾶσα μεταρρυθμιστικής καὶ εἰς τὰ ἐλάχιστα καὶ ἐπουσιώδη ἀναφερομένη δὲν πρέπει νὰ ἀφεθῇ εἰς τὴν προσωπικὴν πρωτοβουλίαν, καὶ δ λόγος προφανής. "Ως ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἔξειλίχθη ἐν τῇ ιστορίᾳ τῶν αἰώνων ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἡ πίστις εἰς τὴν αὐθεντίαν τῆς παραδόσεως οὐ μόνον ἐν τοῖς δογματικοῖς καὶ τοῖς ἡθικοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις πλείστοις σημείοις τοῦ καθόλου θρησκευτικοῦ βίου, εἶνε ἡ κρατοῦσα σήμερον ἐν τῇ Ἀνατολικῇ καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐκκλη-

σίᾳ. Τὸν ζυγὸν τοῦτον τῆς παραδόσεως, ἐν οἷς σημείοις εἴμεθα ἀδέ-
σμευτοι, ἀπαιτεῖται μεγάλη διὰ πολλοῦ χρόνου ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος,
ὅπως διασείσωμεν, ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης
τὸ διαπνέον τὰ ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.⁶ Ως δὲ ἔχουσι σήμε-
ρον τὰ πράγματα, ἐκείνη ἡ μεταρρύθμιση τὰ στοιχεῖα τῆς εὐ-
δοκιμήσεως, ἥτις ὅχι μόνον καθ'⁷ ἔστι τὴν εἶνε ἡ τιολογημένη, ἀλλὰ καὶ
προέρχεται ἐξ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἵσχυρὸν κῦρος καὶ αὐθεντίαν ἔχου-
σης.⁸ Άλλὰ μὴν τοιαύτη ἀρχὴ δὲν δύναται νὰ ἦν ἡ δημογομελής καὶ κατ'⁹
ἔτος ἐν τῷ συνόλῳ ἦν ἐξ ἡμασίας ἀλλάσσουσα Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας
τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ Σύνοδος ἀνωτέρου κύρους, ἐν ᾧ παρίσταται τὸ
ὅλον σῶμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱεραρχίας.¹⁰ Ιδοὺ λοιπὸν δὲ λόγος, δι' ὃν ἡμεῖς
πρὸ πάσης ἀλλης μεταρρυθμιστικῆς ἰδέας ἐπιμένομεν εἰς τὴν λύσιν τοῦ
θεμελιώδους ζητήματος, εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ διοικητικοῦ ὄργανι-
σμοῦ τοῦ μέλλοντος νὰ διέπῃ τὰς τύχας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας
καὶ μετὰ κύρους ἀνευ σκανδάλων νὰ ἐπιβάλῃ πᾶσαν μεταρρύθμισιν.
Μέχρις οὖν καταρτισθῆται διοικητικὸν τοῦτο σῶμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱε-
ραρχίας παθ'¹¹ διατάξειν, πᾶσαι αἱ ἐν ἐφημερίσι καὶ αἱ ἐν
περιοδικοῖς προτεινόμεναι μεταρρυθμίσεις ἢ δλῶς παρέλκουσιν, ἢ συν-
τελοῦσι μόνον εἰς τὴν παρασκευὴν καὶ προεξομάλισιν τοῦ ἐδάφους.
Ταῦτα λέγοντες ἀποβλέπομεν προδήλως εἰς τὰς λογικὰς καὶ ἐπιβεβλη-
μένας μεταρρυθμίσεις, ὅχι δὲ εἰς τὰς βιαίας ἀνατροπὰς τῶν παραδεδό-
μένων, δισας προτείνουσί τινες ἀκρίτως δλῶς καὶ ἀφιλοσόφως ἐπίδειξιν
ἀνωτέρου ἢ νεωτερικοῦ πνεύματος ποιούμενοι, οἵτινες, ὑπὸ τῆς κατα-
λαβούσης ἡμᾶς μεταρρυθμιστικῆς κινήσεως παρασυρόμενοι καὶ μὴ δυ-
νάμενοι νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς ὄργανικῆς νόσου, ἐφαρ-
μόζουσι ἐπὶ τῶν νοσηρῶν ἐκδηλώσεων μεθόδους δλῶς ἐμπειρικάς.
Ως οἱ ἐμπειρικοὶ λατροί, καὶ οὗτοι ἀντὶ τῆς νόσου θεραπεύουσι τὰ
συμπτώματα, ἐπεμβαίνοντες πολλάκις καὶ κατὰ ὄργανων, ἀτινα ἔχουσιν
ἄριστα. Περιττὸν νὰ εἴπωμεν, διτι διὰ τῆς τοιαύτης θεραπευτικῆς, καὶ
ἄν γενη ἀποδεκτὴ αὕτη ὑπὸ τῶν ἀρμόδιων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν,
οὐδὲν θεραπεύεται, ὑπάρχει μάλιστα φόβος διὰ τῆς ἐπεμβάσεως εἰς
ὑγιῆ ὄργανα νὰ χειροτερεύσῃ ἡ κατάστασις καὶ νὰ ὑποσκαφῇ δὲ ὄργα-
νισμὸς ὁ καχετικὸς μὲν ἀλλ' ἵκανὴν εἰσέτι ζωτικὴν δύναμιν ἔχοιν.
Οὐ μόνον δὲ προέχουσα κατὰ τὸν λόγον τούτον εἶνε ἡ ἀνάγκη τῆς με-
ταρρυθμίσεως τοῦ διέποντος τὴν Ἐκκλησίαν συστήματος, ἀλλὰ καὶ δ
καιρὸς πρὸς τὴν παρασκευὴν τοιαύτης μεταρρυθμίσεως εἶνε κατάλληλος.

διότι μέλλει νὰ συνέλθῃ ἡ συντακτικὴ συνέλευσις ἡ δικαιουμένη νὰ καταργήσῃ τὸ ἐπὶ τοῦ συντάγματος ἰδρυμένον αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀντικαταστήσῃ αὐτὸ δι' αὐτοδιοικήσεως κανονισθησομένης δι' εἰδικῆς νομοθεσίας. Βεβαίως οἱ ὅροι εἰς συνένωσιν μετὰ τοῦ Πατριαρχείου δὲν φαίνονται καὶ σήμερον ευνοϊκοί. Νέοι Μαυρερ καὶ νέοι Φαρμακίδειοι διατίθενται στην παρούσα συνέλευσην, διότι διάτης ὑπαγωγῆς ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον ἀνατρέπονται τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ ιεράτους, δημιουργεῖται δὲ καὶ τοῖς ἐν κράτει. Λαμβανομένου δὲ ὑπὸ ὅψιν ὅτι ἡ τάξις, ἐξ ἣς προέρχονται οἱ βουλευταὶ ἡμῶν, εἴνε ἡ τῶν Ιατρῶν καὶ ἡ τῶν δικηγόρων, ἀνθρώπων θρησκευτικῶς ἀν μὴ ἔχθρῶν πάντως ἀδιαφόρων πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, δὲν φαίνεται ὅτι θὰ είνει καὶ σήμερον εὐχερῆς ἡ σύνδεσις τῆς Ἑλληνικῆς πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν. Πιθανῶς δύμας ἡ Κυβέρνησις ἐξ ἐθνικῆς ἐπόψεως σταθμωμένη τὰ πράγματα, καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἐπί φυσικὸν τοῦ ἐθνους ἡμῶν, ὡς εἴπομεν, μεγαλεῖον, ζητοῦσα νὰ περισώσῃ, ἀναλογιζομένη δὲ ὅτι ἔχει μεγάλην εἰσέτι ἐθνικὴν ἀποστολὴν νὰ ἔκτελέσῃ ἡ Ἐκκλησία ἡνὶ ω μὲν η, θὰ θελήσῃ νὰ εἰσηγηθῇ εἰς τὴν Βουλὴν τὰ ἐθνικὰ πλεονεκτήματα τῆς τοιαύτης μετὰ τοῦ Πατριαρχείου συναφείας. Ὅταν μάλιστα ληφθῇ ὑπὸ ὅψιν ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρουμανίας ἔχουσι πλείονα αὐτοτέλειαν καὶ ζωήν⁽¹⁾, ὥφεληθεῖσαι δὲ αὗται ἐκ τοῦ παγκοσμίου πολέμου, μεγαλύνονται εἰς ἐθνικὰς Ἐκκλησίας περιλαμβανούσας τὸ ὅλον Σερβικὸν καὶ τὸ Ρουμανικὸν ἐθνος, ἵδιᾳ δὲ ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀποσχισθέντες ἰδρυσαν ἐν Κωνσταντινούπολει τὴν ὑπάτην αὐτῶν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν, ἵνα δύνανται καταλυμένης ἡμέραν τινὰ τῆς ὁθωμανικῆς ἀρχῆς ἐν Κωνσταντινούπολει, νὰ διεκδικήσωσιν αὐτοὶ καὶ τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον, παρουσιάζοντες τὸν ἐν Κωνσταντινούπολει ἔφεδρον ἐξ αρχοντος ὡς ὁ ὡς νόμιμον αὐτοῦ διάδοχον, εἴνει δυνατὸν νὰ εἰσακουσθῇ ἡ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου φωνή, ὑπὸ βουλευτῶν θρησκευτικῶς.

1) Ὁ ἀναγινώσκων τοὺς καταστατικοὺς νόμους τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων καὶ βλέπων τὸ 21 ἄρθρον τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας τὸ θεσπίζον «οὐδεὶς νόμος ἢ κανονισμὸς ἀφορῶν τὴν Σερβικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν Σερβικὸν κλῆρον δύναται νὰ ἐπιθυμῇ, ἢ ὑπάρχων νὰ μεταβληθῇ ἀνευ τῆς προηγουμένης συντανίσεως τῆς ἱερᾶς Συνόδου», θλίβεται τῇ ἀληθείᾳ ὡς «Ἐλλην βλέπων, ὅτι τὴν Ορθοδοξίαν παραλαβόντες ἐξ ἡμῶν Σέρβοι καὶ Ρουμάνοι συντηροῦσιν εὐλαβέστερον ἡμῶν, τὸν ἀξιούντων τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ γορείᾳ τῶν Ορθοδόξων Ἐκκλησιῶν».

μὲν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἡτον ἀδιαφόρων, ἀλλ' ἔθνικῶς πονούντων καὶ θελόντων ὁ δεσμὸς τοῦ Πατριαρχείου, ὃς τὸ πάλαι, νὰ συνέχῃ καὶ σήμερον τὰ πολιτικῶς διηγημένα μέρη τοῦ ὅλου γένους, συμφώνως ἄλλως πρὸς τὸν ἔθνικὸν χαρακτῆρα τῶν Ὁρθοδόξων. Ἐκκλησιῶν καθόλου. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ τῷ ὅντι Ἐκκλησίᾳ τὰ πάντα φέρονται πρὸς Ἐθνικὴν Ἐκκλησίαν· ἀφοῦ δὲ ἴδανικὸν τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἔκάστων εἴνε ὁ σχηματισμὸς ἑνιαίας Ἐθνικῆς Ἐκκλησίας, ὃς πολιτικὸν ἴδανικὸν ἡ συνένωσις πάντων τῶν ὅμοεθνῶν εἰς μίαν Πολιτείαν, εἴνε φανερὸν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐνότης προηγουμένη τῆς πολιτικῆς ὁδοποιεῖ καὶ προεξομαλύζει τὴν εἰς τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν ὁδόν. Βεβαίως εὐκταῖος ὅτι ὁ σχηματισμὸς ἑνιαίου Ὁρθοδόξου Ὁργανισμοῦ, ἐν ᾧ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἐπικρατοῦσιν ὑπὲρ τὰ ἐπὶ μέρους ἔθνικά, χωρὶς, ἐννοεῖται, νὰ προσκρούωσιν εἰς αὐτά. Ἀλλὰ τοιοῦτον Ὁργανισμὸν δέγε εὐνοεῖ τὸ κανονικὸν ἡμῶν δίκαιον, τὸ ἀνακηρύσσον εἰς αὐτοκέφαλον πᾶσαν μοῖραν ἔθνους γινομένην πολιτικῶς ἀνεξάρτητον. Τοιοῦτον ἑνιαίον Ὁργανισμὸν ἔχει μόνη ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ σύγκλησις Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ ἐν τῷ Βυζαντιακῷ κράτει εὐχερής, εἰ καὶ θεωρητικῶς δυνατὴ καὶ ἀναγκαία σήμερον διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοσούτων ζητημάτων (Βούλγαρικὸν σχίσμα, Ρασκόλνικοι, καθορισμὸς διοικούμενού ϕου τρόπου τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας μυστηρίων κλπ.)⁽¹⁾, καθίσταται πρακτικῶς δισχερεστάτη, ἀν μὴ ἀδύνατος, ὡς ἐκ τῆς κατατομῆς τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς Ἐθνικὰς Ἐκκλησίας, ὥν οἱ ἀντιπρόσωποι ἐπίσκοποι, δπως συνέθωσιν εἰς γενικὴν Σύνοδον, ἀπαιτεῖται νὰ ἐπινεύσῃ ἡ τὰ πάντα διευθύνουσα⁽²⁾ καὶ τὰ πάντα πρὸς τὸ συμφέρον σταθμωμένη, ἐκ τούτου

1) Ὁρα ἡμετ. Δογματικῆς σελ. 308.

2) Καὶ σήμερον παρὰ τοὺς ἀντιθέτους διεσχυρισμοὺς (ὅρα «Γρ. Παλαμᾶ», ἔτος 3ον, σελ. 475). ἡ σύγκλησις Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν βλέπομεν νὰ κατέστη μᾶλλον δυνατὴ ὡς ἐκ τῶν ἀνατροπῶν τοῦ παγκοσμίου πολέμου καὶ τῆς διὸ τοῦ συνεδρίου τῆς εἰρήνης δημιουργουμένης νέας καταστάσεως. Ἀλλο μέτρον ἀναπληρώσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν ἔχομεν. Ἡ δὲ ἀνταλλαγῆς γραμμάτων τῶν διοικουσῶν τὰς αὐτοκέφαλους Ἐκκλησίας Συνόδων, ὑποειμένου λόγου περὶ νομοθεσίας ἐν κανονικοῖς ζητήμασιν, εἰνε ἀνωφελής, ἐνίστε δὲ καὶ ἐπικινδυνός. Εἶνε ἀνωφελής, διότι οὐ μάνον αἱ διοικοῦσσαι Ἐκκλησίαι δὲν ἐκπροσωποῦσι τὸ ὅλον σῶμα τῆς Ἱεραρχίας ἐκάστης Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ διότι ἐλλείπει ἡ ἀπὸ κοινοῦ συζήτησις καὶ ἡ ἔρευνα, ὡς ἀναγκαῖος δρός πάσης κανονικῆς Συνόδου, διειλούστης νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ὅλην ἀνθεπίην ἐνέργειαν περὶ τὸ ἔρευνα, ἦν τὸ

δέ καὶ ἐν πολλοῖς ἀντίθετος τῶν Ὁρθοδόξων λαῶν πολιτικῇ. Ἀλλ' ἂν διγηματισμὸς εὐρείας Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας συνενούσης τὸ Πατριαρχεῖον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος εἶνε κατὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐνδεδειγμένος, τὸ ἔδαφος πρὸς τοῦτο θὰ παρασκευάσῃ ἡ Ἐκκλησία αὐτή, συνερχομένων τῶν συνοδιῶν ἀπὸ τοῦτον καὶ μετὰ εἰδικῶν ἀνδρῶν καταρτιζόντων πρόγραμμα ἐνεργείας, δι' ἣς θὰ διαφωτίσωσι τὸν λαὸν καὶ θὰ διαλύσωσι τὰς προλήψεις τὰς ἐπικρατούσας παρὰ τοῖς πολιτικοῖς. Οἱ λαός, ὡς εἴπομεν, εἶνε εὐσεβὴς καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀφωσιώμενος. Καὶ εἶνε μὲν ἡ εὔσεβεια αὐτοῦ μᾶλλον μηχανική καὶ ἐξωτερική,

ἐπιστατοῦν ἄγιον Πνεῦμα ἐνισχύει μόνον καὶ ἔξαίρει καθοδηγοῦν εἰς τὴν ἀλήθειαν. Παραλείπομεν διτὶ ἐν τῇ ἀνταλλαγῇ τῶν γραμμάτων μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν δυνατῶν νὰ ἔχωμεν καὶ γάσματα, ὡς συνέδην ἐν τῷ ἐρωτήματι τοῦ β' γάμου τῶν κληρικῶν, εἰς δὲ δὲν ἀπήντησαν αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἑλλάδος. Εἶνε δὲ ἐνίστηται καὶ ἐπιζῆμιος, διότι ὡς ἐκ τῆς ἑλλήσφεως τῆς κοινῆς συζητήσεως δυνατὸν ἡ ἀλληλογραφία νὰ παρουσιάσῃ ἀντὶ τοῦ ἡνωμένου σώματος τῆς Ὁρθοδοξίας τὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας κατὰ διαφόρους ἐπόφεις κρινούσας τὰ πράγματα καὶ ἐπομένως διαφωνούσας, ὥν δὲ διαφωνία ὅπως ἀρθῆ, ἀπατεῖται πάλιν ἡ σύγκλησις τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου. "Οτι δὲ μάρτυς τοιαύτης διαφωνίας δυναταὶ νὰ ἀσκήσῃ ὀρθούταν ροπὴν ἐπὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ νὰ ταράξῃ τὰς τῶν πιστῶν συνειδήσεις, μόλις εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. "Η ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ζάχαρη Νικοδήμου προταθείσα μέθοδος ὅπως, ἐν τῇ ζητήμασι κανονικοῖς, προδιαίνη εἰς λύσιν μία αὐτοκεφαλος Ἐκκλησίᾳ, τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν μὴ διακοπούσσων τὴν μετ' αὐτῆς ἐπικοινωνίαν μέγρις ἀποφάνσεως τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. δὲν εἶνε μὲν ἀσύστατος, ἀντὶ πρόκειται περὶ ζητημάτων νέων κανονιζούμενων κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν κανόνων, εἶνε ὅμως ἀντικρούς ἀπόβλητος, δυναμένη νὰ ἔξχρθρωσῃ καὶ ἀποσυνθέσῃ τὴν κανονικήν ἐνότητα τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ὅπόταν πρόκειται περὶ μεταβολῆς ἡ καταργήσεως ἐκκλησιαστικῆς διατάξεως γενικῶς ἰσχυούστης ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ, διθεν καὶ ὀρθῶς ἡγεόθησαν ἐντάσσεις κατὰ αὐτῆς (πρθλ. «Γρ. Παλαμᾶ», ένθ. κ. ἀνωτ., σελ. 154). Οὐδὲ πρέπει νὰ παράγῃ τινὰ τὸ γεγονός διτὶ τοπικαὶ Σύνοδοι ἐδέσποισαν πολλάκις κανόνας, οἵτινες, ἐπικυρωθέντες ὑπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας, ἔλαβον κύρος καθολικόν. Αἱ τοιαῦται τοπικαὶ σύνοδοι ἐνομοθέτησαν περὶ πραγμάτων νέων γρηγόντων ἀμέσου κανονισμοῦ κατὰ τὰς ἐπιτοποίους ἀφορμάς καὶ ἀνάγκας, ὅχι δὲ περὶ μεταβολῆς ἡ καταργήσεως γενικῶς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἰσχυούστης διατάξεως, ὡς συμβαίνει ἐν τῷ β' γάμῳ τῶν κληρικῶν. "Η μόνη κανονικὴ φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶνε ἡ τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Σημειώτεον ὅμως καλῶς, διτὶ αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ἀριθμητικῆς καὶ κατὰ γράμμα, ώσει πρὸς ἀποτέλεσμαν τῆς περὶ τίνος γνώμης τῆς Ἐκκλησίας ἀποτείται η ρητὴ τῶν ποιμένων ἀπάντων σύγκλησις. "Οπως ἐν τῶν ὑπεργιλίων ἐπισκόπων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τυνηλθον ἐν τῇ β' οἰκουμ. Συνόδῳ 150 ἐπισκόποι, ἐν τῇ ἐν Ἔφεσῳ 200, ἐν τῇ ε' 165 καὶ ἐν τῇ ζ' 166, οὕτω καὶ ἐκ τῶν 300 ὡς ἔγγιστα τῆς σήμερον Ὁρθοδόξων ἐπισκόπων δύναται νὰ παραστῇ ἀνάλογος ἐκ τασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν ἡριθμός, καὶ ἡ φωνὴ αὐτῶν νὰ ἦ ἐπαρκής ἄμα καὶ αὐθεντικὴ μαρτυρία περὶ τοῦ φρονήματος ἄμα καὶ τῆς συνειδήσεως τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Κριτήριον ἐξωτερικὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ τῆς τοιαύτης Συνόδου είνε ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς ὑπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. ("Ορα ἡμ. Δογματικὴ σελ. 290 κ. ἔξ.).

ώς εἴπομεν, ἀλλ' οὐχ' ἡτον οὕτος ἐνθουσιᾶς ὑπὲρ πανιὸς μέτρου τείνοντος εἰς ἔξιψωσιν καὶ εἰς τὸ ιεγαλεῖον τῆς Ἐκκλησίας. Ὁμοίως δέ, εἰ καὶ ἀμαθής καὶ προληπτικὸς ὁ λαὸς κατὰ τοῦ κλήρου καὶ τῆς ὑπαύτου διαχειρίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, οὐδὲν ἡτον σεβεται τὸν κληρικὸν ἐν τῇ ἀξιωματικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ καὶ λατρείᾳ τὸν ἐνάρετον ἄπανταχοῦ. Ὡς; τοιοῦτος ὁ λαὸς εἶνε εὐχερὲς νὰ διατεθῇ ὑπὲρ τῶν μέτρων τῶν ἔξυψιούντων τὸν κλῆρον εἰς τὴν προσήκουσαν αὐτῷ περιωπήν. Ὅταν οἱ ἀμβωνες ἀντηχῶσιν ἐκ κηρυγμάτων ὑπὲρ τῶν ἀπαραγγίπτων τῆς Ἐκκλησίας δικαιωμάτων καὶ τῆς χειραφετήσεως ἐκ τῆς πολιτικῆς, ὅταν οἱ λαϊκοὶ ἀναλίβωσι τὴν προτίκουσαν αὐτῶν θέσιν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὅργανισμῷ, δρῶντες μετὰ τοῦ κλήρου ὡς ἐκκλησιαστικαὶ κοινότητες, καταρτίζοντες θρησκευτικοὺς συλλόγους καὶ ὑπὲρ τῆς νέας τάξεως τῶν πραγμάτων ἐργαζόμενοι, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι θὰ ἀνατείλωσι καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν αἱ ποθηταὶ τῆς ἐλευθερίας ἡμέραι. Τῶν δὲ πολιτικῶν διαλύομεν τὰς περὶ Ἐκκλησίας προλήψεις, ἀποδεκνύοντες αὐτοῖς, ὅτι συνενομένων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν δὲν δημιουργεῖται κράτος ἐν κράτει, διότι αὐτοτελῆς ὅλως εἶνε ὁ κύκλος τῶν ὑποθέσεων τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διεπομένων, εἰς ἃς οὐδὲν συμφέρον ἔχει· νὰ ἀναμιγνύηται ἡ Πολιτεία, ὅτι δὲ αὕτη, παρέχουσα ἔδαφος δράσεως καὶ ζωῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, οὐδὲν ἔχει νὰ χάσῃ, μᾶλλον δὲ ἔνισχύεται ἡθικῶς, διότι ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρόοδος εἶνε συγχρόνως καὶ πρόοδος τοῦ κράτους, κατὰ τάσης δὲ τυχὸν ὑπερβασίας τῆς Ἐκκλησίας ἔχει τὰ μέσα νὰ ἀνιδρίσῃ ἡ Πολιτεία. Ὅπος λειτουργοῦσιν αὐτοτελῶς οἱ δῆμοι καὶ αἱ κοινότητες ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ κράτους, οὗτοι δύναται νὰ λειτουργῇ καὶ ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ κράτους, σεβουμένου τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἐλευθερίαν, μηδένα δὲ λόγιν ἔχοντος νὰ περιστέλλῃ αὐτήν. Βεβαίως οἱ πολιτικοὶ ἡμῶν εἰς τὸ ἄλιον σμα Ἐκκλησίας αὐτονόμου, ἵτρυνας, ἔχουσῃς ζωήν, δρῶσης κατίτοὺς ἰδίουνς νόμους, θὰ ἀναφωνήσωσιν ἀμέσως: κράτος ἐν κράτει. Εἶνε δὲ ἀιώνιος φόβος πάντων τῶν μικρονόδων πολιτικῶν, οἵτινες γινόμενοι ἀρχοντες καταλαμβάνονται ὑπὸ τῆς δρμῆς τοῦ δεσποτισμοῦ, θέλοντες τὰ πάντα καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ ὑποτεταγμένον ἔστωτοις. Ἐννοεῖται ὅτι δὲ φόβος οὕτος εἶνε μωρός, ὡς στεναὶ εἶνε αἱ ἀντιλήψεις αὐτῶν περὶ κράτους, διότι, δῆπος τὰ Πανεπιστήμια, αἱ Ἀκαδημίαι τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, οἱ παντοειδεῖς σύλλογοι καλπ., πᾶν ὅ,τι δὲν εἶνε παράρτημα ὑπουργικοῦ γραφείου, δὲν ὑπο-

νομεύει ούδ' ἀπειλεῖ τὸ κράτος, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνισχύει αὐτό, οὗτο καὶ ἡ ὑπαρξίας Ἐκκλησίας δρώσης καὶ αὐτονόμου ἥκιστα ὑποσκάπτει τὸ κράτος, ἀλλὰ μᾶλλον προάγει καὶ ἐνισχύει αὐτό. Τὸ κράτος, ὃς λέγει ὁ Montesquieu, δὲν εἶναι σειρὰ ἀτόμων· μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ αὐτοῦ παρεμβάλλονται σόματα διάμεσα, ἀποτελοῦντα τοὺς δεσμούς, δι' ὧν συνέχεται τὸ ἄτομον πρὸς τὴν πατρίδα. Κράτος ἔξι ἀτόμων μόνον ἀνευ δραγανώσεων δὲν εἶναι κράτος.

Μή τις δὲ εἴπῃ ἐνιστάμενος ἔξι αὐτοτηροῦς πολιτειακῆς ἐπόψεως, ὅτι νὰ μὲν καλὴ καὶ ὠφέλιμος ἡ μετὰ τοῦ Πατριαρχείου ὁργανικὴ ἔνωσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' εἰς αὐτὴν ἐπιπροσθοῦσι κωλύματα πολιτειακά, ἢτοι τὰ θεμελιώδη κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ κράτους, τὸ τῆς προστασίσεως τῆς Ἐκκλησίας (*jus ad vocatiae*) καὶ τὸ τῆς ἀσκήσεως τῆς ὑπεριάτης ἐπιπροσθοῦσι (*jus supremae inspectio-nis*)⁽¹⁾. Ἀλλὰ τὰ δίκαια ταῦτα, περὶ ὧν πρωτιλίγαμεν⁽²⁾, ἐν οἷς ἐκφράζεται ἡ κυριαρχία τοῦ κράτους (*souveraineté*), δὲν ἀνατρέπει καθ' ἡμᾶς ἡ μετὰ τοῦ Πατριαρχείου ἔνωσις. Τὸ μὲν δίκαιον τῆς προστασίας τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ἀλλοτε ἀλλιγάντο σημασίαν, σημαί-

1) Ἔν τῷ ὑπομνήματι τῆς κυβερνητικῆς ἀποφάσεως συστάσης τῷ 1912—13 *έκτακτου ἐπιτροπῆς ἐπὶ μελέτῃ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν ζητημάτων τῶν ἐκ τοῦ πολέμου γεννηθεῖντων τῷ δημοσιεύθεντι ἐν τῷ «Βαλκανικῷ Τχυλωθόμῳ» τῇ 16—19 Ιανουαρίου 1919 ἀναγνώσκουμεν τὰ ἔπη: «Ἄν τὸ κράτος ἐνδιμίζειν δι' ἐθνικούς λόγους δὲν θὰ συνέφερεν ἡ ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κυριαρχητήσις τῶν ἐν λόγῳ μητροπόλεων (τῶν διὰ τοῦ πολέμου δηλαδὴ δὴ τοῦ 1912 πολιτικῶς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνωθεῖσῶν) θὰ ἡγανάκτετο νὰ τροποιησῃ μὲν τὸ Σον ἀρρενόν τοῦ συντάγματος, νὰ ρυθμίσῃ δὲ τὰ ἐν ταῖς εἰρημέναις μητροπόλεσιν ἐκκλησιαστικὰ πράγματα διὰ συνβίσεως μετὰ τοῦ Πατριαρχείου συνομολογουμένης, δι' ἣς θὰ ἐχούγει αὐτῷ ἴδια τινὰ δικαιώματα, ὡς λ. κ. τῆς ἐγκώσεως τῆς ἐκλογῆς τῶν μητροπολιτῶν καλπ. Κατὰ τὴν γνώμην δύος τοῦ καθηγητῶν κ. Κ. Ρίλλη ἡ παρατητήσις αὕτη ὑπὲρ τοῦ Πατριαρχείου θὰ ἀνήρει φεμελιωδέστατα πυριαρχικὰ τοῦ κράτους δικαιώματα, οἵα εἰσὶ τὸ τῆς πρωταρτίσεως τῆς Ἐκκλησίας (*jus ad vocatiae*) καὶ τὸ τῆς ἀσκήσεως τῆς ὑπεριάτης ἐποπτείας (*jus supremae inspectio-nis*).» Έν τῶν συνεπυγμάνων ἐντεῦθεν λεγομένων δὲν δύναται: νὰ ἐξαχθῇ, ὡς ἐξήκοντη ἐν τῷ ἡμερησίῳ τύπῳ, ὅτι ὁ κ. Ρίλλης ἀποκρούει ἀπελύτως τὴν μετὰ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἔνωσιν ὡς αὔρουταν τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ κράτους. Διότι φεμελιωδέστατα κυριαρχικὰ δικαιώματα καλοῦνται μὲν καὶ ταῦτα, ὥν ἄνευ τὸ κράτος δὲν δύναται: νὰ νοηθῇ, τὰ ἀσυμβίστατα πρὸς τὴν τοιαύτην ἔνωσιν, δύνατὸν δύος νὰ νοηθῆσται καὶ δικαιώματα, ὧν παρατούμενον τὸ κράτος μειοῖ μὲν ὀπωσδήποτε τὸ κύρος αὐτοῦ, ἀλλ' οὔτινα δὲν είναι ἀπολύτως ἀσυμβίστατα πρὸς τὴν ὑργανικὴν ἔνωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

2) "Ορά σελ. 40 ἔπη.

νει, ως εἴπομεν (¹), τὸ καθῆκον τοῦ κράτους τοῦ προστατεύειν τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τοῖς πολιτικοῖς αὐτῆς δικαίοις, ως καθῆκον δὲ τοῦ κράτους ὀφελοντος κατὰ τὸν λόγον τοῦτον νὰ προστατεύῃ τὴν ἔννομον τάξιν, ἥκιστα ἀνατρέπεται τοῦτο ὑπὸ Ἐκκλησίας ἡνωμένης μετὰ τοῦ ἐκτὸς τοῦ κράτους Πατριαρχείου, διότι αὕτη ἔχει ἀείποτε ἀνάγκην τῆς προστασίας τοῦ κράτους, διάκις τὰ δίκαια αὐτῆς καταπατοῦνται.

Ἡ δὲ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτήρησις τοῦ κράτους τοῦτο μὲν ἐπιβλέποντος, ἵνα μὴ ἡ Ἐκκλησία ὑπερβαίνουσα τὰ ἴδια δρια παρεισδύῃ εἰς τὴν πολιτικὴν σφαιραν ἢ εἰς τὰς τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, τοῦτο δὲ προλαμβάνοντος ἡ καταπνίγοντος τὰς τοιαύτας ὑπερβασίας, συμβιβάζεται ως ἀριστα πρὸς τὴν λειτουργίαν Ἐκκλησίας ὁργανικῶς μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἡνωμένης, κανονιζομένων τῶν πρὸς τὴν Πολιτείαν σχέσεων δι' εἰδικῶν συμβάσεων, οἵας συνάπτουσι καὶ πάλαι καὶ νῦν Δυτικὰ καὶ Διαμαρτυρόμενα κράτη πρὸς τὸ ἐκτὸς τῶν δούλων αὐτῶν ἕδρευον κατέτρον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, τὸ Βατικανόν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συνδέονται καὶ οἱ ἐν Ρωσίᾳ Δυτικοὶ πρὸς τὸν ἐν Ρώμῃ ἕδρεύοντα Πάπαν, ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τοὺς ἐν Ἰνδίαις καὶ ἀλλαχοῦ Μωαμεθανούς, τοὺς ἀναγνωρίζοντας ως πνευματικὸν αὐτῶν ἀρχηγὸν τὸν Καλίφην καὶ Σουλτάνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅμοιώς δὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνῆψε σύμβασιν μετὰ τῆς Αὐστρίας διὰ τοὺς ὑπὸ αὐτὴν μετὰ τὸ Βερολίνειον Συνέδριον περιελθόντας κατοίκους τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης. Ἀν ἀκολουθήσωμεν πιστῶς τὴν ἀρχὴν τοῦ περιορισμοῦ ἐκάστης πνευματικῆς ἀρχῆς ἐντὸς τοῦ κράτους, εἰς δὲ ἀνήκει πολιτικῶς, θὰ δημιουργήσωμεν ἀνεξαρτήτωνς Ἐκκλησίας καὶ ἐν Τριπολίτιδι καὶ ἐν Σουδάν καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ τῶν πέντε ἡπείρων, ἔνθα ὑπάρχουσιν ἢ ἐγκαθίστανται ἀνεξάρτητα κράτη, ἐν οἷς βιοῦσιν Ὁρθοδόξοι.

"Ισως καὶ τὸ ἡμέτερον κράτος ἀκολυθοῦν τὴν τάσιν τῶν νεωτέρων κρατῶν ὃντας ἀντιπαθῆ πρὸς τὰς τοιαύτας συμβάσεις τὰς ἔξυπακουούσας διτὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ εἶνε ἰσόκυρος πρὸς τὴν πολιτικήν. Ἄλλ' ὁ χαρακτὴρ τῶν συμβάσεων τούτων εἶνε διάφορος κατὰ τὰ διάφορα Ἐκκλησιαστικοπολιτικὰ συστήματα. Κατὰ μὲν τὸ σύστημα τῆς συναλληλίας ἡ σύμβασις εἶνε ἀληθῆς καὶ ἀμφοτεροβορής συνθήκη, οἵαι καὶ αἱ διειθνεῖς λεγόμεναι συνθῆκαι. Κατὰ δὲ τὴν ἴερο-

1) "Ορα ἀνωτέρω

κρατίαν ἡ σύμβασις εἶνε ἐκκλησιαστικὸς νόμος, χορηγούμενος προνομιακῶς τῇ ὑποτελεῖ Πολιτείᾳ καὶ δυνάμενος νὰ ἀναιρεθῇ μονομερῶς ὑπὸ τοῦ Πάπα ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἐκκλησίας.¹⁾ Ενῷ πατὰ τὰ νεώτερα κράτη, τὰ τῆς ὑποτελείας τῆς Ἐκκλησίας ἔχόμενα, ἡ σύμβασις εἶνε νόμος τοῦ κράτους, δυνάμενος νὰ ἀναιρεθῇ μονομερῶς ὑπὸ τοῦ κράτους ἐπ' ἀγαθῷ αὐτοῦ. Καὶ τὸ Ἑλληνικὸν λοιπὸν κράτος δύναται, διασῶζον τὰ δίκαια τῆς souveraineté, νὰ θεωρήσῃ τὴν σύμβασιν πατὰ τὴν τελευταίαν ἐκδοχήν, ὡς κατ' οὖσαν δῆλα δὴ νόμον περιλαμβάνοντα τὸ πόρισμα τῶν μετὰ τῆς ὑποελοῦς αὐτῷ Ἐκκλησίας συμφωνιῶν, δν τρόπον συνάπτει συμβάσεις καὶ πρὸς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ καὶ πρὸς τὰ ἐν τῷ κράτει σωματεῖα. Έν πάσῃ δὲ περιπτώσει, ὡς λέγει ὁ Kirchmann, «Τὸ κράτος χωρὶς νὰ ἀπαρνηθῇ τὴν souveraineté αὐτοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπολάβῃ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ὑποκείμενον δικαιούμενον νὰ συνάπτῃ μετ' αὐτοῦ συνθήκην»⁽¹⁾.

“Αλλως δὲ ὑπάρχει καὶ ἄλλη ὁδός, δι' ἣς ἡ ἐπιτήρησις τοῦ κράτους ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀποβάλλουσα τὴν μορφὴν ἵδιων διαμεμορφωμένου ἐλέγχου καὶ ἐπιβλέψεως, ὡς συμβάίνει ἐν τοῖς κράτεσι τοῖς ὑπολαμβάνουσι τὴν Ἐκκλησίαν ὡς δημόσιον ἰδρυμα ἢ σωματεῖον, περιορίζεται εἰς τὸ κατώτατον αὐτῆς ὅριον, οὗσα ἀπλῇ ἀστυνομικὴ ἐποπτεία, εἰς οἷαν ὑπόκεινται καὶ οἱ ἴδιωτικοὶ λεγόμενοι σύλλογοι. Εἶνε ὁ χωρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Πολιτείας, εἰς ὃν δύναται νὰ προσφύγῃ ἡ Πολιτεία, ἀν θεωρῇ τὴν μετὰ τοῦ Πατριαρχείου ὁργανικῶς ἡνιωμένην Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ἀνατρέπουσαν τὸ ἐποπτευτικὸν αὐτοῦ δίκαιον, ὡς κράτος ἐν κράτει, ὡς ἐπραξεν ἐσχάτως καὶ ἡ Γαλλία. Ή Ἐκκλησία, ὡς ὁρθῶς παρετήρησεν ὁ Ketteler, ἀπατεῖ αὐτοτέλειαν ἐν τῷ ἴδιῳ κύκλῳ, οἵας ἀπολαύει πᾶν τὴν σήμερον ἰδρυμα ἢ σωματεῖον. Δὲν ἀξιοῖ παρὰ τοῦ κράτους προνόμια ἢ προστασίαν, οἷαν πληρώνει εἴτε διὰ θυσιῶν τῆς ἴδιας αὐθιπαρξίας, ἀλλ' ἀρσιν τῶν περιορισμῶν, οἵτινες ἥρθησαν σήμερον διὰ πάντα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ ἰδρύματα, ἀλλ' ἵστρητα πρὸ τοῦ νόμου⁽²⁾.

“Ως ἐκ περισσοῦ δὲ λέγομεν ὅτι εἶνε ὅλως ἀνυπόστατος ὁ φόβος τῶν φοβουμένων ἐπεμβάσεις παρὰ τοῦ τελοῦντος ὑπὸ ξέιην ἀρχὴν Πα-

1) Martens, ἔθ. κ. ἀν., σελ. 478.

2) Παρὰ Martens. ἔθ. κ. ἀν., σελ. 446.

τριάρχου, διότι τὸ μὲν διέπον τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως σύστημα δὲν εἶναι δεκτικὸν ἐπηρεασμοῦ τινος ἢ ἐνοχλήσεως παρὰ τῆς κρατούσης πολιτικῆς ἀρχῆς, καὶ μάλιστα δὶ’ ἀνθρώπους ἐκτὸς τοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως διατελοῦντας, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει τὰ πράγματα δύνανται νὰ κανονισθῶσιν ἐν τῇ εἰδικῇ νομοθεσίᾳ οὕτως, ὥστε νὰ διατηρηθῇ μὲν ὁ δεσμὸς πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον, νὰ μὴ παραβλάπτηται δὲ τὸ παράπαν ἡ ἐσωτερικὴ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

ΣΗΜ. Τινὲς πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν νομοσχεδίων ἐν τῇ Βουλῇ προτείνουσι τὴν ἀπόδοσιν εἰς τὸν κλῆρον τῶν ἐκλογικῶν αὐτοῦ δικαίων, ὡς συμβάνει ἐν πᾶσι τοῖς συνταγματικοῖς κράτεσι, καὶ δὴ καὶ ἐν τοῖς Ὁρθοδόξοις⁽¹⁾. Καὶ βεβαίως τὰ ἐκλογικὰ εἶνε ἀναφαίρετα τῶν κληρικῶν δίκαια, ὡς πολιτῶν Ἑλλήνων, ἀσκούμενα δὲ οὐ μόνον νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ψήφισιν μέτρων ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀριστεριστεῖται βαθμηδὸν τὸ μεσότοιχον τὸ χωρίζον σήμερον τὸν κλῆρον τοῦ λαοῦ, συνδρῶντα οὕτω πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς καὶ ἐπομένως, ισχυρὰν ἀσκοῦντα ἀριστερήν ἐπὶ τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν κοινωνικὸν βίον. Ἀν-ἐν Σερβίᾳ, ἐν Μαυροβουνίῳ καὶ ἐν Ρουμανίᾳ ἡ Ἐκκλησία ἀσκῇ πλείστα δικαιώματα, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ κλῆρος ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἔχων τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ ἐκλέγεσθαι ἀντιπροσωπεύεται ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐν τῇ Γερουσίᾳ καὶ ὑπερομάχεται τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Μαυροβουνίῳ μάλιστα ὁ πρῶτος πρόεδρος τῆς Βουλῆς ἦταί ερεύνει. Ἀλλ’ ἀφ’ ἑτέρου ὑπάρχουσι καὶ ἀντίθετοι ἀπόψεις. Πᾶσα πολιτικὴ εἶνε ἐξ ἀνάγκης κομματική, ἀναπτύσσουσα πρόγραμμα διοικητικὸν καὶ οἰκονομικὸν ἀντίθετον πρὸς τὸ πρόγραμμα ἀλλης, κληρικὸς δὲ ἐκλέγων καὶ ἐκλεγόμενος θὰ περιέλθῃ κατ’ ἀνάγκην εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀλλας μερίδας τὰς ἀποτελούσας μέροις τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ. Ἀλλὰ μὴν ἡ ἀντίθεσις αὐτῇ ἡ πολλάκις εἰς ἔχθραν καταλήγουσα, θὰ ἄρῃ τὴν βάσιν καὶ προϋπόθεσιν τοῦ ποιμαντορικοῦ λειτουργήματος, τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην, ἵς ὀφείλει νὰ ἀπολαύῃ ὁ κληρικὸς ἐν τῇ κοινότητι παρὰ πάντων, μετά τῆς ἀρσεως δὲ ταύτης θὰ κλονισθῇ καὶ ὁ πρὸς τὴν θρησκείαν σεβασμός. Ἀφίνομεν τὰ μυρία σκώμματα καὶ τοὺς γέλωτας, εἰς οὓς θὰ δίδῃ ἀφορμὴν ἡ ἐν τοῖς ἐκλογικοῖς κέντροις καὶ ἐν τῇ Βουλῇ παρουσίᾳ κληρικῶν. Είνε λοιπὸν φανερὸν

1) Μητροπολίτου Κασσανδρείας, ἔνθα καὶ ἀνωτέρω σελ. 611.

ὅτι, ἐφ' ὅσον οἱ Ἑλληνες εἴμεθα λίαν εὐαίσθητοι καὶ ἐμπαθεῖς ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ κοινοβουλευτικῶς ὅχι προηγμένοι, ὁ κλῆρος πρέπει ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ προσεχεῖ μέλοντι νὰ διατελῇ παρητημένος τῶν ἔκλογικῶν αὐτοῦ δικαιών. «Οὐδεὶς στρατευόμενος, λέγει ὁ Ἀπόστολος, ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, οὐα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ»⁽¹⁾. Εἶνε δὲ πραγματεία τοῦ βίου ἀναντιρρήτως ή ἀνάμιξις εἰς τὰ πολιτικά.

§ 15. Σκέψεις περὶ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Ἑλλάδι.

Τὸ προταθὲν σύστημα δὲν δύναται προφανῶς νὰ ἥτι τὸ δριστικόν, τὸ μέλλον διὰ πάντας τοὺς αἰῶνας νὰ λισχύῃ. Ως ἀνεπτύξαμεν ἐν τῷ περὶ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, τὰ νεώτερα κράτη φέροντα πάντα, εἰ καὶ ἐκ διαφόρων λόγων, πρὸς τὸν χωρισμόν. Ἔνθεν μὲν οἱ δημοκρατικοί, καὶ ἴδιως οἱ κοινωνισταί, τελείαν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως ἀξιοῦντες ἐν πᾶσι, ζητοῦσι τὴν κατάργησιν παντὸς πολιτειακοῦ δεσμοῦ πρὸς τὴν θρησκείαν, προβάλλοντες τὸ ἀξιωμα, ὅτι ἡ θρησκεία εἶνε ὑπόθεσις ἰδιωτική. Εἰς τοὺς δημοκρατικοὺς τούτους ἀναντιρρήτως θὰ προστεθῶσι καὶ οἱ φιλελεύθεροι κηρυσσόμενοι καὶ οὗτοι ὑπὲρ τοῦ χωρισμοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συντηρητικοὺς τοὺς αἰῶνος σήμερον προσλαμβάνει ὅσημέραι ἀντεκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα, εἰς τὰ τοῦ κόσμου τούτου περιοριζομένων τῶν πολλῶν, ἀπαντούμενων δὲ τὰ ὑπερβατικὰ δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοὺς ὑπερτιμένους ἡθικοὺς φραγμούς. Εἰς ταῦτα προσθετέος καὶ ὁ φόρβος, διὸ ἐμπνέει ἡ μὴ καταβαλομένη ἀλλ' ἐν παντὶ ὑπερνικῶσα διεθνῆς δύναμις τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας, ἡ προκαλοῦσα τοὺς ἀπανταχοῦ πολιτικοὺς εἰς ἀγῶνας ἀντεκκλησιαστικούς. Οὐτὶ ὑπὸ τὴν ροπὴν τῶν δύο πρώτων παραγόντων θὰ περιέλθωσι ποτε καὶ οἱ ἐν Ἑλλάδι καὶ θὰ ἔλθῃ ἡμέρα, καθ' ἣν θὰ ζητηθῇ καὶ ἐνταῦθα ὁ χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας κατὰ τὴν γνωστὴν ἐπικοινωνίαν τῶν ἵδεῶν ἐν πᾶσι τοῖς νεωτέροις κράτεσι, δὲν εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ παρατηρήσωμεν. Τὸ συναίσθημα τῆς ἀνάγκης τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ὡς ἐπέ που δὲ Γλάδστων, βαίνει αὐξόν τὸν τῷ συνόλῳ τῶν πολιτῶν. Ἄλλὰ θὰ πα-

1) Τιμ. 2, 2, 4.

ρέλμη πολὺς χρόνος, ἔως ὅτου τὰ πράγματα ἔξελιχθῶσι παρ' ἡμῖν καὶ φέρωσιν εἰς τὸν τοιοῦτον χωρισμόν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐφ' ὅσον ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε θρησκεία τοῦ λαοῦ, ἐφ' ὅσον ἐλλείποντι πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ προϋποθέσεις καὶ αἰτίαι, αἵτινες ἀλλαχοῦ ἥγαγον εἰς τὸν χωρισμόν, δὲν πρέπει νὰ βιάζωμεν τὰ πράγματα.⁹ Αρκεῖ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν πρῶτον σταθμὸν τῆς διευθετήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διὰ τῆς ὑπαγωγῆς ὑπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον.¹⁰ Αλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἂν ἡ τοιαύτη διευθέτησις καταστῇ παρὰ πάσας τὰς ἐνεργείας ἀδύνατος ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει. Τότε οὐδὲν ἔτερον ἀπομένει τῇ Ἐκκλησίᾳ ἢ νὰ ἐπισπεύσῃ τὸν χωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τῆς Πολιτείας, ὥνα ἐπιτύχῃ τῆς ἀναγκαίας πρὸς δρᾶσιν ἐλευθερίας. Ἀφοῦ ἡ μέχρι τοῦδε σύνδεσις πρὸς τὸ κράτος βλάβης μᾶλλον ἡ ὠφελείας ἐγένετο πρόξενος, οὐδὲν ἔτερον ἀπομένει ἢ ἡ ἐπίσπευσις τοῦ δριστικοῦ ἀπ' αὐτοῦ χωρισμοῦ. Η Ἐκκλησία δὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ τὸν χωρισμὸν τοῦτον διότι ναὶ μὲν στερεοῦται οὕτω τῆς συνοχῆς τοῦ κράτους καὶ τῆς ὠφελείας, ἦν παρέχει αὐτῇ τὸ κράτος προστατεῦον τὴν Κυριακὴν ἀργίαν, ἔχον ιερεῖς ἐν τῷ στόλῳ καὶ ἐν τῷ στρατῷ καὶ προνοοῦν περὶ τῆς θρησκευτικῆς μορφώσεως ἐν τοῖς σχολείοις καὶ καλλιεργείας τῆς θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἀλλ' ἔχουσα τὸν ἐπισκοπικὸν δργανισμόν, ἔχουσα δὲ καὶ τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως αὐτῆς, τὴν μοναστηριακὴν καὶ τὴν ἀλληγενέκλησιαστικὴν περιουσίαν, θὰ ἐπιδοθῇ ἀπροσκόπτως καὶ ἀνενοχλήτως εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ κλήρου καὶ εἰς τὴν δι' αὐτοῦ προαγωγὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Οὕτως ἡ ἀποτίναξις τῶν πολιτικῶν πεδῶν θὰ ἀνοίξῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὸ στάδιον ἐργασίας θρησκευτικῆς, διοίαν καὶ ἄλλοτε παρουσίασεν αὐτῇ μὴ διατελοῦσα ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Πολιτείας, ἐνίστε δὲ καὶ πολεμουμένη ὑπὸ αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ Πολιτεία δὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ τὸν χωρισμὸν τοῦτον, διότι, δταν ἡ Ἐκκλησία εἰς τὰς ὑποθέσεις αὐτῆς ἀσχολουμένη ἀπόσχῃ πάσης πολιτικῆς ἀναμμέσεως, δι' ὃν εἴπομεν λόγον, δὲν βλέπομεν τί ἔχει νὰ φοβηθῇ ἢ νὰ ἐνοχληθῇ ἡ Πολιτεία παρ' ἀνεξαρτήτου μὲν σωματείου, ἀλλ' ἐντὸς τῶν δρίων τῆς θρησκείας δρῶντος. Βεβαίως ἐλλείψει τοῦ συνεκτικοῦ δεσμοῦ τῆς Πολιτείας δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ σχηματισθῶσι σχίσματα ματα τα ἡ καὶ αἱ ὁρεσιεις, ἀτινα δὲν θὰ δύναται νὰ ἀρρή ἡ Ἐκκλησία ἀνευ πολιτικῶν μέσων. "Οταν μάλιστα ληφθῇ ὑπὸ ὄψιν, δτι δὲν ὑπάρχει ἐκκλησιαστικὸν κέντρον ἐνιαῖον καὶ μονοκέφαλον παρ' ἡμῖν, ὡς παρὰ τοῖς παπικοῖς, δικίνδυνος τῶν διαιρέσεων καὶ τῆς παραλύσεως τῆς πειθαρχίας εἶνε πρό-

δηλος. Ἐν τὸ πάλαι δὲν διετηρήθησαν τὰ σχίσματα καὶ αἱ αἰρέσεις, τοῦτο ὁφείλεται ἀναντιρρήτως εἰς τὴν παρέμβασιν τῆς Πολιτείας. Ἐντεῦθεν δημος ὡφελήθη καὶ αὐτῇ ἡ Πολιτεία διότι, ὃς ὁρθῶς διέγνω δι Μέγας Κωνσταντῖνος, διὰ τῆς ἐνότητος τῆς θρησκείας εὐκολύνονται οἱ σκοποὶ τῆς Πολιτείας, καὶ τότε τὸ κράτος ἔχει δύναμιν καὶ συνοχήν, ὅταν οἱ ἀπαρτίζοντες αὐτὸν πολίται ἔχωσι τὰς αὐτὰς ἡθικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ ζωγονῶνται ὑπὸ τοῦ Χριστιανικοῦ διδάγματος ὃτι Σκατος πρέπει νὰ ὑπηρετῇ εἰς τὸ κοινὸν ἄγαθόν⁽¹⁾). Ἀλλὰ καὶ ὁ χωρισμὸς δύναται νὰ γείνῃ οὕτω πως, ὥστε νὰ εἴνε μέν τις ἐλεύθερος νὰ ἔξελθῃ τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν θέλῃ, νὰ μὴ δύναται δὲ νὰ παραμένῃ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ὁ κατὰ τὴν γνώμην τῆς Ιεραρχίας μὴ ἀνήκων αὐτῇ, ἀλλὰ νὰ ἐκδιώκηται ἐν ἀνάγκῃ καὶ ὑπὸ τῆς Πολιτείας. Τὸ πρῶτον ἀπαιτεῖ ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, τὸ δὲ δεύτερον ἡ ἐλευθερία, ἢν ξέχουσιν οἱ σύλλογοι νὰ κανονίζωσι τὰ καθ' ἔαυτούς. Πάντως δημος τῆς παρούσης νεκρώσεως καὶ νάρκης προτιμότερον νὰ ὑπάρχωσι σχίσματα καὶ αἱ αἵρεσεις δεικνύοντα ὑπερβολὴν θρησκευτικῆς ζωῆς καὶ συντελούντα εἰς τὴν πρόοδον. «Δεῖ δὲ καὶ αἱ αἵρεσεις ἐν ἡμῖν εἶναι, λέγει ὁ Ἀπόστολος, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται»⁽²⁾.

Σημ. Εἴχομεν ἡδη συντετελεσμένην τὴν παροῦσαν πραγματείαν ὅτε ἐλάβομεν τὸ πρός τὴν ιερὰν Σύνοδον δρτιφανὲς Ὅπόμνημα τοῦ νῦν Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μελετίου τὸ περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως καὶ τῶν δεόντων γενέσθαι ἐν σελίσι 160 πραγματευόμενον. Τὸ Ὅπόμνημα τοῦτο κατὰ τὰς κυρίας αὐτοῦ γραμμάς ἔχει ἐν συνόψει ὡς ἔξῆς:

«Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος φέρουσα τὰς κῆρας τῆς αὐτοβούλου αὐτῆς συστάσεως, γενομένης ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἰδεῶν καὶ θεωριῶν συγκρουομένων καὶ ἀντεγκλήσεων προσωπικῶν, καὶ ὑπὸ τὴν ὁπίην ἀντιβασιλείας μηδαμῶς ἀντιλαμβανομένης τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας διέπεται ὅχι ὑπὸ τῶν ιερῶν κανόνων τῶν ὑπὸ τοῦ Συν-

1) Hauck, ἔνθα κ., ἀν. σελ. 29.

2) Κορ. 1, 11, 19.

τάγματος περιφρονουμένων ἀλλ' ὑπὸ διατάξεων ἀντικειμένων ἀντικρυς εἰς αὐτούς. Αἱ ἀντικανονικαι αὗται διατάξεις ἐμφαίνονται.

α') Ἐν τῇ ἐγκαταστάσει διαρκοῦς Συνόδου, ἀρχῆς ἀγνώστου εἰς τοὺς ἱεροὺς κανόνας.

β') Ἐν τῷ περιορισμῷ καὶ τῇ πολλαπλῇ κολοβώσει τῆς ὑπὸ τῶν κανόνων διαγραφομένης διοικητικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας τῆς Ἐκκλησίας.

γ') Ἐν ταῖς ἐπεμβάσεσι τῆς Πολιτείας εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀρχιερέων καὶ εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς Συνόδου, τῆς μὴ δυναμένης νὰ συνέλθῃ ἀνευ τῆς παρονοσίας Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου, οὕτινος δὲ θεσμὸς οὐ μόνον ἀντιβαίνει εἰς τὴν αὐτοτέλειαν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἰς τὴν ἴστορίαν, ἀλλ' εἶνε καὶ πάντη περιττός.

Οὕτω δὲ ἵδρυμα πολιτειακὸν ἀποτελοῦσα ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ οὐδενὸς προνομίου κατ' οὐσίαν ἀπολαύουσα ἐξ ὧν ἀπολαύουσι αἱ καθεστῶσαι ἡ ἐθνικαὶ Ἐκκλησίαι πανταχοῦ, τοῦ κλήρου αὐτῶν συντηρουμένου ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου καὶ ἐνασκοῦντος τὰ ἐκλογικὰ αὐτοῦ δίκαια καὶ τῶν πολιτικῶν μετέχοντος, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ὑπολειπομένη, δὲν ἥδυνήθη νὰ φροντίσῃ περὶ μορφώσεως καὶ συντηρήσεως κλήρου καὶ περὶ ὁργανώσεως ἐκκλησιαστικῆς.

Ἡ διεθνία αὐτῇ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἃς πολλάκις ὑψώθη παρὰ τῆς Ἐκκλησίας φωνὴ διαμαρτυρίας ὀφειλομένη εἰς τὸν πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος, εἴτε ἐκ φιλαρχίας εἴτε ἐξ ἀπομιμήσεως τῶν ἀλλαχοῦ γινομένων καταθλίβοντας τὴν Ἐκκλησίαν ὀφείλει καὶ δύναται νὰ ἀρθῇ, ἀν τεθῇ βάσις ἡ ἀρχὴ ἡδε. α') Νὰ διέπηται ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τῶν ἱεραρχῶν αὐτῆς ὡς σῶμα εἴτε αὐτοκεφαλον, εἴτε μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἢ νω μένον, εἴτε ἐν ἀνάγνη καὶ ὡς ἐλευθέρῳ α') Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἡνωμένων Πολιτεῶν. β)' Νὰ κανονίζωνται τὰ μέρη ἐσωτερικῶς κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας κατὰ σύστημα διατυπούμενον εἰς σειρὰν νομοσχεδίων, ἀτινα παρατίθενται ἀπὸ τῆς σελίδος 107—160 τοῦ Ὅπομνήματος.

Ἡ βάσις τοῦ ὑπομνήματος ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, πρέπει χειραφετουμένη τῆς ὑποδούλωσεως ὑπὸ τὴν Πολιτείαν νὰ βαδίσῃ τὴν ἰδίαν ὁδὸν εἶνε ἀναντιρρήτως ἀρχὴ ὑγιὴς καὶ ἐξ Ὁρθοδόξου

ἐπόψεως ἐπιβεβλημένη. Βεβαίως οὐ μόνον περὶ τὴν ἀκριβολογίαν, περὶ τὴν διατύπωσιν τῶν πραγμάτων, καὶ περὶ τὴν διαρρύθμισιν τοῦ Ὑπομνήματος, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθέναστα ὑπάρχουσι σημεῖα, ἐν οἷς δὲν θὰ ἐλλείπωσιν αἱ διάφοροι γνῶμαι καὶ αἱ ἀντιλογίαι. Ἐν σχέσει δὲ ἰδίᾳ πρὸς τὰ σημεῖα τοῦ Ὑπομνήματος τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν αὐτοτέλειαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ἔξετασθέντα ὑφ' ἡμῶν, βλέπει διάναγνώστης, διτὶ ἡμεῖς δὲν ἀποδεχόμεθα τὴν γνώμην τοῦ Ὑπομνήματος διτὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ διοικηθῇ ὡς σῶμα αὐτοκέφαλον χαλαρούμένων τῶν πιεστικῶν τῆς Πολιτείας δεσμῶν. Ὁμοίως δὲ δὲν συμμεριζόμεθα τὸ περὶ ἐκλογῆς Ἐπισκόπων μέτρον θεωροῦντες αὐτὸ δχι ὑπηρετικὸν τῆς αὐτοτελείας τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς νῦν καιροῖς. Ὡς πρὸς τὴν καθόλου διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας φρονοῦμεν ἀδιστάκτως διτὶ μόνον ἡ μετὰ τοῦ Οἰκουμ. Πατριαρχείου ἔνωσις δύναται νὰ συντηρήσῃ τὴν αὐτοτέλειαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τούναντίν ὡς αὐτοκέφαλος ἡ Ἐκκλησία, δσονδήποτε καὶ ἀν χαλαρωθῶσι τὰ συνέχοντα αὐτὴν σήμερον Πολιτειακὰ δεσμά, ἐν τῇ πρᾶξει θὰ περιέλθῃ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ πάλιν εἰς πολλῷ χείρονα ὑποζύγωσιν ὑπὸ τὴν Πολιτείαν, τῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοτελείας διατάξεων καθισταμένων, δι^ο οὖς δινεπτύξαμεν λόγους, νεκρῶν, ἀπαραλλάκτως ὡς κατέστη καὶ τὸ δεύτερον ἀρθρὸν τοῦ Συντάγματος. Ἀλλος δι λόγος διτιν δημιουργηθῆ καὶ παρ^ο ἡμῖν ἐλευθερία Ἐκκλησία, ὡς ἀλλαχοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἐλευθερία Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος θὰ διοικηθῇ μετὰ πλείονος ἐπιβολῆς καὶ δυνάμεως καὶ μετ' ὀλιγωτέρων κυνδύνων σχισμάτων καὶ διαιρέσεων, ἀν ἥνωμένη δργανικῶς μετὰ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας.

Ὦς πρὸς δὲ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων, ταύτην πρέπει νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὸ Ὑπόμνημα ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐκ τριῶν ὑποψηφίων προτεινομένων ὑπὸ Ἐκλογικῆς Συνελεύσεως ἀποτελουμένης ἐκ τῶν 12 μελῶν τοῦ Μικτοῦ Ἐπισκοπικοῦ Συμβουλίου, ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἐπισκοπῆς Μονῶν, ἐκ τοῦ Νομάρχου, τοῦ Δημάρχου, τοῦ ἀνωτέρου ἐν τῇ ἐπισκοπῇ ἔδρᾳ λειτουργοῦ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐκ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως. Καίτοι δι τρόπος οὗτος τῆς τοῦ ἐπισκόπου ἐκλογῆς ἔχων πολλὰς δμοιότητας πρὸς τὰ ἐν Σερβίᾳ καὶ Ρουμανίᾳ τελούμενα καὶ καὶ μὴ ἀφιστάμενος κατ' οὓσιαν τοῦ ἀρχαίου ἐκκλησιαστικοῦ ἔθους, καθ' ὃ δικτυος καὶ ἡ κοινότης ἔξε-

λεγον τὸν ἀρχιερέα, δὲν εἶνε καὶ ἀρχὴν ἀποκρουστέος, τὴν σήμερον ὅμως, δτε ἔχομεν ἀνάγκην ἀκραιφνῶν Ἱεραρχῶν ἀφωσιωμένων εἰς τὴν ὉἘκκλησίαν, ἀνάγκη πᾶσα ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων νὰ ἡ ἀπηλλαγμένη πάσης κοσμικῆς ἀναμίξεως, τοῦ σώματος τῆς ὉἹεραρχίας μόνου εὐθυνούμενου ἀμερίστως δι' αὐτήν.

Καὶ ταῦτα μὲν ταῦτη· καθόλου δμως αἱ ἐν τῷ ὉὙπομνήματι τεθειμέναι βάσεις τῆς αὐτοτελείας τῆς ὉἘκκλησίας ἔχουσιν ἀριστα ἀνατιρρήτως, πᾶς δὲ ἀγαπῶν τὴν ὉἘκκλησίαν καὶ ποθῶν νὰ ἰδῃ αὐτὴν ἀποτινάσσουσαν τὸν δούλειον τῆς Πολιτείας ζυγὸν δὲν δύνανται ἡ νὰ ἐπικροτῇ, ἀσχέτως προσωπικῶν ἡ πολιτικῶν ἀντιθέσεων, εἰς τὰς ἀρχὰς ταῦτας, ὅταν μάλιστα αὗται ἐκτίθενται μετὰ παροησίας, εἰς ἡν δὲν ἔχουσι συνειδίση ἡμᾶς οἱ ἀπὸ τοῦ 1833 Ἱεράρχαι τῆς ὉἙλλάδος.

ΠΙΝΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

---

§ 1. Εισαγωγή	σελ.	3 ^ο
-------------------------	------	----------------

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιον Α'.

§ 2. Σύνδεσμος Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας	σελ.	7
§ 3. A. Ἡ Βυζαντιακὴ συναλληλία	»	9
§ 4. B. Ἡ ἱεροκρατία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας	»	21
§ 5. Ἡ πολιτειοκρατία τῶν προτενσταντικῶν καὶ τῶν παπικῶν χωρῶν	»	24
§ 6. Κρίσεις τοῦ συνδέσμου Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας	»	28

Κεφάλαιον Β'.

§ 7. Χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας	σελ.	32
§ 8 A. Μερικὸς χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας	»	38
(Ἡ Ἐκκλησία ὑποτελής)		
§ 9. B. Γενικὸς χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας	»	43
(Ἡ Ἐκκλησία ἐλευθέρα)		
§ 10. Κρίσεις τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας	»	47

ΜΕΡΟΣ Β'. (Εἰδικόν)

Σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Ἑλλάδι.

§ 11. A. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ἑλλάδος καθεστώς	σελ.	57
§ 12. B. Ὁ χαρακτῆρ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ διέποντος τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος συστήματος	»	65
§ 13. Γ. Τὰ αἴτια τῆς ἐπιβολῆς καὶ διατηρήσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τῆς Ἑλλάδος συστήματος	»	86
§ 14. Δ. Ἀνάγκη ἀντικαταστάσεως τοῦ αὐτοκεφαλοῦ τῆς Ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας δι' ὑπαγωγῆς ὑπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον	»	98
§ 15. Σκέψις περὶ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας	»	114
Πίγαξ τῶν περιεχομένων	»	120

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ ΤΙΝΑ. Ἐν σελ. 32 στίχ. 25 ἀνάγνωθι ἢ ἔκτεθῶσιν ἀντὶ γὰ ἔκτεθῶσι. Ἐν δὲ σελ. 61 στίχ. 14 ἀνάγνωθι ἀνῆκε ἀντὶ ἀνῆκε.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Τὸ κακὸν παρὰ Πλάτωνι. Τμῆμα. Α'. Ἐγγοια τοῦ κακοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1896.

Τὸ κακὸν παρὰ Πλάτωνι. Τμῆμα. Β'. Ἀρχὴ τοῦ κακοῦ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1897.

Ἐν μάθημα περὶ προπατορικοῦ ἀμαρτίματος. Ἐν Κωνσταντινούπολει 1896.

Δεύτερον μάθημα περὶ προπατορικοῦ ἀμαρτίματος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1896.

Ἄδος εἰς τὴν ἔορτὴν τῶν τριῶν Ιεραρχῶν, ἐνφωνηθεὶς ἐν Γαλαζίῳ 1898.

Ἐπερος λόγος περὶ τῆς ἱστορικῆς σημασίας τῆς ἔορτῆς τῶν τριῶν Ιεραρχῶν 1906.

Συμβολικὴ ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου 1901.

Ἡ τοῦ Πλάτωνος θεωρία τῆς γνώσεως (Πραγματεία βραβευθεῖσα ἐν τῷ Σουτσείῳ φιλοσοφικῷ διαγωνισμῷ, τῷ γενομένῳ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Παγεπιστημίῳ). Ἐν Ἀθηναῖς 1902.

Τὸ κῦρος τῶν Ἀγγλικῶν χειροτονιῶν ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου. Ἐν Κωνσταντινούπολει 1903.

Ἄι βάσεις τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐν Κωνσταντινούπολει 1905.

Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολ. Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθηναῖς 1907.

Δογματικὴ μελέται. Α'. Ὁ ὑφηγητὴς τῆς Θεολογίας Κ. Δυσδουνιώτης ἐξεταζόμενος εἰς τὴν Δογματικὴν καὶ εἰς τὴν Λογικήν. Ἐν Ἀθηναῖς 1907.

Δογματικὴ μελέται. Β'. Ἡ μετὰ τὰς ἐξετάσεις δικαιολογία τοῦ κ. Δυσδουνιώτου καὶ ἡ κρίσις τοῦ κ. Μπαλάνου.

Ψυχολογία καὶ Δογματικὴ ἔργα βραβευθέντα ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν διδακτικῶν βιβλίων 1908.

Οἱ Πατριάρχαι τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὸ Σιναϊτικὸν Μετόχιον 1907.

Κριτικὴ τῶν θεμελιωδῶν δοξῶν τῆς Στωϊκῆς Φιλοσοφίας 1909.

Οἰκογένεια καὶ Πολιτεία 1911.

Ο περὶ Τολστόη Λόγος ὁ ἐν τῷ Παργασσῷ ἐνφωνηθεὶς 1911.

Φρειδερίκος Νίπσε 1911.

Ἀι θεωρία τῆς προσοχῆς. Ἀθηναῖς 1911.

Ἡ φευδώνυμος κρίσις τοῦ κ. Μ. Εναγγελίδου. Ἀθηναῖς 1912.

Κλῆρος καὶ Θέατρον. Ἀθηναῖς 1913.

Λόγος εἰς τὴν ἔορτὴν τῶν τριῶν Ιεραρχῶν, ἐντολῇ τῆς Παγεπιστηματικῆς Συγκλήτου. Ἀθηναῖς 1917.

Η. Bergson τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα (Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἐπιτηρίδος τοῦ Πλαγεπιστημίου) 1917.

